
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002525933

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

GRÓF GYULAY LAJOS

NAPLÓTÖREDÉKEIBŐL.

(1815—1834.)

KIADTA

GRÓF KUUN GÉZA.

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM TULAJDONA.

1875.

L. A.

GRÓF GYULAY LAJOS

NAPLÓTÖREDÉKEIBŐL.

(1815—1834.)

KIADTA

GRÓF KUUN GÉZA.

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.
1874.

943.91
G995

50332P

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában

ELŐSZÓ.

E könyv czime nem azt mondja, hogy lapjain egy majdnem két évtizeden át folytatótt napló, vagy egy ilyen napló töredékei foglaltatnának, hanem igenis azt mondja, hogy tartalma e naplóból, illetőleg közérdekű töredékeiből van meritve. E könyvben életírat, napló és korrajz van egyesítve. Az irományt írója magyarázza meg s azon kor, melyben élt. Néha látszólag messze tértem el az életíró s a naplótöredékek kiadójának feladatától s a naplóban megemlített tárgyakról talán bővebben is szóltam, mint a hogy az ilyen tárgyú munkáknál a bevett szokás szerint kellett volna, — némely dologról saját nézetemet sem hallgattam el; szolgáljon mentségemre azon tárgyak fontossága.

A kiadó.

I.

Az erkölcsnek a hasznosság soha célja nem lehet. Örökös haszon ered az erkölcsből, valamint örökös fény árad a csillagokból, de sem a csillag sem az erkölcs nincs azért, hogy hasznot hajtson. Valjon kevesebbé szép némely öserdőnek embertől elrejtett óriás fája a látogatott sétányok fájánál, — a virány, melyen ember nem járt, valjon kevesebbé zöld, kevesebbé illatozó az emberektől felkeresettnél, — a virág, melynek távoli rejtekében nincs miért emberi kéztől félni, valjon kevesebb szinpompát fejt ki a kerti virágoknál, — mit árthat az ibolyának, hogy a rétek és erdők hűvös magányában, szerényen virít? A természet nem az emberi szem kielégítéseért van, a csillagfény nem az éjjeli utas kedvéért ragyog, az erkölcs nem kíván zajos tetszést, bámulatot. De hát mi az erkölcsi és physikai világ végcélja? ez az örök fejlődés. Az erő anyagot cserélhet, alakot változtathat, de munkássága meg nem szűnhetik, — fiatalság és vénség rövid állomások ez anyag és alak cserében, csak a fejlődés tart szünni nem tudó munkásságában. És ezen fejlődés-

nek mi egyéb célja lehet, mint a tökéletesség? Mily alacsony és kisszerű szempont a hasznosság ezen végcélhoz képest! Valjon az arafynak és a többi nemes ércznek, az e rendeltetése, hogy a pénzverdében pénzzé valjék, a gyöngy arra való-e, hogy ékszer legyen? És ha az erény célja csakugyan a hasznosság volna, nemde — értékét — hasznának terjedelme határozná meg? Bármily nagy volna belső értéke, ha kevesen vették hasznát, jelentéktelennek látszanék. A családi gondoskodás és erény igen csekélynek látszanék, ha csupán a hasznossági szempont adna irányt és mértéket. Dr. Eck szépen mondja, hogy a valódi hit szeretet nélkül nem is gondolható, — a szeretet pedig oly erény, mely a hasznosságot soha céljának nem vallja. A XIX-dik század nagy lángesze Manzoni egyik munkájában élesen kelt ki Bentham azon elmélete ellen, mely a hasznosságot az emberi dolgokon uralkodó legfőbb hatalomnak hirdeti s a jelenlegi korszak, mely Manzoniiban nemcsak a magas reptü költőt, de a mély bölcsészt is tiszteli, reménylem, figyelmére fogja méltatni a Bentham elméletéről irt bírálatot. A szépség fogalma s a hasznosságé külön légkörben lakoznak s létünket a föld rögéhez kötnők, ha a szépben gyönyörködni nem tudnánk. Az erény nem a tengerparton világító torony, hogy fényét a hullámok messze határáig elterjessze; közömbös dolog, hogy hatásában meddig terjed, bizonyos, hogy meleget és világot ad, és ha kevesen tudnak is róla, tanúk nélkül nem szükölködik. Isme-

retlen helyeken porladozó sirhantok az emberi nem dicső harczosait fedhetik be, — a jó emlék is már-ványtábla és a legtartósabb emlékszobor a jó cselekedet. Az élők, kik a halottak temetői közt járnak, ép oly kevésbé tudhatják, hogy mit fednek el a jelte-len hantok, mint nem tudják, hogy mily kincs heverhet lábuk alatt a föld mélyében, mint nem tudják, hogy mily gazdag aranyér vonul el azon hegy belse-jében, melyre a közömbös szem futó pillanatával te-kintenek. Lehet-e becsületesség erkölcs nélkül s le-het-e erkölcs vallás nélkül? Mi a becsületesség, ha nem az erkölcs örök törvényeinek hű követése? A becsületesség nem oly erény, mely ma és mindennap megrendelhető legyen, melyet a finom izlés tetszése szerint átídomíthatna, mely jelenlegi gondolkozásunk-kal vagy talán ép a közvéleménynyel legmegegye-zőbb; a becsületesség nem oly erény, melynek gyökere a mai társadalom izlésében rejlenék, melyet parancs-szóval lehetne embertársainkkal elfogadtatni, melyet bármely társaság így vagy úgy magyarázhatna. A becsületesség gyökere mélyen az emberi természet-ben rejlik, termőföldjét azon erkölcsi fogalmak ké-pezik, melyeket a serdülő keresztyénség csak tovább fejtett és jobban kiidomított, de a melyek már előtte is léteztek. Ha az erkölcs fejlődésére tekintünk, ho-gyan ne vennők észre azon átídomító befolyást, me-lyet reá a keresztyén vallás gyakorolt. A belső és külső feltételektől függő fejlődés fokozatokat mutat. Még hó terül el a völgyben s már is a fákon rügye-

ket vesz észre a tavasz első jeleit gondosan kereső szem, még sötétség van a völgyben s máris a láthatár végén, a hegyek felett némi eláradó világosságot lát meg az, kinek hosszú volt az éjjel. Így előzte meg a kijelentett vallást az erkölcsi érzés korai felébredése, — némi erkölcsi fogalom, a természetünkbe oltott vallás némi tisztult eszméje. A vallásról szólva helyesen és szépen mondja Lazarus, hogy a népek életének szervezetében a szív helyét foglalja el. Ha ezen szív nem dobog többé, legott tespedés, rothadás, enyészet következik. Az emberi nem gyermekkorában sem létezhetett volna szervezetének ezen leglényegesebb része nélkül. A vallásos érzés oly régi, mint az ember maga s a mit a serdülő népszellem érzett, a felett a legrégibb kor bölcsei már elmélkedtek.

A sötét éjjelben egyesek már láttak reggelt, az ur kertében volt kertész, ki a tavasz némely szerény kezdetét látta. — Hogy mit köszönünk a keresztyén vallásnak, most mind ezen jótétemények életvezetében, mélyebb tanulmány nélkül nem is tudhatjuk. Az, a ki az éjszak teleit nem ismeri, mi rendkívülit találhat a déli tartományok telében? Ismerni kell az emberi nem fejlődését, hogy megtudhassuk, mely jótétemények azok, melyek a keresztyén vallásból eredtek. Különösen egyet említ meg s ez az emberi lélek értéke, melyet legelőbb a keresztyén vallás állapított meg. Mennyi áldás áradt az emberi nemre e tanból! A colosseum egész Honorius csá-

szárig a gladiatori vérengző játékok színhelye volt, — Honorius a játékokat megszüntette, mert az új keresztyén szellemmel ellenkeztek. A rabszolgaság, ha egyszerre meg nem szűnt is, elmulásnak indult. Az önzéstelen erény és szeretet a keresztyénné lett embert megnemesítette. A különböző nemzetek egymást többé nem ellenség, hanem testvérek gyanánt tekintették. Az emberi nem fogalma megszűnt rideg abstractio lenni, valódi humanismus lépett a csupán gyűjtőfogalom helyébe. A nő állása jobbra fordult. Egy benső vallás ébredt fel az emberi szivben, mely a külsőségeket megvetette. Az ész és sziv közti egyensúly helyreállott.

Az ó-korban az élet viszontagságos eseményei közt csak néhány nagy lélek tudott a bölcsészet kevesek előtt ismeretes forrásából vigaszt meríteni. Ilyenek voltak Sokrates s a görög és római Stoikusok közül többen. Azok, kik a bölcsészetnek az emberek elől elrejtett s csak igen kevesektől ismert forrásaiból nem merítettek, a balsors napjaiban szivsebeikre enyhítő balzámcseppeket honnan merithettek volna? Az ifjabbik Plinius gyászba merülten így ír: »adjatok nekem emelkedett és új gondolatokat, ha vigasztalni akartok.« A midőn így irt,—mint Martha egy a francia akadémiában a »vigasztalásról« tartott értekezésében, találóan és szépen megjegyezte,—az új gondolat már meg volt, ha bár még nem ismerték Rómában, u. m. a keresztyénség, mely a jelen fájdalmait a jövő boldogság zálogának tartja. — Azt

mondják, hogy az égnek szeretete a földét, a hazáét eloltja, mondják, hogy a politikától elvon a vallás. Nézzünk Éjszak-Amerikára s az ellenkezőről könnyen meggyőződünk; — a lengyel szabadság harczokban a szent kereszt kevesebbé lelkesített-e, mint a nemzeti lobogó? Igaz ugyan, hogy a keresztyén vallás a hazaszeretetet különös tantételbe nem foglalta, de szükség volt-e, hogy azon érzést nyomatékosan ajánlja, melyet az Isten az emberi szívbe mélyen belehelyezett, midőn azt megalkotta? A gyermekkor színhelyének szeretetét nem meritjük se a bölcsészetből, se a vallástanból.

Van egy régi keresztyén mondás, mely így szól: »a ki az igazságért és jogért folytatott harczban vérezett el, az Kristus urunkért tette halálos kockára életét, mert Kristus az igazság és jog«, cum Christus sit veritas et justitia.*) Hol van igazságosabb küzdelem, mint az, mely a hazáért, annak tiprott jogaiért, a nemzeti szellem saját különhatóságáért, a nemzeti erkölcsök tisztaságáért van megkezdve és e szent nemzeti kincsekért foly? A miért elvérzeni irigylendő halál, azért működni szent kötelesség. A keresztyénség tehát a hazafiságnak minden időben ébresztője volt, nemhogy elnyomója lett volna.

Van egy szent polgári erény, melyet gróf Ma-

*) Eadmeri, De vita Anselmi, lib. 1, pag. 2.

miani polgári vallásnak nevez,*) — ez azon erény, melynélkül a mi magyar államunkban felette sok polgartársunk szűkölködik, — ezt áhítja a jelen század sok baja biztos orvossága gyanánt; ez azon erény, mely nemhogy a keresztyén szellemnek némi hátrányára lenne, sőt inkább a keresztyén erények egy ujjalag észrevett s eddigelé elrejtett oldalát képezi. E polgári vallás a keresztyén érzésnek s gondolatnak kibővülését jelenti, a mennyiben a magánéletben gyakorolt erényekhez a nyilvánosokat, a családi kör erényéhez az államét csatolja.

Az igazságnak keresése az emberi elmének egy oly szent kötelessége, melyre nagy súlyt fektet, maga a kijelentett vallás. Egy Mohammednek tulajdonított szép mondás a vallás és tudomány közt való kapcsolatot e következő szavakban fejezte ki: »Tiszteljétek a tudományt menten minden előítéllettől. Mert Isten fiai mindazok, a kik tanítják s kedvesek Istennek, a kik birni óhajtják. És a ki dicséri a tudományt, dicsőíti a mindenség urát.«

Az emberi elme vezérszövétnéke eloszlatván a setétet, a teremtet világ legnagyobb jótéteményét tárja fel előttünk — a tudományt. A jó, szép és igaz — gondos utánjárás, körütekintő keresés folytán jutnak birtokunkba. Methodius azt mondja, hogy abban különbözik az ember az angyaltól, hogy míg az első

*) Elogio funebre di Re Carlo Alberto.

saját fáradsága árán jut az erény birtokába, addig az utóbbi azt ingyen kapja; — folytatólag azt is mondja Methodius, hogy az emberről azért van mondva, hogy Isten hasonlatosságára teremtetett, mert az erény megszerzésére képes.* Ugyanez mondható az ismeretről is, mely az erényt magában foglalja. Plato a szeretetnek azon hatalmat tulajdonítja, mely az eget a földhez közel hozza, — az ismeretnek is meg van ezen hatalma. — Az értelem erejét hasonlóan a testéhez csak a gyakorlat fokozza, mely nélkül tehetetlenség áll be legott. A minket körülövező világ egyes tüneményeinek törvényét az értelem kikutatván, a tárgyak egyes sajátságaiból lényegükre hágy következtetnünk s a tárgyak természetes összekötését feltárva rendszer alkotására képesít. Mig az ó-kor népei a természet tüneményeiben varázsképeket s megfoghatatlan hatalmak munkáját látták, addig a jelenkor mivelt népei az e tüneményekben nyilvánuló erőket nemcsak ismerik, de saját céljaikra fel is használják. Igaz ugyan, hogy a physikai ismeretek megszorodásával a metaphysika tere szűkebb lett, de azért elég tágasnak maradt arra, hogy e téren elláthatatlan távolba haladhasunk. Szépen és helyesen mondja Haberern Aristoteles »Ethica«-járól tartott értekezésében: »Metaphysika pedig lesz addig, mig a kebelben fejtegetlen kérdések fognak honolni. — A gyermek kora kér-

*) Liber de castitate.

dése: ugyan ki gyújtotta a sok gyertyát oda fent, metaphysikus kérdés s a haldoklónak végszava, mit ajkai rebegnek, metaphisikus tétel.«

A bölcsészetnek egyik jeles része a lélektan, mely magunkkal ismertet meg, — e tudomány nélkül az ontologiai és kosmologiai ismeret egyoldalú lenne, mert az elmélkedő alany, az értelem és öntudat kérdései sötétben maradnának. A jog és társadalmi tudományok ezen megjelelt ismeretek alkalmazásait képezik az emberi élet viszonyaira s azon finom fonalakból szőtt szövetre, melyből a jelenlegi mivelte társadalmak állanak. A mai népek közügyeikben a múlt idők hagyományait, a történelmi jogot kevés figyelmükbe vevén, hol találhatnak biztos utmutatót, hanem ha a bölcsesség el nem évülő igazságaiban? Ezt vegyék szívükre azok, kik szeretett hazánkban a közvéleménynek irányt akarnak tűzni s a külföldről beáradó nézetek és vezéreszmék folytonos árfjai közt a bölcsészet kalauzoló csillagát nézzék! »Opinionem delect dies«, csak a valódi tudomány épít maradandó épületet.

Becsületesség, erkölcs, kijelentett vallás, hazaszeretet, polgári erény, tudomány, ezek azon hatalmak, melyeket a zsarnokság sem nyomhat el, melyek minden emberi kényszerrel daczolnak. Nincs oly egyházi vagy állami rend, mely a szellemet békóra verhetné. A vallásüldözés viszonyai elől a szent hit a katakombák sötét menhelyében, a vadonban, a puszta helyeken biztos megtelepedést talál. A hazafiui erény

a nehéz próbák idejében legtündöklőbb. A napfényhez szokott tudomány, ha a társadalomból kiszorul, a távoli magányt keresi s szerény ruhájában nem ébreszt irigységet s nem gyaníttatja a kincseket, melyeknek állandó birtokában van. Eunapius azt mondja, hogy az ő idejében a bölcsesség kénytelen volt a világ piaczáról a magányba vonulni, de a nehéz üldöztetések közt is megőrizte tekintélyét s a hatalomnak nem alázta meg magát. Mi tehát az alkotmányos élet legfőbb jótéteménye? ez azon szabad nyilatkozási jog, melyben a vallást, erkölcsöt, tudományt részesíti s azon állás, melyet e háromnak ad és biztosít. Ámde a puszta alkotmány erkölcs, vallás, tudomány, művészet nélkül mi egyéb, mint egy cifra, aranyos ráma, mely semmit sem tartalmaz, mint egy czéltalanul forduló kerék, mely semmit sem mozdit, egy mesteri gép, mely feldolgozandó anyag nélkül szükölködik?

Kitünő tudósunk Lugossy József egyik remek értekezésében*) szépen és helyesen mondja: »Kopár szirt legyen bár Ithacaként, legyen földult rom a hon, mint Chios a szabadságháboruban, vagy Hunnia a sajói s mohácsi napok után: magzatának lángholó szerelme fogja azt ölelni, s a szirtet gazdag viránynyal, a romokat életdus telepekkel hinteni el; de honnan fagyasztó szellő leng a szellem virágaira, hon-

*) »Egy szombatos énekes könyvről.« L. az U. M. M. első folyamának második kötetét.

nan durva kezek öldökölve sujtnak a lélek szabadságára, legyen bár a kerek föld. legfényesebb álladalma, hideg idegenségnél egyebet táplálni nem képes, s az elfordult szívek mintsem hozzá hajlanának szombatosinkként csodás phantasiákat foveálva, vágyaikat, szerelmüket tűnékeny ábránd képek felé tékozolni készebbek.« Azon állam, melynek vezér-szövétnek a közértelem fejlődési pályáján nem világítanak, mely dicsősége körül fáradozó fiainak érdemeit nem méltányolja, a tudománynak és művészetnek békés munkálkodást biztosítani nem tud, vagy talán nem is akar, soha se lesz több rideg politikai fogalomnál, mely legott bomlásnak indul, a mint valamely nagy szerencsétlenség örvényébe sodor-tatik.

A gondolat és érzés szavakban és tettekben nyilatkozván, a népszellem ismeretéhez különösen két ut vezet, u. m.: 1. összes szellemi hagyományának. 2. szélesebb értelemben vett történetének tudománya. A biológiának azon része, mely az emberrel foglalkozik, az egyes emberek és népek szellemi tehetségeinek meghatározásánál e két segédeszközhez fog folyamodni. A népek historiája nem csak a külső események száraz felsorolásából áll, van egy ennél érdekesebb része, mely céljául tüzi a házi, politikai, vallási intézvények megvizsgálását. A népszellem fejlődésére és történetére az említett intézvényeknél nem kisebb mértékben határozottan befolyanak jeles embereinek, mély gondolkozóinak, lángeszű költői-

nek magukkal ragadó szellemi teremtvényei; ezért képezi az irodalom a széles értelemben vett történettudomány jelentékeny fejezetét. Lazarusnak igaza van, midőn azt mondja: »A bölcseész, ki a magányt keresi, hogy senkitől nem zavartatva gondolatokba elmerülhessen, ha bár távol van is a tömegtől, gondolatai kifejezésében nem fog más irányt követni mint a melynek általánosságban a népszelleme hódol: azonban gondolatai azt, a mit a népszellem magában rejt, világosan, élesen fejezik ki s határozottságoknál fogva alkalmasabbak arra, hogy rendszerbe foglaltassanak.« Ugyanezt állithatjuk a költőről is.

A népek, legviharosabb lázongásaikban, egy lánczészletnek adnak meglepő módon kifejezést. Igen helyesen mondja gr. Carné, hogy a népeket még ott is logika vezérli, hol mi csak szenvedélyeket látunk.*) Bármely korszak vagy nép historiájának megírásánál mulhatatlanul szükséges, szellemi irányzatait világosan látnunk s azokat történeti munkánk egész szerkezetében, fejlődésökben és hatásaikban kitüntetnünk.

A népek, ugy mint az egyes emberek, ha mult tapasztalásaikat feledésbe merítik, mindig kezdőknek maradnak az élet pályáján s Ciceroval szólva a gyermekkorból a férfikorba soha által nem léphetnek.

*) Études sur l'histoire du gouvernement représentatif en France de 1789 á 1848, par le comte Louis de Carné.

Innét önkényt folyik a hagyományoknak tiszteletben tartása s Klio fensége. Ott a hol a kegyelet és hála semmi érzetét nem látjuk a mult iránt, igen keveset várhatunk a jövőtől. A kegyelet Lazarussal szólva egy oly erkölcsi erő a népekben, mely sokkal többet ér, mint számos nemzetgazdasági érték együttvéve. A magyar érdekek nagy veszedelmére némely magát szabadelvűnek nevező irónk egész országszerte oly elméleteket terjeszt el, melyek ezen kegyeletet, ezen hálát, ezen őszinte ragaszkodást a mult iránt az emberi sziv felesleges terhének tartják, mely a haladást megnehezíti. Oh vajha ezen elméletek lelket és szívet megrontó befolyásától megóvhatna azon gondviselés, mely hazánk sorsa felett mindeddig örködött!

Ha közművelődésünk történetét figyelemmel kísérjük e jelen század elejétől fogva egész mostanig e történetből igen sok felvilágosítást és sok hasznos tanuságot merithetünk. Báró Eötvös a XIX-ik századról irt jeles könyvében megmutatta azon eszméket, melyek e század felett uralkodnak. Nagy hiánya irodalmunknak, hogy e századon át fejlett és változott magyar közművelődésünk kimerítő átnézetét, történetét még mind nem birjuk. Ép a gyors haladásban kíváncsok a hátratekintés, nehogy messze haladván, azon vegyük észre magunkat, hogy tévúton járunk. Én ez irodalmi hiányon csak sajnálkozni tudok, de kipótlására nincsen tehetségem; — s e helyen is közművelődésünk történetét csupán csak vázolni fogom, az érdekes részletek elhagyásával.

Igen nehéz dolog a közművelődési korszakok megállapítása, mert ha a korszakot a haladás né- mely szembeszökő jelenségénél kezdjük, méltán érhet a vád, hogy a belső fejlődés menetelét szem elől té- vesztettük. Ha az eredetét felkeressük, már ott fogunk folyamról beszélni, hol még csak csermely van. Jól mondja Schleiden egyik különben igen sok helytelen nézetet magában foglaló munkájában*): »ha történet alatt az egymásután következő események rideg sor- rendjét értjük, ép oly könnyű dolog lesz korszakokat felállítani, mint közömbös azok kezdetét az időnek egy régibb vagy újabb datumához kötni. Ha azonban a valódi történetet kutatjuk, úgy mint a népek benső életének fejlődését, — a népszellem, erkölcs és tár- sadalmi törekvések megváltoztával kezdődő s végződő összegét azon jelenségeknek, melyek a népek külön életét megalapítják: észre fogjuk venni, hogy egy ré- gibb korszak egyszerre nem végződik, hanem az újabb korszakba áthajlik s abban néha egy pár szá- zad folytán észrevehető lesz. Innen jön, hogy az újabb kor fejleményeit meg nem érthetjük, ha egy ré- gibb korszakban rejlő gyökereiket észre nem vettük meg nem vizsgáltuk, — némely újabb hang érthet- lennek, csodálatosnak fog tetszeni nekünk, ha nem tudjuk, hogy ezen különösnek tetsző hangok a mult

*) Die Rose. Geschichte und Symbolik in ethnographi- scher und kulturhistorischer Beziehung. Ein Versuch von M. J. Schleiden Dr. Leipzig, 1873.

idők érczharangjának néha századokon át csengő hanghullámai.« A korszakok egymásba folynak s nem az egyenes, hanem a hullámszerű vonal adja határaiknak hű képét.

A sokszor megzavart s megakasztott újabb magyar közművelődés eredetét Mária Terézia királynénk uralkodási éveiben véljük legbiztosabban megtalálhatni. A magyar ez időben legszentebb kincsét, nyelvét s vele együtt nemzetiségét veszélyben látta s a Bécsben összegyűlt magyar urak az ottani pompa kápráztató fényénél saját hazájukat elhagyottnak miveletlennek, kietlen, sötét pusztának látták, mely ha még tartana az előbbi gondatlanság, vadonná válnék. Magában az országban is nagy volt az elcsüggedés, — míveltség helyett idegen divat terjedt feltartóztathatlan gyorsasággal; tudomány helyett zsibbasztó előítéletek nyertek befogadást a kastélyba s az egyszerű magyar ember szerény hajlékába; a vallás helyét szinlelt áhítatosság foglalta el; a régi erkölcsök helyébe új szabású társalgás, modorosság jött s vele kapcsolatban tért nyert s helyeslésben részesült a tetsző látszat utáni kapkodás, az austriai főrendüek szolgálai utánzása; a hazai dolgok iránti közönyt csüggedés váltotta fel. A nagyobb rész engedett az áramlatnak, sokan azt hitték, hogy a külföldi míveltség kosmopolitává teszi az embert s a hazai nyelvhez nincs miért ragaszkodni, mert a salontár, salgás nehezen foly rajta, némely divatos fogalomra még szava sincs s nem érdemes vele azon irodalom

könyves ládáját megnyitni, melyben rég elfeledett s európai hirben nem állott írók munkái hevernek, gondolták, hogy az ország megállhat saját nyelve nélkül is s ha a Kárpáttól Adriáig mivelt lesz, még boldog is lehet. Voltak azonban kik az ősi nyelvben s az ősök erkölcseiben vélték a fennmaradás egyedüli zálogát birni, melyet ha elpazérolták, valódi miveltség s erényesség helyett, mindezeknek csupán csak látogatásával fognak dicsekedhetni, dicsekedni dicsőség nélkül s végre kiábrándulni s a történet szinpadjáról örökre letűnni. Dévay András »nap után forgó virág« című könyvének előszavában mélyen fájlalja az akkori társaság ferde irányát: »Jövevény idegen nyelven kapdosnak, s nemcsak unalmas előttük a magyar, de ha tudják is még e nyelvet, szégyenlik s majdnem utálják azt beszélni.«*) Gróf Lónyay Menyhért egyik jeles beszédében ezen időről szólva azt mondja: »A hanyatlást leginkább bizonyítja a körülmény, hogy azon korszak legkitűnőbb magyar költői: egy Amadé, egy Faludi művei csak írásban forogtak közkézen. A XVIII-dik századot a XVII-diktől oly éles vonal választja el, hogy az még az egyes családokat illető dolgokban sőt az akkor élt s az egyik századból a másikba átlépett

*) Dévay András ezen munkája Nagy-Szombaton jelent meg. L. Ballagi Aladár jeles munkáját »a magyar királyi testőrség története«, melyből Dévaynak e néhány szavát idéztem.

egyes emberek élettörténetében is felismerhető lesz. Ennek legvilágosabb példáját látjuk a költő Zichy Péterben. Irodalmunk disze, jeles tudósunk Toldy gróf Zichy Péterről és verseiről irt értekezésében felemlíti, hogy két idő találkozik benne: a hanyatló nemzetiségé s a tulsulyra erőlködő idegeneskedésé s e szavait következő példákkal támogatja: »Atyja István felett 1693-ban Oroszvárott, a Zichyek gyülekezetében még magyarul hangzott a gyászbeszéd; fia Miklós fölött a kis-czelli vörös barát (1758.) már németül hálálkodott. Ő maga fiatalságában leggyöngédebb érzéseinek nemzeti nyelven adott még hangoikat; második nejének, a Bercsényi leányának, már németül fogalmazá a vallásos bugóság imaformáit.« Ez több pusztá véletlennél! Itt az egymást követő századok nagy határútjának az emberi lét arasznyi széles területén való áthuzódását látjuk, — a családi életben visszatükröződő korszellemet, mely azon nagy határuton, mely a XVIII-dik századot a XVII-diktől elválasztotta, gyors előmenetelében reánk nézve a sülyedés, elnémetesedés fekete lobogóját lengette.

Idáig jutottunk s ekkor valóban idején volt a mély álomból felébredni, a hosszú lankadásból felüdülni. A magyar gárdának »Bécs nem vala Sybaris nem Capua«, hanem mint Ballagi Aladár »a magyar testőrség története« czimű jeles munkájában igen helyesen és szépen megjegyezte: »az lett a magyar testőreknek, mi Roma büszke ifjainak Áthen.« A romlatlan szivü s helyesen gondolkozni tudó hazafi,

ha külföldre megy s távol él hazájától, még nagyobb hévvel szereti hazáját, mint annak előtte; az is lehet, hogy egyenlő a szeretet s a mi azt melegebbnek tünteti c'ő, talán nem más, mint a távolság s a visszavágyódás, a haza sorsán való tünődés s az idegenek közt bármi kellemesen folyó életnek gyakran fájdalmasan érezhető ridegsége. A magyar gárdát mindenütt kitüntették Bécsben s a gárdisták érezték, hogy bennük a nemzetet tüntetik ki s ez még emelte becsvágyukat s nemzetiségük öntudatát éberré tette, ámde e felébredt öntudat csak később vált nemes tettvágy kutforrásává, kezdetben aggodalmat s levertséget hozott létre, mert az akkori műveltség színvonalán álló testőrök észrevették, hogy Európa nyugati államaiban a régibb irodalmak kezdenek újabb irányok által megifjadni s régibb elszigeteltségökből kibontakozni kölcsönösen egymásra hatva, egymást termékenyítve: a magyar irodalom pedig továbbá is szigetnek maradt, melynek mintha megközelíthetetlen partjai volnának, nem voltak irodalmi irányok, melyek ott tért nyernének, a világirodalom hullámai nem közeledtek e szigethez s nem volt semmi jel a megújulásra. A közműveltség nyugot Európában a társadalmi osztályokat mind közelebb hozta egymáshoz, kitöltötte azon ürt, mely a rangfokozatokat egymástól elválasztotta s a kiket születés, vagy kedvező szerencse a társadalom különböző fokaira emelt, azokat a tudományokban és művészetben való jelesség az élet pályáin újból egyesítette:

Magyarországon mindez máskép volt, ott a miveltségi különbség még érezhetőbbé tette a születés és szerencseadományok által kijelölt egyenlőtlen társadalmi állást. Igaz ugyan, hogy ép ez időben a franczia irodalom és divat Európa többi államában is a nemzeti irányok jelentékeny kárára mind hatalmasabb lett, de már mindenütt látni való volt, hogy az uralomra jutott franczia irány, a nemzeti munkásságnak új pályákat szab s üdvös visszahatást hoz létre, mely az életnek és irodalomnak újabb lendületet ad előfelé: nálunk csak a nemzeti szellemet lenyűgöző békók szaporodtak egygyel s mint a testőrök iskolájának egyik jeles tagja mondá: »megpuhult a szív, az ész megfélekedezett öseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak onokája, kik nemes vérukkal fizették azt az örökséget, melyben most heverész! Ugy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltatták volna mellőkből annak a nemes tűznek még szikráit is, melyet anyjoknak tejével szoptak.«*) Mi lett volna belőlünk, ha oly nagy tekintélyű férfiak, mint báró Orczy Lőrincz, hanyatló nemzetiségünk ügye mellett sikra nem szállottak volna s hazai nyelvünket annyira nem szerették volna! Róla, midőn 1789-dik évben meghalt, méltán mondhatta Szabó Dávid:

*) L. Ballagi Aladár már egyszer idézett munkájának 7. dik lapját.

Hazám !

Istápod eldőlt, fényed eloltatott,
Marsod s Apolloddal legmagyarabb fiad,
Biztatód, reménységed, nagy Orczyd
Édes hazám elaludt örökre !

Hosszu volna az első magyar királyi testőrök irodalmi szerepét vázolni. Ballagi Aladárnak igaza van; midőn Orczy Lőrinczet mondja az új iskola és az új literatura kezdőjének. Báró Orczy nem volt ugyan testőr, de ő volt azon irodalom indítója, melynek alapítója gyanánt az általánosan elterjedt nézet Bessenyei Györgyöt tekintette. Koszorus költőnk Arany János maga ezt mondja Orczyról: »Az egész XVIII. század Orczyig, úgy szólva meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít.« Kéziratban lévő munkái a magyar gárda egynéhány kiváló tagjában felébresztették a vágyat írásra s Orczy elérte azon célját, melyet Barkóczy hercegprimáshoz intézett szép levelében következőkép jelelt meg: »Megvallom herczegségednek, én egész célom az volt ezen zavart írásomban, miképen felébreszthetném nemzetünket írásra; mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk.« Bessenyei György, Báróczi Sándor, Barcsay Ábrahám, báró Naláczy József az akkori miveltség színvonalán állva nemzetünk ébresztői, tanítói lettek. Bessenyei későn fogott hozzá irodalmi tanulmányaihoz s tíz év lefolyta alatt mily előmeneteleket tett bennök! Bessenyei már többet akart, mint Bacsányi, mert ő nem

kizárólag magyar nyelvű társaságot, hanem magyar tudós társaságot óhajtott s ennek ügyét karolta fel. Egyik 1779-ben kiadott munkájában a többi közt így ír: »anyanyelvünkön írunk, fáradsunk, de mikor fogunk oda menni, hogy benne a tudományoknak minden erein evezhessünk?« Báróczy lelkesülve azt mondá: »a magyar a természettől sok szép tulajdonságaira nézve oda hivatott, hogy népeknek szabjon törvényt; most pedig maga fekszik a magyar idegenek uralkodása alatt.« A magyar testőrök nem csak irodalmilag, de társadalmi uton is az álomba merülteket felrázták s az irodalom sötét egén egy jobb kornak derítették fel hajnal csillagát. — Ráth Mátyás 1780-ban hetilapot bocsátott ki Pozsonyban s ez volt az első hazánkban szerkesztett ujság. Első időszaki írásunk az 1788-ban megindult »magyar (kassai) muzeum« volt. Darvas Ferencz 1790 elején a kedvező előjeleknek még nem mert hinni s hazafiúi intését így kezdé:

Magyar! hajnal hasad; de meg nem viradt még,
Hát estig ki tudja milyen lesz az ég?
Sok napnak vig volt már reggele s felkölte,
Nyugtáig azonban sok keserűt tölte.
Örülj, de okosan; ne hirtelenkedjél.
Sok vagyon még hátra; azon törekedjél,
Hogy több sebeid is mind bégyógyuljanak,
Úgy hogy soha többé ki ne újuljanak.

Egy pár hónappal később Péczeli József az országgyűléshez dicsőítő éneket intézett s versekbe

foglalta az 1790-iki országgyűlés azon nagy érdemét, hogy a magyar nyelvnek az országházban őt megillető helyét kirendelte s majdnem ezred éves jogaiba visszahelyezte. Verseghy Ferencz »ugyan arrra« czimű versével Péczeli nyomába lépett s mindazoknak díszoszlopot emelt, kik a magyar nyelv újból való befogadását az országházba, mint az ország nyelvét leginkább sürgették. E halhatatlan érdemű férfiak közt ott találjuk helytartói tanácsos nagy-réti Darvas Ferenczet »a hazafiui intés« derék íróját. Úgy az 1790-ik, mint az 1792. országgyűlés törvényczikkei rögtön nem léphettek életbe, mert Thugut államminiszter végrehajtásoknak egész erejéből ellenszegült. Sem ezen ellenzés, sem az ágyuk közelben és távolban bömbölő hangja nem hallgattatá el a nemzetiségünk érdekében emelt hatalmas szózatokat. Berzsenyi 1797-ben Szombathelynél meglátván a fölkelt magyar nemességet, ezen szép odája megírására hevült: »Él még nemzetem istene.« Virág Benedeknek »poetai munkái« a rajnai hadjárat harci zaja közepett, 1799-ben jelentek meg. — Kisfaludink ekkor még a lant helyet a kardot forgatta. A valódi hazafiság azon mécsse, mely Révai Miklósnak munka és sujtó gondok közt lefolyt életén keresztül az egyedüli világosság volt, fényét mind tovább és tovább árasztotta s a hazafiak szívében már honosodni kezdett. Az akkori kormány Kazinczyt, Verseghyt, szentjobi Szabó Lászlót börtönbe vettethette ugyan, de a nemzeti érzés szent buzgalmát, a szivekben

meggyult vezérlágot soha többé eloltani nem tudta. Virág Benedek a mi magyar közműveltségünk egén megjelent fekete felhőt egy nyári zivatar előjelének vette, melyet majd tartós jó idő fog követni, s jóslatában nem csalódott, mert az ifjuság szívesen csatlakozott az öreg költő muzsája körül s a tanítványok örömet engedtek a buzditó szózatnak: »mozduljatok aztán férfi serénységgel, kérlek: már rajtatok a sor!« Végre Kazinczynak is megnyílt a sulyos börtön ércz ajtaja s a szellemi harcz benne biztos és fíradhatatlan vezetőre talált. Az ő befolyását mind azokon meglátjuk, a kik a haza ügyeért valamit tettek; olyan volt az ő szelleme, mint egy szent tűz, melytől még a kevésbé gyulékony anyag is lánggra lobbant. Valójában e férfinak hosszú élete üdv és áldás volt hazánkon.

A családi élet, mely a közszellemre eldöntőleg foly be, e jelen század elején még birta a házi erények, a hagyományos erkölcsök azon gyöngyszemei nagy részét, melyből e jelenlegi század folytán szerencsétlenségükre sokat elveszítettünk. A családi élet akkortájt ép és egészséges volt egészben véve, csak még néhány nagy eszme hiányzott, mely ez ép szervezet belerejének nagyobb munkakört jelelt volna. A veszélyben forgó trón és ország sorsa az egész nemzetet összetartásra serkentette ugyan, s az ország védelmével kapcsolatban álló régi erényeket mintegy varázsszóval felidézte; a Franciaországból beáradó új tanok a közszellemnek hatalmas lökést

adtak előfelé, a költők a nemzeti érzést felgyulasztották: de mind ez Kazinczy sokoldalu működésének köszöni nagyobb állandóságát. Kazinczy jelelt tartós irányt, Kazinczy lobogtatta a vezérszövétnek, Kazinczy tartotta ébren a közszellemet. Az utolsó ágyu szóval talán csend állott volna be a kedélyekbe, ha a nemzet Kazinczy buzgalma nélkül szükölködött volna. Ezen a magyar nyelv és irodalom körül kifejtett buzgalom eszméket hozott mozgásba, tevékenységet fejtett ki s a politikai téren is izgalmat gerjesztett. Bárá Kemény Zsigmond egyik remek emlékbeszédében igen szépen mondja, hogy az irodalmi szikra ezen gyors elterjedése a közügyek megvitatásánál, az együttérzés azon törvényénél fogva történhetett meg, mely nem csak a testi, de az erkölcsi léterendszer pathológiájában is uralkodik, s a kór vagy üdülés jelenségeit az összefüggő és szomszédos részekkel hamar közli. — Kazinczynak és iskolájának egyik nagy érdeme volt, hogy a külföld irodalmából a szemen választott könyveket átplántálta a magyar irodalom sokat ígérő, habár még sok munkát megkívánó gyümölcsös és virág kertjébe. Helyesen mondja Döbrentei Gábor kéziratban lévő naplójának első kötetében*): »A később kifejlő nemzet literaturájának két félében kell keresni dicsőséget. Először, hogy

*) Mind a három kötet birtoomban van s e kötetek kiadásával egy új emlékszobrot kívánok emelni e jelesünknek.

a rangra kapott nyelvek remekeit rokonlelkű fordításokban elémutassa, másodszer eredeti munkákkal vivja magát más eredetiek sorába. A helyes fordításokkal azon tuczet emberkéket győzi meg, a kik anyyira belébolondultak egy-egy külföldi virágzó nyelvbe, hogy a magokén lehetetlennek hiszik kitenni annak erejét és szépségeit, az eredeti lelkes teremtesek pedig a magok fejeket fennhordozó mivelt nemzeteket kényszeritik arra, hogy pálmásan [is, az ujkoszorusok előtt magukat meghajtsák, s őket ha későbbiek is, társaiknak ismerjék.« Így irt Döbrentei 1823-ban. A fordítók ekkor még nem miveltek gépies munkát, nem mérték anyagi hasznokat, nem is fordítottak saját elfogult nézeteik külföldi tekintélyekre való támaszthatása végett, hanem fordítottak a közhaszon tekintetéből, igazi hazafiságtól inditva, élesen látó szemmel megválasztva a legjobbat. Legjobb eredeti írónk nem tartották háládatlan szerepnek a fordítóét. Íróink nem politikai állásuk megszilárdítása s előrekészítése végett, nem hiuságból, nem üzlet kedvéért, hanem szent hazafiságtól vezérelve, a valódi hivatás sugallatát követve, meggyőződésből irtak. Azon időben az alakra is több volt a tekintet, csak az ragadott tollat, ki nyelvünket teljesen ismerte, mert ekkor Fabián Gáborral szólva, »az írás egyedüli ingere a szerzői szép hir volt.« Hogy ez most mind máskép van, tudjuk, érezzük s nem szükség mondanom. A magyar tudomány még akkor hagyományait szent tiszteletben tartotta, a tudós jól is-

merte saját tudományának miveltőit a magyar irodalom mezején, szívesen hivatkozott reájok, tisztelettel hajolt meg emléküek előtt. Egy birtokomban lévő magyar statistikai kézirat szerzője szívesen emlékszik a statistika még nálánál régibb magyar miveltőiről, egy egy Német Lászlóról, szendrei Veress Dávidról. Az újabb nemzetség a régibbtől örökölte a tudományos műszók egy nagy részét s volt magyar tudomány.

Akkor tájt a mostanihoz képest csekély számú könyv jelent meg, de mi nagy jó van a könyvek mennyiségi megszorodásában, ha a minőségi érték elmaradozik s nem jár vele kezefogva. Jól mondja Döbrentei kézirati naplójában: »Ha minden író csak arról írna a mihez ért és csak akkor írna, mikor tárgyához jól elkészült, minden Litteraturák könyveinek számát felényire leolvadni látnok s nem kellene annyi időt a sok díbdábságok keresztül forgatásaival eltöltenünk Takarni és befűteni valóra mindig szükség lesz világ végéig; a javát s minden századról a legjavát kiválogatja a bőségben turkálható maradék, s azt a mi egy ideig legjobb volt, egy újabb jó beárnyékolván, félre veti. A középszerű csak pillangói napokat él. De nagy sarkantyú a kényesebb érzésű talentumnak, hogy a mit csinál, azt el nem ronthatólag vigye véghez. Így tehet százados névre szert.« — A mostani izlés nem bir azon tájékozottsággal, melylyel az akkori birt, többé nem a belérték ajánlja a könyvet, hanem a pártszenvedély, a könnyű ajánlás, hangzatos, de üres phrásisok s a sokat ígérő

hirdetés, — és valljuk meg a könyvek megvételénél a véletlennek is elég nagy szerep jut.

A nemzetek mivelődésének a színészet nem kis tényezője; e vázlatunk hiányos lenne, ha ezen tényezőről is meg nem emlékeznénk. A szini előadásban szónoklat, költészet, szobrászat, zené összeműködnek hogy az emberi képzelődést megragadják s a szindarabok szövegei által meggazdagítsák és kiékesítsék a képzelőtehetség képcsarnokát. A kik a szinpad ezen eszközei iránt közönbösöknek maradnak, rideg s a szépért, jóért hevülni nem tudó természettel bírnak. A szindarabok, ha alapértelmük igaz, irányok nemzeti, alakjok művészi, a közértelmet, érzést és szívet mivelik. A színészet oly régi, mint a miveltség, sőt azt merem mondani, hogy régibb a miveltségnél, mert némely vad nép szokásai közt helyet foglal el. Angol hajókázók beszélnek, hogy némely délvidéki szigeten bizonyos nemét a drámai előadásnak látták; e vad népek színjátéka a mindennapi élet jelentékenyebb eseményeit tárgyalja s a nézőknek haszonnal összekötött mulatságot szerez. A görögöknél az orphicus titkok némi szini előadással voltak kapcsolatban s szini előadást látunk a görög és római vallás némely jelentékeny ünnepében. A keresztyén hittanítók Julianus császárnak a keresztyén iskolákat betiltó kemény rendelete folytán a színjátékhoz folyamodtak, hogy ha másképp nem lehet, legalább ilyen módon tanithassanak, s Apollinarius laodiceai püspök és Nazianzenus Gergely nem

tartották méltóságuk alatt álló dolognak az egyházi drámák szerkesztését. Az ó és új testamentum bőven nyújtotta az ilyenemű feldolgozásra szánt tárgyakat. N. Gergely »Christus urunk kinszenvedései« című darabja napjainkig fennmaradt. A keresztyén dráma az egész középkoron keresztül húkisérője és tolmácsa volt a kor vallási érzésének. Paduában 1243-ban egy nagyobb egyházi dráma adatott elő. Amergauban és a florenczi Barnabíták klastromában e régi játék folyvást tart.

Schiller egy értekezést írt a színészet erkölcsjavító befolyásáról. A szánszkrit szindarabokban nagy szerepet játszik a társadalmi reform s egy a Brahmanismussal ellenkező szellem lengi át a szindarabokat, mely a Buddhismust megteremtette. Vallás, hazafiság, erkölcsjavítás, társadalmi reformok a színészettel szövetségbe lépnek, hogy az értelemre és szívre biztosabban és nagyobb erélylyel hathassanak. Ezért helyeztek Erdélyben is nagy súlyt a kolozsvári színház létesítésére. Wesselényi zsibói kastélya a vándorszínészeknek biztos megállapodási hely volt.— Kócsi Patkó János és egykoru pályatársa Jancsó Pál egyszerre kezdék meg színi pályájukat 1791-ben, november 19-én. Kócsi 1812-ben a színészet tanítójává szemeltetett s 1821-ben felszólíttatott, hogy a kolozsvári színház igazgatójává lenne. E jeles férfiú id. Wesselényi tiszteletét és barátságát birta. Hadadi id. b. Wesselényi Miklós a magyar színészetet lelkesen pártolá. Szilágyi Ferencz jeles tudósunk

következőleg ír róla; »W. mint az 1792-ben Kolozsvárt felállított első magyar színház egyik alapítója, igazgatója, azt folyvást maecenasi bőkezűséggel gyámolitá, néha egyedül fenntartó jóltevője vala.« Végre az erdélyi aristocratia soha eléggé nem dicsérhető buzgolkodása folytán az első állandó magyar színház Kolozsvártt megnyilhatott. A megnyitásra választottt darab Zrinyi Miklós volt, melyet 1821-ben martius 12-én roppant lelkesedéssel fogadtak. A prolog tartalma, a hallgatóság nagy száma, az akkor jelen voltak összevágó nyilatkozatai egyformán bizonyítják a megnyitás nagy fontosságát.

E század első negyedében a biztató jeleket kereső szem a politikai láthatáron csak baljóslatu fellegeket látott; szivárvány nem mutatkozott, és senki sem állithatta, hogy közel van a felderülés várva várt ideje. Én itt csupán csak az erdélyi alkotmányos mozgalmakat kívánom röviden vázolni. Az erdélyi országgyűlések hosszú szünetek után követték egymást; előbb a háboruk miatt nem igen lehetett az országház termeit megnyitni s a bécsi congressus után megint huzamos idő folyt le az országgyűlés összehívása nélkül. Ámde a közszellemet ébren tartotta a magyar nyelv és irodalom iránt felébredt érdekeltség, melyhez hozzájárult a feltárt külföldi irodalmakból beszivárgó új eszméknek s a terjedésükben fel nem tartóztatható francia elméleteknek befolyása. E francia elméletek mérget és gyógyszert tartalmaztak, de akkortáiban a magyar közszellem-

nek e méreg még keveset árthatott, mert erejét meggyengítették a biztos ellenmérgek; csak a további mély álmot nyújthatott volna oly mérget a magyar közszellemnek, mely biztosan ölt volna 's ettől megóvott a felettünk örökös gondviselés. — Még két egy mástól eléggé különböző tényezőről kell megemlékeznünk, egyik az insurrectio, másik a jóval ezután következő mozgalom a megyegyűlésekben. Az egyik a király és a haza iránti önfeláldozó hagyományos kegyeletet, a másik az alkotmány iránt való buzgalmat serkentette fel. — Azon magyar nemzeties irány, mely e század elején a családok tüzhelyén felélesztett, mind szélesebb kört foglalt el, míg fennhangon, bátran, hódítólag szólalhatott fel, nyilatkozott a vármegye gyűlésekben, hogy utóbb legméltóbb kifejezését magában az országgyűlésben találja. Az 1834-ki országgyűlést megelőzőleg a felébredt közszellem küzdterei a megyegyűlések voltak. A »vándor patrioták« megyegyűlésről megyegyűlésre mentek, hogy az önkény ellen felszólaljanak; a panaszos szó bejárta az egész országot. Végre bekövetkezett az 1834-iki erdélyi országgyűlés, mely inkább a küzdelmek, mint az eredmény által tűnt ki. Báró Kemény Zsigmond már egyszer említett jeles emlékbeszédében ezen országgyűlés párt-vezéreiről s az ellenzék két árnyalatáról így ír: »Wesselényi Miklós és Kemény Dénes a hevesebb ostrom vezetői valának; ellenben Bethlen János, ki a szilárd meggyőződéssel a szelidséget és kiméletet csudálatos mértékig egyesíté, a nagyobb

akadályokat nem annyira ledöntögetni, mint megke-
 rülni akarta. E nagytekintélyü férfi politikájához
 közelített Szász Károly is. Bethlen azonban elveszt-
 vén hitét a siker iránt, csakhamar a hallgatást többre
 becsülte a tevékenység eredménytelenségénél.« Az
 1834-ki országgyűlés hónapokig foglalkozott a ház-
 szabályok és verificationalis ügyekkel s a rendek el-
 nöke és az ítélőmesterek megválasztásán kívül ered-
 mény nélkül oszlattatott szét. Az egyedüli eredmény
 abban állott, hogy az ellenzék nyilatkozhatván, a
 nemzet összetartása, a már öntudatra ébredt hazafi-
 ság alakilag is meghatározott hitvallásnak jutott bir-
 tokába, mely felé biztosan fordulhatott a közszellem
 tevékenysége. E jelen század első felében Bethlen
 János, Kendeffy Ádám, Wesselényi Miklós, Kemény
 Dénes, Szász Károly voltak azon férfiak, kiknek az
 erdélyi magyarság a politika és a társadalmi refor-
 mok terén legtöbbet köszönhet. A nagy emberek nyil-
 vános cselekedeteihez a szükséges magyarázatot ma-
 gánéletők képezi, mert az egyéni jelleg legközvetle-
 nebb nyilatkozása a magánélet apróságaiiban kere-
 sendő és feltalálható, melyeknek feljegyzése nélkül
 Klio könyvére homály borulhat. Az egyes embe-
 rek és népek nyilvános történetét megfejtik házi szo-
 kásaik, ezek vezetnek az egyéniség megismeréséhez,
 ezek adják meg a valódi nagyság és érték mértékét.
 A történelem nagy kárt szenved a biographicus ada-
 tok megapadásában, ezért még a maga idejében
 gondoskodnunk kell összegyűjtésükről, nehogy a les-

ben álló feledés e becses adatokat az emlékezettől elragadhatta. Gróf Gyulay Lajos naplójának egyik érdekes fejezete sok érdekes és jellemző adatot tartalmaz Wesselényi, Kendeffy, Kemény Dénes, Bethlen János életírásához. Ugy gondolom, hogy az összes magyar olvasó közönség örömmel fogja venni e becses adatok közlését.

Igy ír gr. Gyulay Lajos naplójának »Visszapillantás« czimű fejezetében: »Jelen századunk első felének utolsó három évtizedét 1819-től 1848-ig a küzdelmek korszakának lehet Erdélyben nevezni. Ezen idő alatt különösen öt kitűnő egyént látunk fellépni a polgári padokon: Wesselényi Miklóst, Kendeffy Ádámot, Bethlen Jánost, Kemény Dénest, Szász Károlyt, kik mind az ötön elhunytak áldott emlékezetben. Nagyon különböző jellemek voltak ezek egymástól, de egyformán küzdöttek a haza szent ügye mellett. Bethlen János volt a legidősebb közöttük, kit barátjai országszerte Vén Jánosnak neveztek, — ő volt ezek legbölcsebbike. Nem volt meg benne az eleven, erőt kilökö, mindenben uralkodó aristotelesi energia, Plutarchussal szólva, nem volt kezdeményező, de tudott és szeretett irányt adni. Politikai szereplése eléggé ismeretes; kicsiségekről lehet reá ismerni az emberekre, hozok én is fel egy esetecskét, mely vén Jánosunkat jellemzi.

Az 1819-ki törvénytelen fellépése a kormánynak a már ébredező magyar szellemet nagyobb forrásba hozta az addiginál, és úgy történt, hogy ifjakul

néhányan magyar köntösben kezdtünk járni. — A mit, négyen megkezdtünk,*) utánzóink bevégezték, úgy hogy kevés hetek alatt a kolozsvári társaságokban, bálban, utcán magyar öltözetnél egyebet nem lehetett látni. Fájdalom! vetélkedés támadt közöttünk, hogy mélyikünknek van fényesebb magyar ruhája s mint ifjagnál szokás, a tulságig folytattuk ezen sok pénzt igénylő fényüzt. Akkortáiban telepedett Bethlen János külföldről be Erdélybe, és úgy lehet örvendett a fejlődő magyar szellem ezen alaki nyilvánulásának, de egyszersmind jónak ítélte, annak irányt adni, és így történt, hogy egy szép reggel a kolozsvári ifjuságot magához kérte. Jól emlékezem még azon időre, mert furcsának tetszett nekem, mikor belépven hozzá, az ajtó mellett Kolozsvárnak akkortáiban első magyar szabóját, Farczádit, pillantottam meg, ki engemet megelőzött barátainnak mértéket vett. A mint a sor engemet ütött, nekem is elő kellett állanom, hogy mértékemet vegye. Bethlen János röviden előadta, hogy a szűk idők megkívánják, hogy húzzuk össze magunkat, ne pompázzunk, azonban folytassuk elkezdett magyar viseletünket egyszerű, olcsó, fekete posztóból. Ez ellen nem lehetett kifogásunk, mert azt láttuk, hogy Bethlen János jó irányt igyekezik adni fellépésünknek. — Bethlen János a maga idejében, talán legszebb ifja volt Erdélynek, az

*) Gróf Bethlen Ferencz ezen négy ifju ember közül való volt. A derék gróf még jelenleg is él, midőn e naplótörvékeket rendezem.

anyák szerették fiaikat hozzá hasonlítani, és Erdély legszebb hölgyei sohajtottak utána. Katona és hamar kapitány lett, disze az osztrák seregnek; kellemes, elmés társasága, és bőven költése által mindenütt figyelmet gerjesztett. Határt nem ismerő bőven költése vagyonát tönkre silányította.

Volt azonban egy jó öreg bátyja Bethlen Dániel, ki e közben meghalván, öcsének egy annyi örökséget hagyott, mennyit elpazarolt, és akkor történt az előbb leirt esetecke, mikor régi magyar szokás szerint, maga kárán már észre tért. Bethlen Jánost mindenki szerette, mert okosabb, elmésebb, kellemesebb társalgást az övénél alig lehet képzelni. Senkit sem bántott meg, humanus volt a szó legteljesebb értelmében, de egész az 1834-ki diaetát megelőző mozgalmakig nem igen vett részt az erdélyi korszellem fejlődésében. Hogy Kolozsmegyének nemessége e mozgalmakban jó példával elől járt, azt leginkább Bethlen Jánosnak lehetett köszönni, ki reábeszélő, tiszta előadásu szónoklatával feltudta a kebleket villanyozni, — különben is Kolozsvártt, mint fővárosban, sok capacitas lévén együtt, legkönnyebb volt kivívni a kivivandókat. Az 1834-diki diaetát megelőző években, melyekben a megyék erélyes fellépése Wlasich és később Estei Ferdinánd főherczeg beküldését okozta, heves küzdelmeket kellett kivivnunk, melyek nélkül az 1834-diki esztendő országgyűlést nem látott volna. Szép volt látni az akkori lelkes megyegyűlésekben az egyétértést és hallani a husz és több

év óta nem tartott országgyűlését sürgető lelkes felirásokat. Kolozsmegye mellett Alsófejér megemlítettő, hol Kemény Dénes és Szász Károly voltak a vezetők. A mi Magyarországnak Pest, az volt Erdélynek Kolozsvár, innét indult ki a mozgalom fő árja és itt Bethlen János volt a középpont, ő tőle származtak át a megyékbe az egyértelmű utasítások. Bethlen János maga nem mozdult ki Kolozsvárról, onnan igazgatta a szabadelvű párt működését. Mintha még most is látnám pamlagán heverészve, körülülve barátaitól, kiknek tanácsait adta, kikkel elmés és gyakorlati gondolatait közölte, melyeket örömmel hallgatott mindenki, mert okosan és személyeket nem sértve adattak elő. Mikor cselekvésre került a dolog, akkor rendszerint kihuzta magát, nem gondolom, félelemből, de restségből, — ott már megszűnt az ő köre, kivéve, hogy közgyűléseken és diaetán is, mikor szükség volt, el nem mulasztotta a dologhoz szólni és igen értelmesen, velősen, rábeszélőleg, röviden és megragadólag tudott szólni. Két ilyen esetet tudok: az egyik, mikor követnek megválasztatván Kolozsmegyében, azt megköszönte és ekkor kevés szem maradt szárazon, — a másik, mikor szegény Kendeffyt eltemettük, és sirjánál csak néhány szót mondott, mely minden embert elragadott! Csak azt mondta ő Kendeffyről, mit más ember is megmondott volna, de előadásában volt valami sajátyszerű, mit más nem tudott volna így kifejezni. Az 1837^{7/8}-ki szebeni diaetán egyenesen az ő mély eszének és gyakorlati ügyes

ségének lehetett köszönni, hogy Estei Ferdinánd főherczeg kimaradt a Gubernatori választásból. A nagy Deák Ferencz azt mondta az említett diaetáról, hogy az egy mesterműve volt az erdélyi rendeknek, mi pedig valljuk meg, hogy az legfőbbként Bethlen Jánosunk műve volt.*)

Mikor Döbrentei 1807-ben nevelésemet átvette, még Erdélyben is német világ volt, a legtöbb főuri háznál a német nyelvnek nagy szerep jutott a társalgásban. Rosz példával járt elől gubernator gr. Bánffy György, a kinek házánál magyar szót alig lehetett hallani, fiai leányai kocsintva beszéltek anyanyelvüket. Családunk a téli holnapokat Kolozsvártt töltvén, Döbrenteinek tág és szép tere nyílt az elnémetesedés ellen küzdeni, küzdött is teljes erejéből és sikerdusan. Ekkortájt jelent meg Wesselényi Miklós Pataky nevelőjének oldala mellett Kolozsvártt és csakhamar Döbrentei, Pataky és Wesselényi elválatlan barátok lettek, — én, mint gyermek hasonlókép mindég köztük voltam. Wesselényi valóban mintája volt az ifjuságnak. Kolozsvártól távol Zsibon

*) Gróf Bethlen János az 1848-ki országgyűlésen Erdély egyik képviselője volt; Debreczenben azon párttörődékhez tartozott, mely a király és haza iránti kötelességeket egyformán teljesítendőeknek tartotta. Mind a mellett, hogy követársai jól ismerték kevésse forradalmi hajlamait mint köztisztelőben álló hazafi nem volt kitéve a legszélsőbb ellenzék megtámadásainak. Az alkotmányos élet megszüntét tul nem tudta élni, s 1851-ben Pesten meghalt! Áldás lengje körül e derék hazafi emlékét!

nevekedve, tudományokban előre haladva, testi és lelki teljes erőben azon görög és római ifjakra emlékeztetett, kik utóbb hazájoknak erős támaszai lettek. Minden szépet, nemest és nagyot római lélekkel, meg nem romlott tiszta felfogással felkaroló és csupa tűzzel megragadó valójával nem lehetett nem bámulni ez ifjút és nem reményleni jobb sorsát Erdélynek. A kolozsvári divathősök kancsal szemmel kezdtek nézni Wesselényire, mert látták, hogy hátra kell lépniök a melegebb nap előtt; a lelkebb ifjak pedig Miklós körül csoportoztak, mert benne látták a vezetőt. El nem feledem soha azon jó időket, midőn mint tanuló Wesselényivel és Patakyval egy háznál laktunk a Wesselényi, most Schilling-házban,*) melyről Kazinczy, mikor Erdélyben járt — azt mondta: egykor tisztelettel fognak az emberek e ház előtt elhaladni, mert Wesselényi, Döbrentei, Pataky e házban laktak. Valójában megis érdemlik e férfiak, hogy emléküket tiszteletben tartassék, annál fogva a ház is, hol velök együtt az én csekélységem is lakott. Azon ház volt a kolozsvári lelkes ifjuságnak, a tudósoknak és irodalmi férfiaknak gyűlhelye, kiket Wesselényi, Döbrentei és Pataky maguk körül csoportosítottak. — Időközben e három jeles férfiú egy kis utat tett Magyarországon, meglátogatták Kazinczyt, Berzsenyit, Nagy Pált. Wesselényinek híre kerekedett Magyarhonban, ő már nem csu-

*) A Középutczában.

pán csak Erdély, hanem az összes Magyarhon felkent küzdő bajnokának mutatkozott, ugyis lett. Kolozsvárott ritkán mutatta magát, – ha Zsibon nem lehetett, Pozsonyban vagy Pesten volt, mert azon eszme, mely lelke előtt szünetlen lebegett Erdélynek Magyarországgal való összeolvadása volt. 1819-ben, mint tudva van, gróf Cziráki, teljhatalmu biztos, Erdélybe jött, hogy az urbéri ügyeket rendbe hozza. E fellépésének törvénytelen színe volt s a kormánynak ezen beelegyedése a kényes urbéri kérdésekbe az egész országot ellene fellázította. Miklós ekkor szónokolt legelőször több vármegyében, akkor adta első próbáit ékesszólásbeli nagy tehetségének és több jeles hazafival együtt nem kis munka után kivivta, hogy a különben kíváncsi urbéri rendezés meg nem történt, mert törvénytelen módon kívánta azt a kormány végrehajtani. Mint egy fényesen cikázó villám úgy tűnt fel azon esztendőben, Erdély komor láthatárán. E szereplése után a pozsonyi diaetákon látjuk fellépni. Az 1834-diki kolozsvári országgyűlés volt Wesselényi Miklós életének fénypontja. Annyi kiható munkásságot, erőt, nemes buzgalmat tüntetett fel Wesselényi; mennyit a fontos körülmények és kivételes helyzetek igen ritka embernél fejtenek ki. Magát az országgyűlésnek minden tagja által megbecsültetvén és respectáltatván, az ülések folyama alatt értéke és nagysága folytonos nevedezésben volt. Kevesen voltak akkor, kik a kormány szárnyai alá búva harczra keltek volna a jobb hazafiakkal, de

e keveseknek ugyancsak meggyült a bajok Wesselényivel, ki érdemök szerint kijuttatta nekiök az őket megillető részt. A milyen kiméletlen tudott lenni politikai elleneivel, ép annyira tudta megnyerni mind azokat, kik csak távolról is jelét adták, hogy a haza szent ügye mellé szítanak. Ezen diaetának erőszakos elosztatása leginkább azért történt, mert a kormány a megújuló politikai küzdelmekben gyengébb volt Wesselényinél.

A separatismus zászlója alatt vitézkedő szászok is végre egyetértettek a magyarokkal s úgy látszott, mintha csak egy értelem volna az ügyek elrendezése körül, közös nemzeti gyűlések, napló, absoluta pluralitas a választásoknál és más egyéb hasznos reformok lettek elfogadva ezen országgyűléstől. A szász követek nagymestere az öreg Schreiber volt, kit az ellenzéknek leginkább Wesselényi nyert meg, ügyesen kedvébe járván. Az ország termei a kormánytól bezáratván, a nemzeti gyűlések hol templomban, hol a lovagdában tartattak meg, mely utóbbi helyiséget Schreiber jó kedvében pajtának nevezett el. E pajtában Schreibernek lábzsákot vitéztett Wesselényi — s Miklósunk e figyelme az öreget mélyen meghatotta. A naplók nyomtatása betiltatván, Wesselényi egy sajtót hozatott Kolozsvárra, miről Stuhleren, a gyorsírón kívül, úgy tudom, senki sem tudott semmit, legjobb barátjai sem. Szép volt az a gyűlés, mikor egyszerre Wesselényi megjelenén, a nyomtatott íveket széljel osztotta, melyeket

azon éjjel Stuhlerrel nyomtatott; a gyűlés tagjai felkeltek elragadtatásokban és a széjjel osztott ivatek kezükben feltartva az egész termet megfehéřítették, a szabadsajtó színét, a világosságét terjesztve el. Ezen eset siettette az országgyűlésnek szétveretését, és ezért sokan hibáztatták Wesselényit »ha közölte volna tervét barátjaival, azok le beszélték volna kiviteléről,« így szólottak, de Udvarhelyszék követé nem ismert akadályt s elhatározott szándékában semmi meg nem ingathatta. A gyűlés után hozzá mentem, már feltűrközve találtam a sajtó mellett, hol maga nyomta a naplónak következı ivateit, — ez volt szegénynek talán utolsó szerencsés órája. Az országgyűlését feloszlató rescriptum elolvasása után Wesselényi hatalmas szava »protestálunk«, mint egy ijesztő menydörgés megzengette a termet s Nopcsa Elek az elnök sietve kelt fel székéről és kifeléigyekezett, félvén az insultusoktól. Az nap este még egybegyűtünk szomoruan és aggodalmak között Jósika Miklósnál, másnap apostolok oszlása volt. Mintha most is látnám Wesselényit, uti módon felkészűlve lóháton, a kolozsvári piacon bucsut venni barátaitól, — velem is kezét szoritott és mikor újból Pozsonyban láttam, már üldöztetve, per alatt volt; mikor megint 1848-ban Kolozsvárott láttam, akkor kiszenvedve, vakon Erdélybe magát visszavezettette, hogy azon unionak gyümölcsét élvezze, melynek fáját leginkább ő ápolta; úgy tekintettük őtet, mint egy római Triumphatort, ki a győzők utján a Capitoliumi

Juppiter templomához közeledik. Én voltam oly szerencsés azon esteli nemzeti gyűlésben elnökösködni, melyben az erdélyi képviselők és rendek az uniót elfogadták, mely más nap országos határozattá is lőn. A 48-iki mozgalom lezajlása után Wesselényi külföldről betegen Pestre érkezett, hogy magyar földön hunyhassa be világtalan szemét ő, kinél hübb fia nem volt a hazának.*) Nyugodjanak békében lelke üdvösségében a dicsőnek porai.

Mikor — mint említém — Wesselényi lóháton bucsuzott barátaitól a kolozsvári nagy piacon s a megható búcsu után eltávozott, — eszembe jutott a »Rákóczihegy« Zsibó mellett, hol utoljára volt látható a »hős«, — a vidékiek hagyományként most is így szólnak: »ezen a hegyen ment fel Rákóczi, azután soha többet nem látták«. Kolozsvár még látá Wesselényit, de ő nem láthatá a várost, mert újból odajövetelekor már vak volt. Wesselényi anyját nagyon tisztelte és szerette s fogságát kiszenvédvén, de Zsibóra még nem telepedhetve egy utat tett kedves lakhelye felé. Zsibón megérkezvén, kastélyát kikerülve egyenesen anyjának végnyughelyéhez sietett s azt könyeivel áztatván, visszatért Magyarhonba. Wesse-

*) Bárá Wesselényi Miklós 1850. tavaszán halt meg Pesten, az Emmerling nevű vendéglőben. Ft. Török Pál tartott felette mélyen megható gyászbeszédet. Holtteste ideiglenesen az ev. ref. templom sirboltjában helyeztetett el, honnan több év múlva a zsibói családi criptába szállíttatott át. A kiadó.

lényit athletai termete, dörgő, harsogó, férfias hangja, méltó dúhe, mikor felingereltetett, ellenségei előtt félelmessé tették, széles tudománya, kedélyes volta baráti körben a legszeretreméltóbb lénynyé varázsolták át. Erős, hajthatlan jellemét, legtisztább hazafiságát ellenségei, barátjai egyformán tisztelték.

Kendeffy Ádám korszaka azon Wesselényinek első és második fellépese közt lefolyt és sok aggodalommal teljes időbe esik, melyben még Bethlen János inkább a szemlélő szerepét játszva nagy részt nem vett a közügyekben. Vannak emberek, kik mintha mágnesi erővel bírnának, mindenkit elragadnak, mindenkit magukhoz huznak, ilyen volt az »öreg«, mint a hogy közönségesen neveztük Kendeffyt. Ő volt a legszilárdabb jellem kortársai közt, kevesebb tudománnyal mint a más kettő, de egyjárt kevesebb hiusággal és népszerűséget vadászó indulattal. Kendeffyt minden ember becsülte és tisztelte, mert becsület dolgában kényesebb senki sem volt nálánál és sérteni azt előtte nem lehetett büntetlenül. Sokan hibáztatják, hogy kereste volna a koczódásokat, hogy bajvivási vágyának eleget tessen. Jobb vivó és lövő nálánál nem igen volt, annak gyakori példáit adta mulatságból és valóból. Nagy gazdagságu ember volt, oly szép mint Alkibiades lehetett, oly férfias minden tekintetben, hogy a régi görögök közt születve Plutarchusi tollra érdemesítette volna magát, — így hamar elhalva kicsiny

körnek élt, de ott betöltötte helyét, mert azt lehet mondani, hogy az ő kora ifjú embereit újjá formálta Erdély mindazon részében, hol élt és megfordult, tehát legkülönösebben Kolozsvárott. Az elpuhult, kihágásokra hajlandó ifjuságot keze alá vette s már a 10—12 éves fiuban feltudta ébreszteni a lovagias szellemet, a becsületérzést. Lovagolni, vivni, uszni nem tudni szégyenelte volna magát minden gyermek, hol ő mind ezekben jó példával elől járt. Az akkor divatozó hazugságokkaljáró fennhéjázásoknak nem volt nálánál nagyobb korholója. Ha reám bízták volna, hogy sírkövére epitaphiumot irjak, csak annyit jegyeztem volna fel arra, hogy »soha sem hazudott«, és gondolom, hogy ennél nagyobb dicséretet valakiről nem mondhattam volna, mert 'a hazudság az első lépcső minden más bűnhöz. Jól emlékszem és hogy is felejthetném el, egykor egy előtte hihetetlen dolgot beszélve azt mondotta nekem »hiszem, mert te mondd«, e pár szó nekem olyan jól esett, hogy addig is a hazugságnak barátja nem lévén, akkor még erősebb feltételem lett: Soha nem hazudni és az igazságtól életem minden körülményei közt soha el nem térni.*)

A nagy Szécsényinek óriási működései Erdélyben is megtették hatásukat. Kendeffy volt az, ki a kolozsvári casinót megalapította és ki mindvégig

*) A nemes gróf igazságszeretetét nem győzik eléggé dicsérni barátjai.

Bölöni Farkas Sándorral, az amerikai utazóval, annak lelke maradt. E kolozsvári casinó igen sokat tett a nemzeti szellem ébresztésére s a szükséges társulási értelmet megteremté, mely semmi nagy vállalatban nem hiányozhatik. Oly sok embert láttunk, ki élete folyamán a haladó évekkel nem hogy jobb lenne, de még azon erényektől is megfosztja magát, melyekkel ifjuságában birt s mind önzőbb lesz, — nem így Kendeffy, ő róla azt lehet mondani, hogy utolsó időig javult. Ifju korában több botrányos tettet követett el, lovaglás, kocsizás közben a ki nem állókat megostorozta, természetes szilajságát nem tudta mindig megfékezni, de idővel le hagyott az ilynemű kihágásokkal, úgy hogy azok is, kik addig kerülték, közeledtek hozzá, és mikor meghalt, a ki csak talpon lehetett, szomoruan kísérte a temetőbe. Pótolhatlan maig is vesztesége.

A mint meghalt, azonnal felemelték fejüket a reactionariusok; a gyávák és roszak, — kik nem is mertek Kolozsvárra jönni, már büntetlenül jártak az utczákon, mert Kendeffy nem volt. A társulatoknak nálánál nagyobb barátja nem volt, annyira, hogy egyszer néhányan divatba hozván a forralatlan tejítalt a casinóban, ő is neki fogott, holott inkább a szeszes italok barátja volt. Így, életem egy szomorú korszakában álmatlan éjjeim következtében megszokván a korán való felkelést, egy nap beszélván az öregnek a reggelek bájairól s az időnek haszonra fordíthatásáról, azonnal felszólított, hogy költeném

fel, mikor reggel hazulról megindulok. Egyszer felkeltettem, de látván, hogy mennyi erőltetésébe kerül a korai fölkelés, a dolgot többé nem ismételtam, pedig bizonyosan tudom, hogy mindannyiszor felkelt volna.

Egy másszor gyorsfutó érkezvén Kolozsvárra, indítványoztam, hogy mi is versenyt fussunk Szamosfalvára. Kendeffy ámbár előre tudta, hogy vastag testével győztes nem lehet, mégis azonnal beállott a társaságba, de alig száz lépésre már kiállott. Sokszor mondta: magáról tudja, miért roszak a kosórú lovak, mert horgos orrával bajosan tudott lélekzeni. Kendeffynek halála hirtelen és váratlan történt, s nem érhetette el azon országgyűlést, melyen tehetségeinek méltó tere nyílt volna; az 1834-ik országgyűlés halála után néhány hónappal hirdettetett ki.

Az 1834-diki országgyűlést megelőző vármegei mozgalmakról e vázlatomban már egyszer emlékeztem. Alsófehér magában annyi erőt fejtett ki, mennyit a többi megye összesen, alig tudott kifejtetni, és ez nagy részben azért volt, mert Kemény Dénes és Szász Károly vezették, ők voltak népszerű és kedvelt szónokai. Kemény Dénes, fellépése előtt, a kolozsvári társaságban alig volt nevérol ismeretes, mert Enyeden vagy falun lakva a társaságtól elvonult, hogy magányában szórakozások nélkül jövődjé pályájára előkészülhessen. Nekem legelőbb Déván tűnt fel egy synodus alkalmával, hova Bethlen Imrét kísérte; ott nagyon hirtelen egy igen szép felírást ké-

szített, már nem tudom a fő consistoriumhoz-e, vagy a guberniumhoz. Nemsokára azután az enyedi marchalis széken tanultam bámulni és becsülni. Az akkori megyegyűléseken köttetek azon barátságos viszonyok, melyek meg sem szűntek többé. Ilyen barátságával volt szerencsém dicsekedhetni Kemény Dénesnek, kivel több országgyűlésen keresztül követeskedtem, kevesebb fénynyel mint ő, de vele mindig egyet értve a fő elvekben. Az ékesszólás valóban csodálatos egy természeti ajándék, ez ajándékkal Kemény Dénes bő mértékben volt felruházva; ha szólott, elragadó volt, ha hallgatott, nyugtalanul vártuk, hogy szóljon. Tekintettel az ékesszólásra, Erdélyben senkit sem tudnék eleibe tenni, sem Wesselényit, ki gyakran tulhosszú beszédjeivel kifárasztotta hallgatóságát, sem Szász Károlyt, ki előadásában néha felette száraz és okoskodó volt. Nem így Kemény Dénes, ő a legbonyolódottabb dolgot tiszta, eleven előadásával egyenesre kisimitotta; — többnyire az utolsó volt a szónokok között és a vitatkozások folyamán nem ritkán összezavarodott eszméket bámulandó módon tudta tisztába hozni. Ritkán történt, hogy véleménye meg ne állott volna.

A megyék közt a második helyet Belső-Szolnok érdemelte meg, melynek vezére, a derék Vér Farkas, megyéje dolgait fáradhatatlanul szíven hordozta s az országgyűléseken, mint képviselő elvszílárdság dolgában felülmulhatatlan volt. Mikor székéről felegyenesedett, hogy az előtteszóló helytelen ál-

litásait kiigazítsa, a rossz ügy mellett rendesen csatázó szemfényvesztést leálcázza, az idétlen beszédet megrovja: úgy tűnt fel előttem, mint egy fergeteg, komor tekintetével, mely hosszas és távolróli morgással közeledve végre becsap s elvonulása után a légkört kitisztítja.

Visszatérve Kemény Dénesre, csodálatos volt nála, hogy a mint a megyei vagy országos gyűlés megszűnt, azonnal ő is eltűnt miközülünk. A mikor a diaeta megnyílt, a megyében vagy a consistoriumban valami nevezetes dolog előadta magát, legott Kemény Dénes is megjelent, akkor csak ő lebegett minden ajkon.

Eléggé változatos volt életünk, mikor megyéről megyére vándoroltunk, hogy a marchalisokon a kemény önkény ellen felszólaljunk. »Vándorló hazafiaknak« neveztek, és egy pinczérné, mikor tovább utaztunk, az eléállott kocsikat így jelentette: »előállott a vándorló forspont.«

Kendeffy Ádám »az öreg« 1834-ben halt meg diaeta előtt; Kemény Dénes 1849-ben, Wesselényi Miklós »a vastag« Pesten 1850-ben, Bethlen »a vén János« ugyanott 1851-ben hunytak el áldott emlékezetben. Ezek voltak, — bár születve lennének, kik ezek helyét betöltendik!

Wesselényi testi lelkiképen hősi tulajdonokkal volt felruházva, reá tekintve a hét kapitány egyikét vélte volna az ember szemlélhetni. Hiúság felette sok volt benne, de mikor szükségesnek látta, kitö-

törésre mindég hajlandó indulatán tudott uralkodni. Kendeffy a régi görögökre emlékeztetett, ő tudott volna Kodros lenni; Bethlen János társalgására nézve felül mult minden mást, oly kellemetes volt az. Nem élhetek oly hosszú ideig, hogy feledhetetlen társalgását nélkülözni megtanulhassam. Kemény Dénes, Erdélynek első szónoka, a gravaminalis idők hőse, a magyar világban álladalmi titkár és utóbb rövid ideig minister lett. Fényes pályája daczára az 1848-ik esztendőben meglátszott rajta, hogy titkos búbánat emészt, mely korai halálának oka is lön. Talán be tudott tekinteni a jövőndőbe és előtte feltárult a bekövetkezett időket elrejtő kárpit, előre érezte azon csapást, mely gyászos halála után lesujtotta a hős magyar nemzetet.«

Igy irt gróf Gyulay Lajos naplója »Visszapillantás« czimű fejezetében. És mi megismertük azon férfiakat, kik e század első felében Erdélyországban szerepeltek. E férfiak valójában megérdemlik, hogy emlékük tiszteletben tartassék a maradék előtt.

Noha az Erdély alkotmányát biztosító lipóti hitlevél a magyar »corpus juris«-ba soha nem ig-tattaték, Erdély szellemi munkássága minden időben, egész tartama alatt, a magyar irodalomnak egy jelentékeny részét képezte. A szellemi téren meg volt a legteljesebb egyesülés, mely a politikai téren csak is az 1848-ki esztendőben vált visszautasíthatlan törvénynyé.

Toldy Ferencz kitünő tudósunk a Kolozsvártt

alakult Toldy-körhöz intézett levelében a többi közt így ír: »Erdély egy nevezetes időszakban élén állt irodalmi mozgalmainknak, egy másban lényegesen kiegészítette azokat.

Élén állt a XVI. században, midőn Heltai egy új magyar irodalom megteremtésére öntudatosan szánta életét, és részint saját munkáival s az általa fölhívott társakéval, részint az általa alapított nyomda segédelmével mint kiadó tört e célra.

A theológiában akkor Erdély önálló működést tüntetett föl; Dávid Ferencz az egyetemes dogmatika történetben nyomot hagyott.

A hazai történetírás nagyobb mérvben ott indult meg.

Átvette Erdély Magyarországtól a jogtudomány művelését, Bomelius és Décsi irányukkal e téren ragyogó tünemények voltak.

A magyar nyelvet a törvény és kormány nyelvéné akkor már Erdély tette, s a tudomány Erdély udvarában menedéket és oltalmat talált. De a XVII. században is hatalmasan versenyzett az anyaországgal minden téren, s fejedelmeinek vezetése alatt Erdély Nagy-Magyarországnak a polgári, vallási és nemzeti szabadság védelmében főtámasza lett.

S nem ekkor, s nem itt állt-e bölcsője az oláh irodalomnak is?

A XVIII. században részt vett nemzeti irodalmunk föltámasztásában, s a magyar eszméket föl-

karolva, némelyeket korábban valósított meg, mint az anyaország«.

A kolozsvári állandó magyar színház megnyitása megelőzte a budapestit; Aranka egynéhány buzgó hazafival egyesülve magyar tudós-társaságot tervezett s e tervének kidolgozásában m. akadémiánk némi előrajzát látjuk.

Az erdélyi magyar irodalomnak a jelen század első negyedében egyik főtényezője Döbrentei Gábor volt, ki dolgozataival, »Erdélyi muzeum« czimű folyóiratával, egy vidéki litteraturai gyűlés megalapításával nagy mértékben lendített a magyar irodalmon Erdélyben. Itt helyén lesz e kitűnő írónkkal közelebbről megismerkedni. Lássuk mint ítélte meg őtet hálás növendéke, gr. Gyulay Lajos. Naplójának »Visszapillantás« czimű fejezetében így irt elfeledhetlen nevelőjéről és barátjáról:

»Döbrentei annyira magyar volt, hogy neki üdvösség sem kellett volna talán, azon az áron, hogy lemondjon nemzetiségéről. És barát, minő volt! lehet-e hasonlót az ég alatt feltalálni? Barátaim közül a Stix folyamon már sokan általköltöztek, de ha lesz, mit várva reménylek és hiszek, találkozás a tulvilágban, közülök senkinek sem fogok annyira örvideni, mint Döbrenteinek. Tanításmódjában volt valami annyira megkedveltető, hogy előre örvidettem a tanuló óráknak. Ő ismertetett meg legelőbb Hunyadyval, Zrinyivel; a hazaszeretetet ő ébresztette fel legelőbb bennem, mely igen sokszor leverő aggo-

dalmakat és emésztő bűt okoz, de hazánk jó és rossz állapotában annyi magasztos érzelem kútfeje! Mily üres lehet azon szív, mely ez érzelmet nem ismeri! Kazinczy és Döbrentei utolsó időben meghidegültek egymás iránt, mindkét részről lehetett okszolgáltatás reá, de nekem mindig igen fájt látnom ellenségeskedését azoknak, kiket egyformán tiszteltem, — mély bánattal töltött el látnom a Kazinczy nagyobb pártján lévőknek igazságtalan agyarkodásait Döbrentei-re. Döbrentei önállólalag lépett fel Erdélyben, mester szavára nem esküdt, és ép ez önállóságát vetették oly sokszor szemére.

Működése elején az »Erdélyi muzeum« czimű folyóiratot megalapította, melynek érdemeit maga az irigység sem vonta kétségbe. Döbrentei szükséges embere volt Erdélynek, mert az elnémetesedett társaságban a hazai nyelv és irodalom szeretetét felébresztette; fáradalmainak jutalmát is tapasztalhatta mert azon magyar szellem, melynek Erdélyben ő adott erős lökést, valódi hódító hatalom lett, — mert érdemeit e tekintetben általánosan elismerték s emlékére pénz veretett Gyulafehérvárott. Mivelt és tanult ember volt; magyarul, deákul, görögül, angolul, németül, francziául, olaszul nem csak jól beszélt, de ezen nyelveken jól is irt. Angolból a többi közt a nagy Shakespearenek Machbetjét magyarra lefordította; a spanyol nyelvben is gyakorolta magát. Poetai munkái, ha nem is elsőrendűek, de válogatva azokban is sok szép van, — a »Kenyermezei diadalmasok«,

»Klára Visegrádon«, »Huszár dalaiból« több szám és más apró versei érdekesek a fennmaradásra. Az »Erdélyi muzeum« megindítása, a »Régi magyar nyelvelmékek« szerkesztése maradandó és örökös érdemeit biztosítják. Jó izlésű, igen kellemes társalgásu ember volt. Takarékos jó gazda és szerző volt, mind a mellett, hogy igen csinosan lakott és az élet kényelmeit és kellemeit nem tagadta meg magától. Budára telepedvén, csakhamar általánosan megszerettette magát. Roppant sok ismerőse volt Budapesten és társaságában sétálva csak ügygyel-bajjal haladhatott az ember az utczákon, mert lépten-nyomon ismerősökre akadt, kikkel megállott és beszédbe eredt. Ha vagy egy boltot látott, melyen magyar felírás nem létezett, meg nem állhatta, hogy be ne menjen és a boltost ezen hibáért szeliden meg ne rója és vele az ilyen csekélység nagy jelentőségét észre ne vétesse; többnyire sikerült neki a magyar felírást a német helyébe helyeztetni és e sikert leginkább annak köszönhetette, hogy egész becsülettel, nyájason és rábeszélőleg tudott szólni. Egyáltalában senki sem volt oly nagy terjesztője a magyarságnak még a legkisebb csekélységekben is, mint épen ő és ez feledhetlen barátomnak igen nagy érdeme volt.*) Széchenyi

*) Az idegen eredetű boltosnak egész készséggel, felszólítást nem várva megmondotta és lejegyezte, hogy áruit mi csoda magyar néven nevezze és hirdesse. Calderoni, híres pesti opticusnál hallám, hogy a hév- és légmérőnek magyar terminológiáját ő Döbrenteitől hallotta legelőbb, kit az üzletében előforduló magyar műszavak közlésére megkért. A kiadó.

nagy belátásával segédjének szemelte ki első fellépésekor.

Igy lett a felállott magyar akadémiának első titkára, casinóban, lófuttatásokban jegyző. Igy lett a derék Teleki József volt erdélyi kormányzónak bizodalmas barátja. Gróf Brunsvick Therésia, a kisded-óvodák lelkes megindítója, szívesen társalgott vele s nem egyszer fordult hozzá tanácsért. Báró Podmaniczky József állandó barátságával dicsekedhetett, pedig P. igen megválasztotta barátjait. És így a hol csak befolyását gyakorolhatta, a magyar nyelv kiterjesztésére minden alkalmat felkarolt és nyelvünk érdekét sikerrel elé is mozdította. Döbrentei egy kipótolhatlan ember, vagy jobban szólva, egy még eddig ki nem pótoltt férfia szeretett hazánkna. Nem lehet tudni, azok, kik majdan kipótolják, meg vannak-e születve és csak ismeretlenek még, vagy csak ezentul fognak születni? Annyi igaz, hogy nagyjaink elhunytak és az uj nemzetség késik fényes nyomaikba lépni. Döbrentei a kétszinű embereket nem állhatta és magát élete minden körülménye közt oly őszintének mutatta, hogy keresztüllátszónak lehetett volna nevezni. Az ilyen emberek épen keresztüllátszóságoknál fogva, a rágalomnak könnyen válnak czéltábláivá, mert mint erényeik, úgy gyengeségeik is tárvák, és a világ a felleplezett gyengeségeken szeret mohónkodni. Az a szerencsésebb ember, ki hibáit takarni tudja és erényeinek kitüntetésére mindig alkalmat talál. Én azonban a keresztüllátszó embereket szeretem, a mi-

lyen Döbrentei volt; az ilyenek nem fognak világhódítók lenni, nem diplomata, nem ministerek, nem hadvezérek, de az ilyenek barátságában biznunk lehet és mi fűszerezi inkább a nyomorú életet, mint az igazi barátság. Babylonnak, Thebenek, Carthagónak még nyomra is elmulik, de a barátságnak koszorúja el nem hervad soha, — fénye tündöklőbbé teszi a napvilágot, kedvesebbé a holdsugárt. — Döbrentei sok külföldi tudóssal állott levelezésben, így Bowringgal és Miss Pardoeval angolul levelezett s Achmet Ferik basával francziául. Tudóstársasági titoknokságról akkor mondott le, mikor országos fő biztosi hivatalt nyert. Ott voltam a tudós-társaság azon gyűlésén, melyben Toldy Ferencz, mint akkori titoknok Döbrentei felett rövid, de hozzá méltó gyászbeszédet mondott.

Azon gyűlésben, gróf Teleky József elnöklése alatt, szavazat általános többségével elhatározott, hogy az akadémia termében Döbrentei olajba festett mellképe felfüggesztessék, mely már felkoszorúva ideiglenes állványán diszelgett a terem egyik szegletében. Miután a szavazás megtörtént és egyik is a szavazók közül nem-et nem hullatott a szavazóládába a kép egész ünnepélyesen felfüggesztetett egy már falba vert szegre. Azon teremben eddigelé még csak Kazinczy Ferencznek és Kisfaludi Károlynak képei függtek, most hárman diszesítik a termet. A titkári írószobában következő képek diszesítik a falakat: gróf Széchenyi Istvánnak egy életnagyságu és

egy más kisebb mellképe, továbbá gróf Teleky Józsefnek mellképe.

Midőn Döbrentei Erdélyben egy magyar irodalmi társaság felállításában fáradoznék, buzgalma s tevékenysége az akkori udvari cancellarius gr. Teleky Sámuel figyelmét is magára vonta s az utóbbi e következő levélben tette biztossá Döbrenteit pártfogásáról s nagyra becsüléséről.

»Ösmeretlenül is nagyra becsülöm az urnak dicséretes intézeteit és munkásságát a magyar Literaturának művelésében s terjesztésében. Az Erdélyben felállott magyar társaság iránt küldött relatióját a K. Guberniumnak kedvező opinioval terjesztette az udvari cancellária felséges urunknak eleibe és a királyi kegyelmes resolutio iránt sem kételkedem. Én pedig minden alkalmatosságot jó szívvél elfogadok, hogy az ur jó igyekezeteinek elősegélésekben irántam levele által jelentett bizodalmanak a lehetőségig megfelelhessenek; különös tekintettel maradván az urnak kész jó akaró szolgája gr. Teleki Sámuel« (Bécs, jan. 23 d. 1820.) Döbrentei méltán lehetett büszke e levélre, melyben Teleky Sámuel nagyra becsüléséről biztosította.

Döbrentei mellett még három férfit említek meg, u. m. Sipos Pált, Buczy Emilt és Pataky Mózeszt. Sipos Pál Erdély legkitűnőbb költője volt; szeptember 15-dikén halt meg 1816-ban Szászvároson. Tordos, hol ev. ref. pap volt, Szászvároshoz felőrányira van. Báró Naláczi István Sipos élete megírta-

sával foglalkozott, de munkája, úgy tudom, nem látó napvilágot, pedig már :

A zavaros göztől tisztult ege ; tetszeni kezd már
Nimbusza már közelit istenedése felé. *)

• Tiszt. Buczy Emil, előbb Szebenben rhetorica professora a kath. gymnasiumban, utóbb gróf Kornis Mihály nevelője lett. Pataky a »római poezis története«-nek írója 1815-ben, januárius 25-én halt meg s a zsidói sirboltban van eltemetve, id. hadadi báró Wesselényi Miklós koporsója mellett.

E három jeles író irodalmi kortársai közül megemlitendők gr. Teleki Ferencz, gr. Mikó György és ifj. Szilágyi Ferencz. Ez utóbbi még jelenleg is hazai tudományunk, különösen hazai történelmünk nagy hasznára. Úgy gondolom, hogy ezen jeles tudósunk első nagyobb értekezése »Franklin élete« volt.

Sipos Pál nemcsak, mint költő, hanem mint egyházi szónok is nagy volt s egyházi s halotti beszédei tele vannak egy szépen és mélyen érző szív őszinte, megható érzelmeivel, — egy mélyen gondolkodó lélek megvilágosító elmélkedéseivel. Nem kívánom Sipos Pált, mint egyházi szónokot bővebben ismertetni, tegyék azt mások, kik tehetségüket s munkájukat rejtett kincsekben még igen gazdag egyházi irodalmunk tanulmányára szentelik. Én itt csak azonos egy halotti beszédből kívánok néhány mondatot idézni, melyet Sipos 1813-ban volt tanítványa gróf

*) Zsombori emlékének egyik versszaka.

Kuun Zsigmond neje, toronyfalvi Tornyai Klára felett mondott.

E szép beszéd így kezdődik: »A mi életünk foly egyaránt az idővel, mint a víz folyamata. Szakadatlanul foly, mi akár vesztegeljünk, akár magunkat nyughatatlanul fárasztjuk. De az idő nem siet ezért inkább, se nem várakozik utánunk. Tehát mindegy (így gondolkodnak némelyek) mindegy, akár vesztegelve nézzük az életnek folyását; akár benne mi is szüntelen vergődünk és fárasztjuk magunkat: sőt okosabb dolog — azt mondják — ezt az életet, mint egy álmot, úgy keresztül aludni, tudván, hogy magára is kifejlődik az élet, és az életnek problémája, Továbbá azt mondja Sipos, hogy alig képzel olyan embert, ki szívét a világ előtt teljesen be tudná zárni s folytatólag így szól: »Ha pedig megnyitod egyszer szivedet az örömnek, úgy szánd el magad a más részre is, mert a te szivedet a fájdalom nyilai bizonyosan megjárják.«

Szépek e következő szavai is: »A nélkül, . . . hogy a halálról kellene gondolkodni, elterjedt a halandóság az életen keresztül: az elmúlt időnek meghaltunk már: a jelenvaló repülőben van mi tőlünk: a jövőndőt is a mulandóság nevében vesszük által.« És így tovább.

Egy igen jeles egyházi szónoktól azt hallottam, hogy a jó poeta igen ritkán jó szónok és csakugyan ezt bizonyítja a mindennapi tapasztalás. Ámde ha a jó költő egy járását szónok is, lehetetlen, hogy a köl-

tői érben pezsgő élet szónoklatát fel ne hevitse, át ne hassa; az ilyen beszéd talán épen magas repténél fogva a hallgatókra kevesebbé fog hatni, mint nem poeták beszédjei, de ment lesz minden alább szállástól a tiszta érzés és fennkölt gondolat magaslatairól az alanti világ gőzkörébe. Sipos halotti beszédjét, az ilyenféle szónoklat rendes nyüge, a megállapított formákhoz való ragaszkodás tette kevesebbé meghatóvá, mint a milyen lehetett volna, ha Sipos formáktól menten saját geniusát követi vala. Herepei János híres tudósunk Méhes György felett elmondott halotti beszédében megjegyzi, hogy most az egyszer eltér a halotti beszédeknek közönségesebb s általa is gyakorolt módjától, mely szerint valamely igazságot az ékesen szólásnak mesterségével kiszélesítenek és azután inkább a halottat az igazsághoz, mint az igazságot szabják a halotthoz, és ez egyszer a régi görögök és rómaiak példáját fogja követni, kik a halottnak életét, erényeit magasztalva és kitüntetve a hallgató közönségnek elbeszélették. Nem tagadom, hogy van valami az összegyűlt hallgatókat mélyen megillető egyházi beszédeink dispositiójában, de tud felől azt is állítom, hogy a megkövesült formákban van valami merev és rideg, mely a hallgatókat fárasztja s nem hat a lelkek épülésére.

A későbbi olvasó pedig e formalismusban a szónok lelkét akadályozva látja annak elmondásában, mit akar; s szeretné, ha a kötelekek megoldatnának, melyek a beszélő szabadságát megkorlátozzák. Kü-

lönösen költői léleknek lehet kétszeresen nyomasztó szónoklatának ilyen módon való meghatárolása. A szabadon felreppenő lélek nehezen tud határkövek s megjelelt helyek közt megszabott úton mozogni.

Megismerkedtünk azon férfiakkal, kik e század első felében Erdélyben a politika és irodalom terén leginkább szerepeltek. Ezen jeleseink legfőbb törekvése abban állott, hogy szűkebb hazájok a nagy anyaországgal mentől előbb uniáltassék s a közös cél felé haladó uton a separatismus többé akadályokat ne gördithessen. E kívánság is teljesedésbe ment s azon szorosabb kapcsolat, melyet a mohácsi csata következményei felbontottak, melynek helyreállítását oly hosszú időig áhitozták az ország mindkét részében élt legjobb hazafiaknak egyik jelentékeny része, — mert egy másik, ha bár csekélyebb rész a különmaradást óhajtotta — melynek kieszközlésében számosan fáradoztak, mely végett munkás volt Erdély államélete 1684-től 1838-ig, melyet a negyvenes esztendőkből oly nyugtalanul sürgettek: az 1848-ik esztendőben megvalósulhatott.

II.

(1799—1834.)

Milyen nagy különbség van élet és élet közt! Már a lét alsóbb fokán, a növényi tenyészet megye-

jében sem találunk egyenlő tenyészeti folyamatra. A gyümölcsfák megrakott ágai ndmő eyrnegnek egyenlő számu gyümölcs terhe alatt; az esztendő nem részesíti egyenlő kedvezményeibe a növényi élet különböző fajait. Láttam magányos helyen terebélyes gyümölcsfát, gazdag terebélye hűsítő árnyékkal kínált s e fa emberemlékezet óta gyümölcsöt nem termett; a vidék népe nem szívesen pihent meg árnyékában s úgy vélte, hogy valamely átok sujtja e fát. Nézd meg tavasszal az ut fasorait, némely fa már zöld, míg szomszédja télies színét még le nem öltötte s mintegy a tavaszi nap sugárainak ellenszegül. A mely fa korán zöldült ki, nem első az elhervadásban, s a lombok nem egy időben sárgulnak. Ennél még sokkal nagyobb a változatosság a lét felsőbb fokán az emberi élet folyamatában.

Mi azon erő, mely némely embert egy hosszú élet, folyamán át, a haladás soha el nem hajló ösvényén megtart, mely az örvények mellett haladót a mélység látásától eredni szokott szédüléstől megóvjá, mely az elcuszamodó lábat utba igazítja, minden megingatást elkerültet: a nevelés-e azon erő, vagy talán a legszerencsésebb véralkat? A tapasztalás mindketőnek ellent mond s az ember majdnem hajlandó közvetlenül az isteni kegyelemnek mindent megmagyarázó tanához folyamodni, hogy e talányt kielégítőleg megfejtse. Ámde még hátra van a megfejtésnek egy másik módja, mely a gordiusi csomót megoldhatja a kard segítségével nélkül. A mélységében és terjedelmében

bizonyos határok közé nem szorított gondolkodással felruházott lélek, ha korán hozzá szokott az ismeret ezen három jeles tárgya felett elmélkedni: *te rem-tő, világ és ember*, — ha számot adott magának a három között létező viszonyról: nem lehet, hogy cse-lekedeteiben is ki ne tüntesse azon helyes egyensúlyt melyet az ész és szív egyformán követel, mely e ket-tőt egymással kiegyezteteti, mely nyugalmat szerez. Annak, ki ezen egyensúly birtokában van, nincs miért félni az örvényektől, — az egyenesen és biztosan fog járni a szűk ösvényen, a mélység mellett. Értelmünk-nek dicső tehetségét, a gondolkodást, a legtöbb em-ber miveletlen hagyja, parlagon heverteti. Sokan vannak, kiknek ismeretkörét a szaporodó évek kijebb ,nem terjesztik; évtizedek mulnak s ők egy lépést se tesznek kifelé biztos barlangjokból, mely felett a patak vizei gyors esésükben eltűnnek, — látják a gyorsan folyó vizeket, hallják a vizesés intő moráját, de mind ez nem zavarja őket. Az ilyenekre is alkalmaztathatjuk eme horatiusi mondást: »*aspectat, dum defluet am-nis.*« A hol a zavartalan fejlődés eszményi vonala látszik, ott az elmének saját növése van s a szívnek lángjai mind jobban hasonlítanak a nap tiszta tűzé-hez s azon láng, melyet a nagy Heraklitos a szív leg-tisztább lángjának nevezett, utóbb magába egyesíti a fiatalságnak különböző elegy anyagokból támadt tüzeit.

Az ember a fejlődés ilyen útján nem az elmű-lés felé siet, hanem mintha hegycsúcsról hegycsúcsra

hágna, előre haladásában emelkedő magasságokat ér el s földi életének utolsó állomása rettegés helyett csupán csak magasztos érzelmeket fog felébreszteni minden résztvevő és érzékeny kebelben, mert csak azon halál borzaszt, mely úgy tűnik fel, mint egy gondtalanul elfolyt élet titokszerű vége. Azon ember áldhatja a napot, ki annak világosságát valódi hasznára fordította. Ilyen emberek előtt, ki ne hajolnék meg tisztelettel, példájokra ki ne érezne vágyat hasonló utakon való megindulásra? Ilyen ember volt gróf Gyulay Lajos, kinek néhány naplótöredékét e kötetben összeszerkesztettem.

E lapok egy oly férfiú emlékét ujitják meg, ki elméjének és szívének fokozatos kiművelésére folytonos munkát fordított hosszú életén át, kit e csendes munkában a szenvedély hevessége annyival kevesebbé zavart meg, mennyivel jobban haladt az életkorban, kinél az erkölcsi jó elméleti megismerése legott gyakorlati alkalmazását eredményezte, kinek az igazság nem volt puszta név, hanem lény. Hazaszeretete nem volt egy a lomtárból kiszedett, ünnepies ruha, melyet nagy alkalmakkor magára öltött volna, hanem lényegéhez tartozott, lényeg volt, mely élethosszig boldogította. Vallásossága nem eredt a nehéz órákban támadt gyengeségből, hanem lélekből és szívből eredt vallás volt az. Az előrehaladó ember eszménye valósult meg benne; — az egymásután következő évtizedek emelkedő magasságokon találták »homo fuit, qui in altius progressus est.« Azon kevesekhez tarto-

zott, kikről Széchenyi így irt: »Kevésnek lelke tágu
s nagyobbodik koporsóig mind jobban.« Mily helye-
sen vélekedett róla Kazinczy egyik hozzá irt levelé-
ben, midőn azt mondja: »ujra elmondám magamnak
és feleségemnek, a mit felőled még Erdélyben mon-
dottam, s azóta mindég mondok: »Lajos mer ő
szí v.« Ezt mutatják naplói is, melyekből itt töredé-
keket adunk.

Gróf Gyulay Lajos 1799. június 24-én András-
falván, Udvarhelyszéken született. Nagy atyja gró
Gyulay József, az 1791. évi országgyűlés ellenzéké-
nek nagy tiszteletben állt nestora és vezére, a böl-
csőben rengő unokát a nagyatyai szív örömrésztében
megáldván, a kedves unoka megszületése után kevés
nappal egy jobb létre átszenderült. Gyulay Lajos
atyja gróf Gyulay Ferencz, cs. kir. kamarás, anyja
Kohányi Kacsándy*) Zsuzsánna volt, kinek családja
a Rákóczy családdal női ágon rokonságban állott. E
kitűnő nőről így ír Toldy Ferencz jeles tudósunk
»A leány a női cultura magas vonalán állott, ismerte
nemcsak az új mivelt népek irodalmait, hanem jár-
tas volt a görög nyelvben és poetákban is, kik kö-
zül Anakreont különösen kedvelte. Távol vala azon-
ban ama tudákos asszonykák követelő negédjétől,
kiknek minden iparkodások, azzal a mit különben is

*) A Kohányi Kacsándy család igen régi család Zem-
plénmegyében. A fiuág legutólsóját Lászlónak nevezték, kive
saládja kihalt.

csak félig tudnak, a nemőkbeliek felett csillogni s eltanult bölcsességükkel férfiak irányában elsőséget éreztetni: nála a tudás legbájosb igénytelenséggel s meleg nőiséggel egyesülve, hódító volt tudtán kívül.*)

Gróf Gyulay Ferencz boldog házassága után egészen visszavonult a politikai élet zajától. Azt tartotta, sokkal üdvösebb szolgálatot tehet a nemzetnek, ha a jövődönék nevel jó hazafiakat és leányokat, ha megyéje közértelmét megszilárdítja, egyháza érdekeit előmozdítja, jól berendezett gazdaságával a többi birtokosnak példát ad, a környékben lakó szegények nyomorát enyhíti: mintha bármely fényes hivatalba lépne. 1807-ben márczius 3-dikán gróf Gyulay Ferencz élete delében a haláltól elragadtatván, a fiúnevelésnek nehéz gondja az özvegy grófnéra nehezedett, ki e feladatban jobb segitőt nem találhatott volna, mint a házához Kazynczy Ferencz által ajánlott Döbrentei Gáborban, ki mint a serdülő Lajos nevelője 1807-ben lépett a család körébe. A németországi egyetemeken kiképzett fiatal nevelő nem annyira az ismeretek számszerinti szaporítását, mint inkább a szellem tehetségeinek kifejlesztését, a tudományok iránt való érdek felébresztését tűzte ki czéljául; eltávozott az akkori idő tanmodorának rideg egyoldalúságától, mely az emlékezőtehetségnek kiváló szerepet

*) Kazynczy Ferencz és kora. Irta Toldy Ferencz, 1859. I. k. 57. l.

adván, e közben a tudományos szellem felébresztését s a többi értelmi tehetség kiművelését elmulasztotta. Döbrenteinek különös nagy érdeme, hogy a hazafiúi érzéseket növendékében korán tudta felébreszteni s egész nevelésének magyar irányt adott. A hálás ne-
vendék az 1850-ik év tavaszán elhunyt nevelőről azon évi naplójában a többi közt így ír: »Lehetnek és vannak is nagyobb érdekek a magyar érdekeknél, de én is úgy gondolkodom, mint felejthetlen barátom s nem ismerek azoknál nagyobbát, azokban élek, azokban halok.« Porphyrios bölcsen és szépen mondja, hogy első nemzönk atyánk, a második pedig a hazai föld-
E jeles bölcs mondásáról vajha meg ne feledkez-
nének a nevelők, kiknek az államban oly szép és fontos szerep jut! Döbrenteinek második nagy érdeme abban állott, hogy növendékében az egyenes jellemet kifejlesztvén, vele az álnokságot és kétszínűséget meggyűlöltette. A kétszínű emberről találóan mondja Jeremiás (9, 8): »A száj békét szól, a szivben pedig lest hány«. Harmadik nagy érdemét abban látom, hogy növendékében a tudományok iránti érdeket felgerjesztvén, mindenképen oda hatott, hogy önállóan gondolkozzék, a tudományt saját gondolkozása folytán tegye tulajdonává. D. fő igyekezete az volt, hogy az ismereteket ne annyira közölje, mint inkább megszerettesse, — oda működött, hogy növendéke az ismeretek birtokba vételénél ne szenvedő tárgy, hanem cselekvő alany legyen. Maga Döbrentei következőleg

ír e tárgyról, birtokomban lévő naplójának első részében: »A ki neveltetése végződésével önnön magát nem igyekezik még tovább nevelni, az csak mindennapi közlegénynek született.

A világ nagy iskolájában azon fundamentumnak előrajzait, melyeket az iskola előnkbe rakott, saját igyekezetünkkel fogjuk megépíteni s majd ha a hézagok kitöltve lesznek, az építmény tulajdon új színben fog eléállani.« A hazafuság a hazai nyelv szeretetétől elválaszthatlan lévén, Döbrentei egyik fő igyekezete az volt, hogy növendékével megismertesse nyelvünk egész erejét, teljes gazdagságát, minden szépségét, egy szóval eredetiségét. Ott, a hol hazai nyelvünk eredetiségét veszélyeztetve látta, minden tekintet félretételével védelmére kelt, még oly emberekkel szemben is, mint Kazinczy. Birtokomban lévő naplójának első kötetében 1824-ben, július 20-kán következőleg irt Kazinczyról: »Kazinczynak Salustiuszhoz irt előbeszédében, fennrepkedő lélek, nyelvbeli mindenféle kényes festéseket kikapni törekedő érzés látszik. Érti nyelve korlátozását, törné, szaggatná a korlátokat, hogy a Tisztát, Erőset, s Kellemet alkossa belé. De, ha szabad volna e hasonlítás, olyannak nézem kezében a nyelvet, mint azt a délczeg ménlovat, melyet paripából hamba fognak. Érti, érezteti vele-bánójával e különvérű mén, hogy jól megülő urának szabadon való hordozására van teremtvé s mivel ki akarják venni természetéből, össze meg össze szaggatja fékeit hámjait s az elébb

csinosan szedett lábak most ferdén járnak.« Más helyt így szól a magyar nyelvet illetőleg: »Próbáljuk meg Székely kronikáját s Pázmán Péternek nem rég kijött leveleit olvasni s mindjárt ezek után valamelyik mostani külföldiskedő írónk munkáját. Amazoknak igaz magyar fordulású kifejezése meghatja lelkünket, ezek bizonyos kedvetlenséget gerjesztenek, mert ha eredetiek, gondolkodnunk kell, hogy valjon mit akartak mondani összevagdalt, nyaggatott, szabdalt új szavaikkal, ha fordítók, megkell néznünk eredetijeket, hogy azt valjon mikép kellett volna magyarul beszéltetniek.« Mily helyesen mondja Döbrentei naplójának egy helyén: »A nyelvnek eredeti karakterét, különös tulajdon fordulásait idegen kaptaakra facsargatni nem csak nem szabad, de az írás lelkét és virágát egyrészt egyenesen azokból kell szedegetni.« Boszankodás tölti el Döbrentei lelkét, ha eszébe jut, hogy a magyar embernek saját anyanyelvén a nyelvtan törvényei ellen elkövetett bármely hibás mondatszerkezete könnyen megbocsáttatik s csak az válik szégyenére, ha deákul szólva hibázott. Naplójának egy helyén így ír: »Bajász elég van Pesten, de magyar már alig van. A főbb magyar familiák keresztnévei most mind németekére mutatnak. Toni, Mundi, Stephi, Nikerl, Szepl be szépen illenek az ős magyar családnevekhez! Eszedbe jutván ezeknek hőslelkű csattogó kun Eleik, mit mondasz, hogy most azoknak unokái magok nyelvét sem tudják!«

Naplójának más helyén így szól: »A mely nem-

zetből nemes, pap, tudós, katona, kereskedő, mester-ember, paraszt az utolsó kályhafűtőig nem magából telik ki, annál a hazai tudomány, ipar, mester-ség és találmány soha se leszen egészen nemzeti s nevei is az ész és egyéb emberi ügyesség munkáinak, nem a maga nyelvéből fejlődnek ki.« Végül jól tudta Döbrentei, hogy Aristoteles szerint következők az ethicus erények: a bátorság, az önmaga feletti uralkodás az akadozás, a becsületvágy, a magaselműség, a szendeség, az igazságosság s ezen erények mindegyikét belé plántálta ifju nevendéke szívébe, hogy a társas életben a valódi férfi helyét megállja s egyéni életében rendeltetésének tökéletesen és teljesen megfeleljen.

Ily gondolkozásu ember volt Döbrentei s ezek voltak azon elvek, melyeket nevelői pályáján szünet-nélkül szem előtt tartott. Gyulay Lajos egész életén át a bámulat és soha nem apadó hála érzetével gondolt vissza kipótolhatlan nevelőjére; naplójának egyik helyén iránta érzett tiszteletét következőleg nyilvánítja: »Döbrenteihez egész haláláig a legszorosabb barátság kötött, ismertem teljesen erényeivel és gyengeségeivel és dicséretére mondhatom, hogy erényei mélyen lenyomták gyengéit.« Döbrentei szerette, hogy tanítványa élénk részt vegyen irodalmi munkáiban; mindenről, mit sajtó alá adni szándékozott, előlegesen értesítette; — kézirati dolgozatait közölte és megvitatta azokért oly melegen érdeklődni tudó tanítványaival. Az 1814-ben megindult »Erdélyi Múzeum« czimű folyóiratának érdekkörébe Gyulay Lajost és

annak ifju barátjait is bevonta. Ilyen módon eredt a nevelő és a tanítvány közt azon erős szellemi kapocs, melyet se az idő, se a távolság nem tudott tágitani, mely mindkettőjüket boldogítva, majdnem egy félszázadig tartott. Az »Erdélyi »Muzeum« című folyóirat az aestheticát és kritikát tűzte ki legfőbb céljául s már fő irányánál fogva is figyelmet érdemel. A tárgyak körének kibővülésénél maga a nyelv is bővült s »azon álom, mely a nemzeti nyelven ölom szárnyakkal űlt s eléggé fájdalmasan hosszú volt«*) a valóság világából Morpheus országába száműzetett. Az új tárgytárgyakkal való érintkezés ébresztőleg hatott s a tárgy és név közt fenálló szoros kapcsolatnál fogva nemzeti irodalmunknak kettős hasznot eszközölt. Az »Erdélyi muzeum« tizedik s utolsó füzeté 1818-ban jelent meg s előbeszédében szerkesztője a folyóirat működését vázolta röviden. E folyóiratban Kazinczy az ifju Gyulay Lajosnak ajánlotta Herdernek egyik általa fordított aestheticai tartalmú értekezését.

Döbrentei Kolozsvárott egy vidéki litteraturai gyülekezetnek lett megalapítója, mely az akadémiák alakjától távol maradván, a barátságos társalgás határait tul nem lépte. Tanítványát ezen általa alapított társaságba bevezette és beavatta. E gyűlés mintául kívánt szolgálni több hasonló intézetnek, melyek Magyarország és Erdély különböző vidékeiben a magyar irodalom őrtüzeit gyujtották volna meg s az

*) L. az E. M. első füzetének előbeszédét.

irodalom terén egész országszerte általános tevékenységet idéztek volna elő. E feltétel nem sikerült ugyan de azért az eszme nem szenvedett teljes napfogyatkozást, s noha az eredeti szándékot azon sors érte, mely már sok szép szándékot ért, legalább a m. tudományos társaság eszmájének megkönnyítettett az út a megvalósuláshoz.

A nevelőnek nem csak az észet, de a szívet is kell nevelnie, mert az ember nem csupán csak értelmi, valóság s legtündöklőbb erényeinek egyik jelentékeny része szép és nemes érzéseiben rejlik. Ha a szülők és nevelő a gyermek szívét miveletlen hagyják, az hasonló lesz azon régtől fogva elhagyott kerthez, melyet emberi kéz nem ápol, melynek egész területét burján és dudva lepi el.

Gróf Gyulay Lajost ritka szép érzésekkel ruházta fel a gondviselés s édes anyja és nevelője mindent elkövettek, hogy ez érzések hajtásai szívében megerősödjenek s hogy azoknak ne árthasson se a fagyos önzés, se a szenvedélyek forró napsugára.

Kazinczy Gyulay Lajoshoz irt leveleiben nem győzi eléggé magasztalni fiatal barátja szívjóságát; így egyik levelében azt írja, hogy róla és Döbrenteiről álmodott s hozzáteszi: »Még midőn felébredtem s az édes álom eltűnt is láttalak benneteket: Téged, édes barátom, Gyulay, a te neked oly egészen saját csenedben, de lelkednek egész hevével, a mi Döbrenteinket pedig lobogó tűzében« stb.)*) Egy má-

*) L. a függelékét.

sik levelében azt mondja (1821-ben): »Sok ideig, édes barátom, azután hogy elmenél, (feleségem) nem győzte emlegetni szelid, érett és nemességét mindenben bizonyító lelkedet. Az neked, igen is ritka birtokod; ifjaink keveset hasonlítanak hozzád. Ne engedje soha Isten, hogy elváltozhassál. Légy az a mi vagy, s példád nemesítsen meg másokat. Akármit mondjon a világ, édes barátom, a józan ítélet és a tiszta szív az, a mi bennünket tisztelte-sekké tesz, és csak ez, csak ez! boldogokká is.« Egy 1822-diki levelében azt írja Kazinczy: »Hogyan hagyhatnám én el csendesen azt a világot, a melyben ti maradtok el tőlem? Mely boldog vagyok én, hogy benneteket ismertelek, hogy ti engem szeretetekre méltóztattatok!«

Ritka nemes szívének egyik szép jelét adta az 1816-ban beállott éhség idejében, midőn az aratás után csakhamar bekövetkezett nagy szükség enyhítésére több ifjuval együtt társaságba állott. E jótékony célra alakult társaság naponként kétszáz személy számára Rumfordi levest főzetett s a kiosztással előbb dr. Gyarmathi Sámuel, utóbb Tunyogi József bizta meg.

Az 1816-diki évben a földesurak és jobbágyok közt solidáris kötelezettség mellett az előbbienektől az utóbbiaknak eladott gabonaneműek tárgyában létrejött szerződésekből az akkori gabnaárakat megismerhetjük, így olvasom egy ilyen szerződéseket kitüntető registrumban, hogy Hunyadmegyében a tö-

rökbuzának vékája 6 R. frtra hágott. 1813-ban június 15-dikén a törökbuza vékáját még megvehette a megszorult jobbágy 1 R. frtért; 1814-ben tavasszal legalább 2 frt 50 krba jött volna az egy véka; 1815. tavaszán már 4 forint volt az ilyen szerződéseken előjövő rendes ár.

Gyulay Lajos iskoláit már 17 éves korában bevégezvén, kitűnő szigorlat után az akkori kor szokása szerint Maros-Vásárhelyre ment joggyakorlatra. Ott is úgy mint azelőtt leginkább azok társaságát kereste, kik a magyar nyelv és irodalom terén munkások voltak.

1818-ban a maros-némethii jószág az akkor még csak 18 éves fiatal grófnak tettelegesen birtokába jutván, egy pár esztendőt falun töltve gazdaságában némely okszerű javítást tett. Közben Kolozsvárott megjelenvén, ő és a még jelenleg élő id. gróf Bethlen Ferencz a magyar ruhát újból felvették s példájuk által másokat is rávettek a nemzeti ruha viselésére. Igaz ugyan, hogy a ruha nem lényeges, de jól mondja Döbrentei naplójának első kötetében: »A magyarnak most kétféle nyelvbeli módja van, egyik deákkal, némettel s még francziával is elegy, a másik tiszta. Egyik a magyart pantalonos frakkos öltözetében festi, melyet felrántva se ide se oda nem tartozik, — a másik azon magyart jelképezi, ki nemzeti köntöst ölt s ki tudja, hogy minek kell lennie«. A csekély dolgok megett néha nagy elvek rejlenek s félni lehet, hogy ha ezen csekélységeket elhanyagoljuk, majd az

elvek is kárt fognak szenvedni vele. Ezt igen jól tudta Gyulay Lajos s ezért ragaszkodott oly nagyon élete minden korszakában a nemzeti magyar viselkedhez.

Az ifjúság a költészet kora, — az emberi élet mielőtt gyümölcsöket nyújthatna, virágokat terem; e virágok nem a költészet, hanem az ifjúság virágai s a fiatal költőről még nem lehet tudni, bir-e valódi, kiapadhatlan költői érrel? A fiatalság költészet s a költészet örök fiatalság. Gyulay Lajos se tett különben, mint a legtöbb fiatal ember; husz éves koráig több pásztori dalt, verses historiákat, víg és szomorú darabokat írt, melyek ha nem hagynak is kiváló költői hivatásra következtetnünk, de legalább tüzes fiatal képzelő tehetségre, minden szép'iránt fogékony szívre, emelkedett és változatos gondolatokban gazdag elmére mutatnak. — Montesquieu »Gnidosi templomát« magyarra lefordította; egy pár talpraesett recensiója jelent meg a »Tud. gyűjtemények« akkori füzetében; ez ismertetések egyikére kívánok emlékeztetni, mely a név elhallgatásával jelenvén meg, Döbrentei kíváncsiságát nagyban felizgatta.

Az említett recensió Döbrentei Müller »Schuld« czimű költői munkájának fordítását erős bonczkés alá vette s a fordítónak igen érdekében állott a bíráló nevét megtudni, de nem tudhatta meg. A fiatal gróf több eredeti értekezésével, s némely régi s újabb külföldi író Európaszerte ismeretes műveinek részletes lefordításával, tiszta szép magyarságával maga

íránt általános figyelmet gerjesztett s jutalmul Kazinczy ismételt, meleg buzditásait nyerte.

1822-ben Bécsbe ment az erdélyi udvari kancelláriához. Maros-Némethiből való megindulása előtt naplójába következő sorokat írt: »Ha nem látom meg többé Erdélyt, azt kérem az Istentől, hogy minden magyarba öntsön annyi hazafias érzést, mennyi bennem van, és adjon jobb időt és alkalmatosságot annak bebizonyíthatására. Szomorúan látom eltelni éltemet, melyet későbbre kívántam volna, mikor hazám vagy virágjában lesz, vagy sorsának jobbra fordultáért fog küzdeni.« E néhány egyszerű sorral búcsuzott el hazájától.

Méreg és orvosság ikertestvérek, gyógyít az egyik, öl a másik s mégis gyakran egy és ugyanazon anyagban rejlik a kettő. Pillantsunk a növényorszagra, nemde mérget és orvosságot nyújt, — gyógyító írt a test minden sebére, életre ébreszt, kerülteti a halált, ámde meg is ölhet. Az ásványok életet és halált adnak s adják azt, mi az élet értékét neveli, úgy mint vagyont, kincset és ékszer. E különböző hatások a használat minőségében rejlenek. Így az emberi társaság s legkülönösebben annak központjai a fővárosok, kettős irányban hatnak az egyes emberre u. m. hasznos és ártalmas irányban, hasznára és kárára. A fővárosokban példák halmozódnak jóra és rosszra, erény és bűn egyformán csalogat, — az embernek csak választania kell; Herakles története mindennapi lesz; — az ember két különböző út kez-

deténél áll, az egyik könnyű és rózsás, — a másik nehéz és tüskés, meredeken felvezet azon hegyre, hol az erény temploma csak fáradsággal megmászható sziklákra építettett.

Bécs városának is az volt sorsa, hogy példáival jóra és roszra egyformán indíthatott. A hazafiak társaságában legalább a nemzeti jellem őriztetik meg s nem szenved csorbát; a benne részesülő nemzete erényeiben és hibáiban részesedik és ha kitisztulhat az utóbbiakból, nemzetének követendő példája lesz, ellenben, ha nem szabadulhat tőlök, legalább az elidegenedés terhes vádja nem illetheti. Több veszéllyel jár a külföldi társaság, mely még a nemzeti jellemis csorbát üthet, elfeledtetheti a hazát minden édes emlékével együtt. Nézzük a történetet s lássuk példáit.

Apafi családja feledni akar, pedig a feledés ideje még nem jött el. Ellenben Bethlen Miklós Bécsbe megy, hogy barátaitól távol még jobban szenvedjen, hogy szívének halálos sebére a vigasztalás gyógyírja soha többé ne csepeghessen.

A magyar testőrségnek Bécs nem volt Capua, sem Sybaris. Gróf Teleki Sámuel Erdélyország korlátnoká huzamos bécsi tartózkodása alatt soha meg nem szünt hazája valódi érdekeire gondolni; így tett ő, de nem így utódja, ki a hazai ruhát leöltvén, a hazai szent ügyek körüli gondoskodást is leöltötte.

Révai bécsi lakos lévén, a magyar nyelv régiségét kereste; Görög a magyar nyelv nagy jövőjéről álmodozott. Mások bécsi lakások alatt atyáikról reá-

juk maradt vagyonukat gondatlanul eltékozolták s idő múlva azon sorsra jutottak, melyre a nagygazdaságu gróf Czobor jutott.

Döbrentei naplójának egy helyén így szól: »a franczia a maga Párisában sok olyat láthat, a mit Bécsben fel nem talál, az angol Londona nevezetességeivel van tele, az olasz Velenczére, Majlandra Rómára, Nápolyra emlékezik s így ezeket Bécs, se nagyságára se népességére se mesterségeire, gyönyörködtető helyeire nézve nem lepi meg olyan rendkívül. A magyar a maga hazájában mind ezeket nem tanulja megszokni. Azért bámul el, Pestről, Budáról, Kolozsvárról jöven, azért bolondul a bolondabbja annyira az itt lakásba belé, mert ennél különbet nem ismer. Itt sok ujat lát, theatrumot változtatva láto-gathat, szem elől jobban elrejtezhetik, a gyönyörűsége való hajlandóságot — a mig csak pénzébe tart — kényére feredve üzheti s minthogy a test serpenyőjében az érzékiség sokkal feljebb billen a lelkiiségnél, lassanként úgy megszereti a pénzes hejjehujjázó e várost, hogy utoljára Pest, Buda s Kolozsvár előtte unalom.«

Azon magyarok hibáztak hazájok és magok ellen legtöbbet, kik Bécs városát már külföldnek se tartották, mert ezek németesedtek el legjobban s ezek költöttek el legtöbb pénzt falai közt. Ezért mondja Döbrentei: »Nem tudok annak a magyarnak hazafiúságába bizni, a ki magát Bécsben, külföldön nem érzi.«

Gróf Gyulay Lajos hazájával való mindennapi hivatalos összeköttetései daczára, magát Bécsben esz-

tendők multával is csak olyan idegennek érezte, mint első megérkezésekor. Ellenben Pesten vagy Pozsonyban magát hon érezte, Erdélynek Magyarországtól való külön állása daczára is. Bécsben tölt ideje alatt leginkább ismereteinek kibővítésében fáradozott; a társaságban, a magányban, a könyvtárakban, a hivatalban ismereteit törekedett szaporítani s a mit itt szó nélkül nem hagyhatok, ismereteit jó eleve egy bizonyos központ körül csoportosította: mely központja szellemi munkásságának a hazája iránt való forró, kiolthatatlan szeretet volt. Távol a hazától, annak mindennemű érdekeihez mindig közel tudott állani; lélekben ott volt, hol nemzetének égető érdekeit látta. Januárus 27-ikén 1823-ban Ferenczihez Rómába e következő levelet írta: »Kazinczy hozzám küldé az urhoz szóló levelét, annak több tekintetből örvendek midőn nem csak nagy meglelégedéssel olvashatám a költő mesteri epigrammáját, melyet az ur graphidonjára irt, de alkalmatosságom is nyilik hazafiúi örömet jelenteni, melyet nekem az urnak szerencsésen kezdett s már nagyhirű pályája szerzett. Folytassa mindég nagyobb előmenetellel e szép utat s hol teheti az ur azt inkább, mint épen Rómában, mely város még hunyta után is nagynak maradt. Ha szerény, de forró kívánságaim az urnak előmeneteles pályájához elég serkentésül nem szolgálhatnának, buzditsa Kazinczynak, litteraturánk e nagy emberének legszebb tanácsokkal teljes levele, melyet az enyémhez ide zárva ime küldök. Éljen szerencsésen és nemzetünk

diszére s legyen meggyőződve, hogy kívánságom az urnak csodálója s barátja lehetni.« *) Gyulay Lajosnak egynehány irodalmi kisebb és nagyobb dolgozatáról itt kell szólanom, a mennyiben Bécsben irattak; ezen dolgozatai különböző nevek alatt jelentek meg a »Tudományos gyűjteményben« és a »Kedveskedő« czimű lapban. Döbrentei »Vétek sulyá«-nak recensioja F. Y. S. betűk alatt jelent meg; egy gyermekkori idylje alá egész nevét kiírta; egy a »Kedveskedőben« megjelent Heloiseről és Abellardról irt értekezése akkorban nagy figyelmet gerjesztett maga iránt. — Kazinczynak ezen Bécsben töltött esztendőkhöz Gyulay iránt csak azon egy aggodalma volt, hogy a messze ment szerénység nem fogja megengedni, hogy a világ előtt tehetségeinek egész fényében jelenjék meg. Ez aggodalmát egyik 1822-ben irt levelében következőkép fejezi ki: »Te édes barátom, felőlem is, magad felől is igazságtalanul ítélsz. Mi vagy te ifjú esztendeidben, és mi lettem én ennyi igyekezet után és ősz fejjel? S a te szerény ifjuságod, nem ér-e ez többet mint a legcsillogóbb koronájú öregség? Csak bizodalmadat ne veszítsd el magadhoz, csak azt ne hidd, hogy oda el nem érhetsz, a hova mások elértek. A mesz-

*) Kazinczy szép epigrammáját ide irom:
 Lányka, találva van ó! s te mosolygva csodálad, hogy arczát
 A homok ily hiven szökteti vissza feléd.
 Szólj ki vezette karod? ki sugalta, hogy ezt merd?
 Mert e gondolatot egy kegyes Isten adá.
 »Ámor hagyta, hogy az újam rajzolja szeretve
 S a mit nékem hagyott, hagyta Ferenczinek is.«

sze ment szerénység szint úgy vétek, mint az elhittség.« Folytatólag így ír: »Te édes barátom, minket irigylesz: az én gyermekeim téged fognak tisztelve nézni, mint én néztem egykor a megholt zsidói nagyot. A ragyogásnak sok neme van: az egyik szikrázásokkal fénylik, a másik nyugalomban. Mind egy, akár így, akár amúgy, csak hogy a ragyogás tiszta tűzű legyen; a tiéd pedig és a Kornisé*) ilyen lesz. Hogy mennyit tartott Kazinczy Gyulay helyes ítéletéről és sok oldalu ismereteiről, az abból is meglátszik, hogy ugyanezen 1822-ben írt levelében kéri, hogy »Erdélyi levelek« czimű kéziratát olvasná át s azt igazításaival tenné jobbá és bővebbé. Ugyanezen kérését intézte B. Farkas Sándorhoz és gr. Kornishoz. Bécsben az ifju gróf nem csak ismereteit szaporította, hanem atyjáról reá maradt becses könyvtárát is. Már Bécsben ébredt fel benne azon nemes vágy, minden megjelent magyar könyvet könyvtára számára megszerezni, hogy ez magyar könyvek dolgában lehetőleg teljes legyen. 'E magyar könyvgyűjtési buzgalomával élete végeig soha fel nem hagyott. Könyvtára századunk magyar irodalmának minden jelentékeny munkáját birta. — Az erdélyi muzeum könyvtárának jeles őre, Szabó Károly, azon finom megjegyzést tette, hogy Erdélyben az 1848-ik évi forradalmat megelőzőtt időkben leginkább a nők gyűjtötték a magyar könyveket s a férfiak könyvtáraik számára inkább a latin és más idegen nyelveken írott köny-

*) Gr. Kornis Mihály.

veket szerezték meg, erre bizonyító példát ad a gróf Teleki könyvtár Maros-Vásárhelytt. Gróf Teleki Sámuel hitvese, iktári Bethlen Kata grófné a magyar könyvek gyűjtésében áldozatot nem sajnáló, nemes buzgalmat tanusított; könyvgyűjteménye régibb irodalmunk diszeit egyesíti magában. Ezen kizárólag magyar könyveket gyűjtő magyar hölgyek utolsója báró Radák Istvánné, kinek gazdag könyvgyűjteményében valódi kincsei léteznek régibb magyar irodalmunknak. Nem is lehet többé kívánni hölgyeinktől, hogy könyvtárakba befogadást csupán csak a magyar könyv találjon, ámde kérni lehet őket, hogy befogadatlan azon magyar könyv ne legyen, mely a magyar nemzet hasznáért iratott, és csakugyan hasznos is. Plato azt írja a nőkről, hogy a hazai nyelv eredeti tisztaságát ők őrzik meg, mert a míg a férfiak gyakran kénytelenek a hazától távol lenni, majd távoli partokra mennek hasznos üzletek kedvéért, majd hosszas háborukba keverednek, — addig a hon maradt nők, a családanyák, a növekedő nemzetség számára a hazai nyelv tiszta kiejtését, egész kincsét hiven megőrzik. Az édes anya ajkáról az áldások hármasságának forrása ered, az egyik a szeretet boldogító csókja, a második a hazai nyelv, a harmadik az első, biztos, bölcs oktatás, melyet még senki sem utált meg a nélkül, hogy korán vagy későn meg ne bánta volna.

Gyulay Lajos a magyar könyveket valódi szenvedélylyel gyűjtötte s e szenvedélye idő multával nem hogy csökkent volna, sőt inkább még fokozódott. Je-

len volt ezen század irodalmi vetéseinél, látta az elvetett magokat kikelve, — jó reménynyel várhatta az ért kalászokat. — Gyulay Lajosnak bécsi tanulmányai hazája akkori szükségeivel szoros összefüggésben állottak; philosophiai s irodalmi studiumait politikai, historiai, statistikai, nemzetgazdászati tanulmányok váltották fel. Ily hasznos foglalatosságok közt mult el azon hat év, melyet Bécsben töltött. Lába idegen földet taposott, szeme idegen tájképet látott, de lelke hon volt a hazában; mindenről, mi Magyarországon s Erdélyben történt, értesülve volt. Midőn az 1825-dik esztendő október hónapjában Bécset rövid időre Pozsonynyal felcserélte, s ott egy circularis gyűlésben megjelenván, az azon nap tartott lelkes beszédek meghallgatta, — úgy érezte magát, mintha új életre elevenedett volna, s e következő sorokat jegyezte naplójába: »Pozsonyban járván, egy circularis gyűlésben voltam, s úgy rémlett nekem, mintha az anglus parlamentben lettem volna. Nagy Pali, Vay Ábris, Dessewffy, Rohonczi olyan emberek, kiket le kellene lithographiroztatni s kiknek képeit minden magyarnak birnia kellene. Nagy Palinak »lactea ubertas«-a, Dessewffynek tacitusi rövidsége, Vay Abrisnak tántorithatlan hazafiusága, Rohonczi-nak példátlan bátorsága és a hazaárulók ellen való nyilvános gyűlölsége, Csáki Sándornak tiszta magyar lelke minden hallgatójokat felvillanyozza s a jó érzéseket kimondhatatlan öröm élvezetében részesíti. A Regius Consiliariusoknak büntetéséről volt szó s kettőt

közülök minden kimélet nélkül megneveztek. Dessewffy a többi közt így szólott: vannak olyan fejei hazánknak, kiknek fellába már a sirban van és a másikkal constitutióinkat tapossák. Vay Abris ezek egyikéről így nyilatkozott: elég büntetés lesz ő reá nézve, ha mikor meghal, egy jó érzésű magyar sem fogja a sirhoz kísérni.« Gyulay Lajos ezen érdekes jegyzetét következőleg fejezte be: »Arra soha büszkébb nem voltam, mint most, hogy magyar vagyok, mikor ezek közt látom magam.«

Gróf Gyulay Lajost Bécsben való időzése alatt szenvedélyes lángra gyulasztotta Koberwein Betti híres színésznő; ez ábrándos viszonynak azonban végett vetett az említett színésznőnek férjhez menetele. Így oszlott el e szerelmi álm! Koberwein Bettit ugyanis Fichtner a bécsi »Burg« színház híres és kitűnő tagja 1830-ban nőül vette s e boldog házasságok egész 1873. nyaráig tartott, a midőn házi boldogsága köréből a halál Fichtnert elragadta. Fichtner mind végig színésznek maradt, míg neje csak hamar visszavonult a művészi pályáról.

Gróf Gyulay Lajos életében az 1826-dik év egy kipótolhatlan nagy veszteséget rejtett magában, u. m. junius 23-dikán meg kellett érnie kimondhatatlanul szeretett édes anyjának gyászos halálát. A mi őt Bécshez kötötte, az anyjának azon kívánsága volt hogy hivatali pályáján tovább haladjon; az imádott anyának halála ezen köteléket is felbontotta s Gyulay Lajos ép ez idő tájt történt előléptetése daczára

elhatározta tovább Bécsben nem lenni s beadta lemondását.

Lássuk milyen volt ez időben Erdély közéleté. Báró Kemény Zsigmond tanulmányainak második kötetében *) egy terjedelmes értekezés áll Erdély köz életéről, mely a többi közt azon okok mély vizsgálataba ereszkedik, melyek 1791. után a közélet lassu megsemmisítésére hatottak; ezen okok következők voltak: 1) a lármás ellenzék, mely nyílt helyeken égette meg József császár rendeleteit, főként oly elemekből állott, kik leginkább a szabadalmak és nemesi előjogok összeromlását fájlalták. Mihelyt II. Leopold és különösen II. Ferencz igazgatási rendszere által aggodalmuk a IX. titulus erőszakos fölforgattatására nézve elenyészett, legott megszűntek a kormány politikájának bírálói lenni, s falusi birtokaikba vonulva, gazdasággal foglalák idejüket el s nem sokat törődtek többé a közügyek állapotával.**)

*) Kiadta Gyulai Pál. Pest, 1870. Ráth Mór.

**) Egy II. Leopold rövid uralkodása alatt a dobokai megyei gyűlésen elmondott igen szép beszédből következőket idézek: »Annál gerjedezőbb az öröm, mennél kedvetlenebb sorsu állapotból vagyon a vigasztalás. Nagy vigasztalása vala ezen Tks. és Ns. megyének, midőn nem a maga, hanem a szerencsétlen időszakasz hibái miatt, elhányt vetett határköveinek vissza helyheztetését csaknem reménysége felett megérhette; nagy öröme vala törvényes tisztí tagjainak összealkotásán, de nagy öröme vagyon ma, midőn törvényesen összealkotott tisztí tagjainak feje és az egész nemes vármegye törvényes főispáni széke és egyszersmind főispánja visszaállí-

azelőtti mozgalom vezérei, úgy vélekedtek, hogy meg nem sértik elveiket, ha a régi rendszer visszaállítása után kormányhivatalokat vállalnak. Az ellenzék másik töredékéről így ír Kemény Zsigmond: »ez a bölcséleti század tanainak ujonczaiból állott, kik örömmel olvasták az illuminatismus könyveit, fölvetették

tásával is nagyműtszerű Biztos urak excellentiátok által óhajtott vigasztalását érheti.

A természet ama nevezetes titoknokja Plinius mintegy természet rendi felett való történetül jegyezte meg, hogy Tiberius császár uralkodása kezdetével a »birodalomban balra fekvő utak jobbra, és a jobb felől valók balra változtatták önként fekvéseket.«

Nem térek vissza a kedvetlenségekre, nem akarom az örömnök napját homályosítani, de nyilván vagyom, hogy Felséges II. Leopold császár dicsőséges birodalma kezdésével is meglelt ez az igen jeles emlékeztető történet, hogy a balra fekvő és csak képzelt törvényes utak önként törvénytelenekké és a haza törvényeivel megegyező valósággal jobbra álló törvényes utak lettek önként törvényes utakká. Ezt cselekszi az a kegyelmes fejedelem, a ki az uralkodók kincsét alattvalóinak szívek bizodalmaiban helyezteti, ezt cselekszi az a jó fejedelem, a ki tökéletes bölcseségével érzi, hogy egy országnak hatalmasabb oltalma legyen a jó téteményekben, mint a számos fegyvereknek őrizetében.«

Az itt idézett beszéd kézirati gyűjteményemből való és igen jellemzi a II. Leopold trónra lépte után Magyar- és Erdélyországban létrejött közvéleményt. A hosszú ideig sok megháborításnak alájavetett kedélyek megint lecsillapultak s a bizalmatlanságot bizalom váltotta fel.

magukat a szabadkőművesek páholyába,*) s el valának ragadtatva, midőn a francia forradalom kezdé életbe léptetni azon eszméket, melyek miatt annyi bölcs és charlatan ült a bastille-ban s melyek a legnemesebb érzelmekre hivatkozva magának az arisztocratiának vezére alatt folytatták irtóháboruikat, az előjogok ellen.

Nem szükség mondanom — folytatja Kemény Zsigmond — miként az 1791-ki országgyűlésnek szabadelvű töredéke a legnagyobb mértékben el volt rémülve, midőn az eszmék háttérében meglátta a guillotine-t, s midőn a philanthropok helyébe a septembriseurök léptek — és Condorcet után Danton alakja tűnt föl. A francia rémuralkodás elnémitá és a szabadság iránt kétségbe ejté vagy egészen kiábrándította az 1791-ki ellenzék alkotmányos kisebb töredékét.

Innen magyarázható, hogy 1791 óta mindig engedékenyebb szellemű országgyűlések következtek.

Vegyük még fontolóra — folytatja Kemény — hogy ép ezen időktől kezdve több éven át, kitűnő tehetségű férfiakkal szaporodott a magasabb hivatalnokok kara. A Bánffy György és Teleki Sámuel megállapított hírnéve mellett is, gróf Kemény Sámuel-

*) Hogy a szabadkőműveseknek Erdélyben is volt páholyok, az ismeretes, talán kevesebbé ismeretes gyakori összejövetelöknek egyik helye. Az erdélyi páholy tagjai többször tartották összejöveteleiket a bonyhai uradalom kiterjedt erdőségeiben, vadászat ürügye alatt. Egy másik összejöveteli helyök Koppánd volt Tordamegyében.

től kezdve Kosztaig és Kenderessyig egész sora tünt fel a tehetségek s becsületesség által elismert hírű hivatalnokoknak. Ezek népszerűségök szétpazérolt kincsével megaranyozták a burokratia igáját. . . .

Tegyük még ehhez: hogy a valmyi győzelem óta az európai háborúk hosszú cyklusa magára vont minden figyelmet, s az ország belkérdései a nemesi fölkelések, a rendkívüli subsidiumok és katona-állítások sürgetős kérdései miatt, okvetlenül háttérbe nyomattak; az európai béke megkötése után pedig a szent-szövetségre támaszkodó nézetek sokkal erősebbek voltak, hogysem az alkotmányos ellenség ellankadt, szétszórt, lefegyverzett táborát hamar lehetett volna új toborzások által organizálni.«

Eddig Kemény Zsigmond. — Különben az erdélyi ellenzék közvetlenül az 1815-ben létrejött szövetség után — még azon esetben sem mozdíthatott volna a közügyön, ha erős és jól szervezett lett volna; ezen szövetség ép oda irányult, hogy a nép akarata az atyáskodó fejedelem akarata előtt meghajoljék. Maga azon főelv, melyet a három nagyhatalmu fejedelem az önkény megvédésére felállított szép és magasztos elv volt, csak hogy valódi természeténél fogva nemhogy az absolutismus megőrzője lehetett volna, sőt inkább annak megrontója volt: ezen elv a keresztyén vallás, szeretet és béke, s az igazság és méltányosság elve volt, mely ép lényegénél fogva ellenkezett az önkény szellemével, és annak megvédője soha semmi módon, semmi szín alatt nem lehetett.

Ezen század harmadik tizede Erdélyre az eddigieknél jobb napokat derített. Az öntudatra ébredt magyarság hajnalcsillagát egy a politikai láthatáron messze szétszóródó hajnalpir követte s a közfigyelem újból a politica felé fordult. X. Károly, az absolutismus egyik főoszlopa, a juliusi forradalom következtében országát és trónját el kellett, hogy hagyja. A francia szabadelvű párt hatalmas és hathatós szózata az erdélyi alkotmányos élet szikláján ezer hangú viszhangra talált.

A lengyelek fölkelése 1830 — 31-ben a kedélyeket a Királyhágón innen és túl még inkább felvillanyozta. Úgy a juliusi, mint az első francia forradalom vezéreszméi távolról jövő hullám gyanánt feltartóztathatlanul, de rohamosság nélkül áradtak be Erdélybe; ez eszméknek szószólói nem voltak népmítók, a zavarosban halászni vágyó kalandorok, hanem tisztaérzésű hazafiak, kiknek szíven egyedül a haza java volt; maga az aristocratia egy jelentékeny része az új elméletek zászlója körül sorakozott és sokan közülök csak abban hibáztak, hogy a salakjától megtisztult eszmék létesítésében hosszú ideig haboztak, a mindent megérlelő időnek nem juttattak nagyobb szerepet, hogy egész eljárásokban nem tanusítottak több előrelátást és nagyobb óvatosságot.

Ha az erdélyi országgyűlések azon során végigtekintünk, mely 1834-ben kezdődik s 1848-ban éri végét, az ellenzék körében két irányt látunk, — még pedig e két egymástól igen távol álló irány néha

egy és ugyanazon ülésszakban nyilatkozott. Az egyik irány az erdélyi alkotmánynak úgy élettelen, mint az akkori idő szellemével már alig, vagy épen meg nem egyeztethető, elavult régiségeit nem igyekezett újból életbeléptetni; a másik az újabb alkotmányos elméletek, a korigényeknek megfelelő reformok s a democratia szellemétől áthatott modern államélet megvalósításán fáradozott. Az ellenzéknek ezen sajátos jellegét az akkori körülállások és a bécsi kormánynak egy egységes államot összeforrasztó törekedése részben megmagyarázza ugyan: de mi a dolog teljes kifejtését óhajtva, ezen részletes magyarázattal meg nem elégedhetünk.

Igen helyesen mondja jeles tudósunk Szilágyi Ferencz, »egy lap Erdély legújabb történetéből« című emlékbeszédében: »Ha szinte tagadni nem lehet, hogy a felosztatott országgyűlés (az 1834-iki) néha a mérséklettség köréből kilépve a helyes középútról félretért, s maga erejét meg nem mérve, el nem érhető célra törekedett, eljárásában magát nem minden túlzástól óvta meg, s a joghoz kissé szigoruan ragaszkodva, úgy látszott, mintha inkább pártérdeket s nem az ország valódi javát tartaná szem előtt, és a törvényes rend helyreállítására egy kedvező időpontot s jó alkalmat szalasztott el, mindezt megengedve, s részben nem is mentve, másfelől a történelmi igazság kívánja nyilvánítani, hogy az elosztató kir. leiratban annyira hangsúlyozott vád mintha a hazafipárt az alkotmányt felforgatni, s a

törvényes rendet széttépni szándékozott volna, nem kevésbé túlzás, alaptalan állítás s gyanúsítás volt. Nem is lehet egészben véve rossz néven venni, ha az ország vallásos és politikai szabadságát tiszteletben nem tartó, az alkotmányos jogokat s törvényeket számba nem vevő, legalább könnyen mellőző, s az által tömérdek sérelemre okot adó kormányrendszer ellen, valamint annak korlátozása végett a hazafipárt vezérei nagy elkeseredéssel léptek fel, s annak tovább folytatását minden hatalmukban álló, ha szinte nem mindig eltalált eszközökkel meggátolni igyekeztek. S bár ez országgyűlés (az 1834-iki) azon célnak, miért összehivatott, nem is felelt meg, s annyiban siker nélkül oszlott szét, azt mégis eredménytelennek mondani nem lehet. Az erkölcsi hatást, miszerint ez országgyűlés a jogérzületet, az alkotmányos szabadság becsének öntudatát a keblekben felserkentette, a hazában azt elterjesztette, s a törvényekhez szilárdul ragaszkodásra példát adott, — sem tagadni, sem egy ilyen fordulat jelentőségét félreismerni nem lehet.« Szilágyi előbb idézett emlékbeszédében az ország általános helyzetét következőleg vázolja: »Az ország rendei, kiknek a törvény értelmében minden esztendőben összegyűlniök kellett volna 23 évig, t. i. 1811-től fogva egybehiva nem voltak. E tény egyedül elég hangosan szól, a haza jogi állapotának nagy mértékben megingatását bizonyítja. Erdélynek éppen egy század beteltével, 1791-ben beczikkezett magna chartájában a leopoldi hitlevélben újra megerősített és

biztosított majd minden sarkalatos törvényei feledékenységbe mentek, a három nemzet azokon alapuló jogait, kiváltságait a kormány vette kezébe és gyakorolta. Az adót már 1761-től fogva egyedül a kormány vetette ki, mely az ujonczok szedését is egyoldalulag rendelte el, s a megyei és városi hatóságok által részint az ismert s annyira lealázó kötéllal fogás útján kiállíttatta, a rendek választása alá eső fő- és országos hivatalokat helyettesítéssel a kormány töltötte be, valamint a megyei tisztek választásába s megerősítésébe is, annak nem törvényes értelemben gyakorolt beavatkozása folytán sok rendetlenség csuszott be. Még kiáltóbbak voltak a már ismert válásos sérelmek, melyekből a családi élet körében is sok versengés, mint kellemetlen surlódások fejlődtek.« Igen jellemző egy régi ellenzéki tag azon megjegyzése, hogy a leopoldi hitlevélnek egyedül a 17-ik pontja volna még érvényben, hol a hazában csupán a szükséges számmal tartandó őrségekre nézve mondatik: »Generalem et caput Germanum illis praeficiemus.« — Ilyen volt az 1834-iki országgyűlést megelőző erdélyi közélet, s ép ezen állapotok magyarázzák meg bizonyos pontig az akkori ellenzék conservativ magatartását.

Nagyon természetes, hogy a törvényhozók a mult idők törvényeihez annyival inkább ragaszkodnak, mennyivel kevesebbé biznak azon kormányban, mely azokat nyíltan vagy alattomban megtámadja. Az ország biztosítékot fog keresni épségben való

fenállhatására s megtámadott állását gondosan fogja körülárkolni.

Azon nemzet, mely kormányában bizni nem tud, kormánya minden lépését gyanus szemmel fogja nézni s midőn némely törvény eltörlése vagy módosítása a kormány részéről ajánlva van, már maga ez ajánlás a megtámadott törvényt a nemzetnek becsessé fogja tenni s a jelennel talán már alig megegyeztethető törvényczikket úgy fogja előtüntetni, mint az épségben való maradás palladiumát. Ezért sánczolta magát körül az erdélyi ellenzék törvényeinek erős várában. Helyesen mondja, Csengery Antal gróf Dessewffy Aurelről irt remek tanulmányában: »miután a jelen biztonsága iránt megnyugosznak a kedélyek, a jövő foglalkoztatja az elméket. Az aggodalmakat remények váltják fel.«

Az erdélyi ellenzék a kormány szabadelvű, helyes és józan előterjesztéseit ugyanazon sorsban részesítette, melyben törvénytelen előterjesztéseit szokta részesíteni; azon oldalról a jót és roszt egyforma bizalmatlansággal vette. Innét jön, hogy hosszú ideig az ellenzék az ó-conservatív párt színét viselte kedves színe gyanánt; innét van, hogy egész 1848-ig valódi ó-conservatív párt Erdélyben ki nem fejlődhetett s hogy magában negyvennyolczban se jött létre ily párt, mert elemei már alig léteztek. Azon országgyűlésben, melyben szélső jobb, közép és balpárt egymás mellett helyet nem foglalnak, bizonyos hiánynak kell az organismus belsejében rejleni, valamely műszer-

nek kellett ott pangásba jönni a viszonyok erőszakos-
sága folytán vagy a műszer természetes gyengesége
miatt. Már most látjuk azon okokat, melyek miatt
az erdélyi ellenzék teljes reform-párt nem lehetett,
de valjon a reformnak több sürgős kérdését nem tudta
volna-e megoldani helyzetének visszassága daczára
is? Én úgy látom, hogy a bizalmatlanság még nem
elegendő ok a minden újítás ellen viseltető félelemre;
ha a kormány előterjesztéseit elejtendőknak vagy
legalább elnapolandóknak tartotta, nem volt arra ok,
hogy a jelenkor kívánatai, a kultartományok állam-
életében felhalmozódó példák előtt szemet hunyjon.
Hihette-e ezen ellenzék, hogy Erdély az általános
előhaladás daczára még vesztteg állhat s fog mozdu-
latlanul állhatni mind addig, míg a kormány inten-
tióinak tisztasága iránt kétséget nem szenvedő biz-
tosítékot fog adni? Ezt hinnie valóban nehéz lett
volna. Valjon ezen erdélyi ellenzék fülében soha meg
nem csendült Széchenyi »Hitel« czimű munkája vég-
szavának e kétségbe nem vonható zártétele: »Semmi
sem áll csendesen a világon, még a nap systemák is
mozognak, — tehát csak Magyarország álljon s vesz-
tegeljen mozdulatlanul? Nem nevetséges törekedés-e
ez? Vagy azt gondoljuk: hogy a Lajtától a Feketetőig,
s Beszkéd bérceitől Drávaig fekvő, s csak 4000
négyszeg mértföldnyi tartomány az universum kö-
zepe, mely körül milliárd világok forognak? Istenért!
nyissuk fel szemeinket, vegyük hasznát eszünknek.
Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem,

s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépünk inkább előre« ! Továbbá a szemes és előrevigyázó ember még ellenségének is megfogja szavát fogadni, ha abban hasznát látja; a bizalmatlanságnak óvatos megvizsgálást kell eredményeznie, de nem a valódi haszonnak gondatlan elhanyagolását. Végül voltak holmi semminemű új törvényeket nem igénylő megjavításai az akkori közdolgoknak, melyeket az egyesek érdekei hangosan követeltek; ki lett volna ezeknek keresztülvitelére inkább hivatva, mint az országgyűlési ellenzék és mégis ezen tér se vétetett munkába. Amíg az ellenzék várának minden rozzant bástyáját megerősítve falakat falakra halmozott, addig a józan reformok és az idétlen túlzások hatalma mind erősebb lett, a megoldásokra szánt perczek mind becsesebbek s e mozgalom az erdélyi ellenzékben élénk viszhangra talált ugyan, mert a magyarországi szabadelvű párttól felkaroltatva a kormány üldözéseit volt kénytelen tapasztalni, de az ellenzéknek készületlen találta és ép ez volt a nagy baj; inkább kellemetes meglepetés volt, mintsem az önmunka gyümölcse.

Annak, hogy az erdélyi ellenzék majdnem 1848-ig valódi reformpárttá nem idomult, egyik további oka a megyei utasításokban rejlett, melyek ugy Erdélyben, mint Magyarországon gondatlanná tettek a követek nagy részét s mint Szemere Bertalan egyik követjelentési beszédében igen jól mondotta: »a követi restségnek valóságos párnáját« képezték. Szemerének ezen beszédje a többi közt következő

figyelmet érdemlő eszmét foglal magában: »az utasítási rendszer arra jó, hogy a mit már birunk, azt meg védjük, de arra nem, hogy magunkat reformáljuk.« Térjünk át a harmadik okra, mely minden elő felé vezető lépés tetemes megnehezítésében a két előbbennel összeműködött s nem engedte, hogy az erdélyi ellenzék a reform tágas terét munkába vehesse és ez tagjai nagy számának európai és parlamentaris dolgokban való járatlanságában rejlik.

Egész 1840-ig még maga a lángeszű s hazai dolgokban kiválóan jártas Kemény Dénes se ismerte elegendőképp a külföldi újabb intézményeket s ezek fejlődésének történetét. Az erdélyi országgyűlés földbirtokosokból és törvénytudókból állott s mind az, mi ezen két osztálynak saját területén kívül maradt, képviseletlen volt. Igen jól mondja Szemere már egyszer idézett beszédében: »Hajdan, midőn mind a házi, mind a közélet oly egyszerű volt, midőn a nemzetek örökös harczban s egymástól elszigetelt állapotban éltek, oly egyszerű elemeknek, oly egyszerű viszonyokban elintézésére képes volt a közönséges józan ész is; de a status most egy mesterséges gép, melyet csak az ért, ki ismerni tanulta, most a törvényhozáshoz ismeretek kívántatnak, sőt nem elég magát a hont ismerni, kell a külföldet is, mert sajtó, közlekedés, ipar, kereskedés annyira kiteszik a népeket egymás hatásainak, hogy magát a többitől egy sem különözheti el, mert a mely nép az egyetemes haladásban megállapodnék, annak a többiek által el

fogna tiportatni anyagi függetlensége, szabadsága, nemzeti létele.«*) Az erdélyi magasabb tanintézetekben a jogi cursus mellett a politikai tanulmányoknak igen kevés szerep jutott.

Igaz ugyan, hogy Szász Károly tanári működése a jövőbe öröndetes kilátást nyitott s nagyszámu fiatalságtól fölkeresett előadásai nem csak a magyar közjog terére szoritkoztak, hanem a többi európai állam intézményeit is magokban foglalták, ámde tanítványainak, oskolájának működési ideje az általunk vázlott kornál jóval későbbre esik. Zeyk Miklós munkás élete e téren is áldás volt azon kis körre, melyet tudománya kincseiben részesített. Professor Tunyogi a politikai tudományokban egykori bécsi tanár Sonnenfels ismert és teljesen megavult latin kézikönyvét használta és követte, mely következő czim alatt jelent meg: »Summaria Institutionum Politicarum adumbratio.« Szilágyi Ferencz »Egy lap Erdély legujabb történelméből« czimű jeles emlékbeszédében e könyvről következőket mond: A Tunyogi által használt kézikönyv »három részből állott: a) Politia Civitatis, az ugy nevezhető kormányzási tan, melynek s így a kormány munkásságának fő czelja volt: a köz-bátorság, — securitas publica. b) Scientia commerciorum, a kereskedelmi tan, melyhez szerző hozzá csatolta a földmívelést is, Oecono-

*) L. Csengery Antal Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. II-ik kötet. Pest, 1870.

mia ruralis. — c) *Scientia rei aerariae* a pénzügytan. A második által volt képviselve, vagy pótolva, a mai nemzetgazdászattal, — *National-oconomie*. Mivel Sonnenfels kézikönyve szerint a szélesebb értelemben vett politika, vagy az alkotmánytan, csak »a kabinétek számára irt tudomány,« melyet a közleczkékhez nem számlálunk, könnyű megítélni, hogy ily könyvből a tanuló ifjuság mily fokú politikai műveltséget meríthetett, minő állam-tudományi elvekben neveltetett. Ezzel lényeges kapcsolatban állott Sonnenfelsnek egy másik államtudományi maximája, t. i. hogy: a politika alapelve: a népesség, mert az állam jóléte a lakosok számának szaporodása által eszközöltetik. Ez államtudományi elveit a 18-dik században élt bécsi professornak Tunyogi is magáévá tette s a latin munka szavaival tanította, a politikából közvizsgák alkalmával kiadott rövid tételek — theses — 1-ső s 2-dik pontja szerint.

E politikai tanok szerint a polgári társaságban a jog a fejedelemé, a népnek csak kötelessége van, s az állam legfőbb célja, mire annak törekedni kell, az volna, hogy minél több lakosa, tehát adófizetője és katonája legyen, holott már ma még az állatokban is azoknak nem csupán szaporítására, de nemesítésére is ügyelnek, s nem kevésbé ferde és egyoldalú állítás, mintha a kormány feladatát csak a közbátorság fentartásában kellene helyezni, melynek annál nemesebb és magasabb hivatása nem volna. Később Tunyogi maga is észrevette, hogy alkotmányos országban

ily politikát tanítani, vagy inkább politikát nem tanítani, valóságos anomalia, mi nem csak a kor kívánataival s uralkodó eszméivel, de a hazának általa előadott köz jogával is éles ellentétben állott. Későbbben Sonnenfels könyvének hiányát azzal kívánta pótolni, hogy hallgatóinak, Pölitz lipcsei tanár kézikönyve szerint alkotmánytant adott elő, de a kormánytanban azután is az egy századdal hátrább álló Sonnenfelst követte, s így sem a célnak meg nem felelő, sem a szükségét ki nem elégítő politikai leczkéin csudálatos vegyülésben két század össze nem férő eszméi, egy már megavult s egy új irány voltak képviselve.« Ezen prof. Tunyogit szólítá fel ifj. báró Wesselényi Miklós, hogy az államjogból felolvasásokat tartson.

A negyedik okot abban látom, hogy az erdélyi ellenzék nem volt eléggé előrelátó. Volt elég előjel, melyből megismerhették volna, hogy közel van azon idő, melyben az ó-magyar alkotmánynak lényeges változásokon kell keresztülmennie; kiálló sziklák meredeztek ki a tenger fenékből, s látni való volt, hogy a régi alkotmány százados hullámhánytatástól megviselt hajója ezen fenyegető sziklák közt kell hogy elhaladjon. Ott voltak Erdély és Magyarország megyéinek jegyzőkönyvei, a sajtónak mind szabadabban hangzó nyilatkozatai, Széchenyinek ébresztő könyvei, Szemere utleírása, a Franciaországból beáradó modern államtudományi elméletek s hogyan hihette Erdély ellenzéke, hogy az országot mind ez áramlatok gyors becsapása ellen a »Királyhágó« s Erdély

természetes határai megvédelmezhetik. És ezen ellenzék padjain nem voltak-e feles számmal azok, kik várták az ár becsapását s ohajtották a modern parlamenti elméletek gyors életbeléptetését? És mégis azt kell mondanunk, hogy a liberális ellenzék még nem gondolta oly közelinek a valósulást, mint a milyen közel volt; azt hitte, hogy még idő van az új elméletek tanulmányozására s azon módok feltalálására, melyek a modern államélet exigenciait a magyar közjog keretébe lehetőleg kevés megrázkódtatással s a keretnek legkisebb megkárosításával szilárdan beilleszthetik. Ez volt gondolatuk s ép ebben csalódtak. Egynehány igen derék hazánkfia abban csalódott hogy azt hitték, az események gyorsan forduló kerekét ott fogják megállíthatni, a hol majdan jönnek vélik. Az ilyen politikusok későn veszik észre magokat, példa reá Odilon Barrot Franciaországban.

Végül igen nagy baj volt, mind az ellenzékre, mind az egész országra nézve, hogy ezen ellenzék elmentés elemekből állott, magában egyesítvén az ó-conservativ és liberális pártot. 1834-ben, 1837-ben, 1841-ben magának a pártnak kebelében ellensúlyozva volt a szabadelvű irány a vele együttesen működő elleniránytól. Később a dolog ellenkezője történt, a szabadelvű ellenzék tulnyomó levén, a vele sok tekintetben összeforrott conservativ párt képtelen volt a hathatós ellensúlyozásra. Maga Szemere egyik 1848 január 14-dikén kelt s Csengeryhez intézett levelében a conservativ párt erőtlenségét hazafiui lélekből saj-

nálja s így ír: »nekünk erősebb conservatív ellenzék kellene, mely vigyázóbbá tegyen.« — Így történt, hogy a politikai archeológiának iránya nesztelenül elenyészvén, a vele ellenkező irány túlzásaival s türelmetlen gyorsaságával egyre több és több tért nyert. Az ó-magyar alkotmányt megdöntő párt leginkább abban hibázott, hogy a reform terére saját meggyőződése és legbensőbb ohajtása daczára csupán csak akkor lépett, mikor a fontolva haladásra már késő volt és ekkor is a reform egész terét vette munkába, holott legelőbb is e tér foglalatját kellett volna felmérnie, hogy tudhassa mily kiterjedésű a megmivelendő föld. A ki későn jön és nem vet számot magával, hogy mit birhat meg és mit nem, az munkája elején rohamosan és kellő óvatosság nélkül fog dolgozni s már rövid idő múlva elnyomó fáradtságot fog érezni egész testében. — Több óvatosság kellett volna, mert a midőn a ház megújításának ideje eljött, nem jó gazdasági elv a régi épületnek minden részét lebontani, anyagját felhasználatlanul hagyni, összes arányairól megfeledkezni, — sőt még helyét is korrúlni. Magánál a bontásnál nagy óvatosság kell, mert a ház megújítandó részének lebontása nem szabad, hogy a még biztosan lakható épületet halommá döntse. Változnak az igények s e szerint az intézményeknek is változnia kell, ámde a nemzeti intézmények összegében vannak állandó arányok: az anyagok nem csak porladozó kő, hanem granit-szikla is, a hely pedig, melytől el nem választhatók, maga a

hazai föld, — *ponendaeque domo querenda est area primum*. Nemzeti szellem lengi át a népek ősavas alapintézményeit s az alkotmány ezred vagy század éves fájának többé nem termő mellékágai lenyesendők ugyan, mert a tápláló nedv hiában szivárogná beléjük, ámde maga a törzs bántatlanul kell, hogy álljon, mert azon gyökér, melyből kinőtt, mélyen a hazai földben rejlik. — Franciaországnak nagy szerencsétlensége volt, hogy a mult század végétől fogva alkotmányát oly sokszor változtatták. A mult század utolsó tizedében négyszer változott a francia alkotmány, u. m. 1791-ben, 1793-ban, 1795-ben és végül 1799-ben; — a jelen században újabb változások következtek. Ha a polgárok megszokják alkotmányukat ruhaneműnek tartani, melyet már csak az untató egyformaság kedvéért is változtatni kell, ebből különösen kettő következik: 1. az ügyis csak ideig óráig tartó alkotmányt semminek fogják tartani, az mindenütt utálatban lesz, s ennek folytán a társadalmi rend megbomlik s e zűrzavar idejében minden valódi haladás lehetetlenné válik; 2. magának a népnek erkölcsi jelleme nagy veszedelemben forog az állam alapjának megingásakor, mert a népek alapintézményei a népjellemből fejlődtek, létezett s a népjellemet idomító igényeknek feleltek meg.

Azon »*comon law*«, melyről lord Hale azt mondta, hogy forrásai ép oly felkutathatlanok, mint a Nilus forrásai, képezi az angol alkotmány tulajdonképeni alapját, melylyel a *statute law* folytonos küzde-

lemben van. Ezen comon law képezi alapját az angol self governmentnek is. Lord Coke azt mondta, hogy ezen comon law még eddig mindenkinek kitörte nyakát, a ki iránta megvetést tanusított.

Az angol reform-bill óvakodott az angol nép jellemét bántogatni s a fatörzs derekára irányzott fejsze helyett kerti kést használt a már többé nem termő ágak lenyesésére, kertészkedett inkább, mint irtott, nem izent háborút a természetnek, csak a lap-pangó erőt fejtette ki s a nemzeti lét organismusában eláradó életet olyaténkép igyekezett fokozni, hogy ott központosította, hová a tevékenység amugyis irányult. Fájdalom, hogy Magyar- és Erdélyországban a reformpárt az Angliára történt sűrű hivatkozások daczára a reformnak rövidebb, de egyjárást veszelősebb útjára tért! Az igaz, hogy Franciaország, Helvetia, Belgium, Amerika s némely német állam példái körülzsibongták a magyar reformereket, s izgatótt éjjelre nyugtalan nappalt deritettek. Nem így az angolok: ők az újabb irányelveket s közállapotjok megjavításának módjait magukból, saját nemzetük jelleméből, intézményeik szelleméből fejtették ki. A mi reformereink a külföld államintézményeit tanulmányozva saját magok hazájukat beiratlan üres lapnak tartották, mely minden írást elszenved, üres rá-mának, melybe a külföldi kép beilleszthető lesz. — Igen jól mondja Csengery: »Az annyira féltett ős alkotmány fentartására csak egyetlen mód volt, az, a melyet Nagy Pál kijelölt: megszüntetni a kiáltóbb

viszsaéléseket s megadni a népnek mind azt, a mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt erre nézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetiségnek is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekintette elleneinek a jobbágy pártolót, mint 1834-ben; sem a nemesség adózását a *démocratia* fenyegető jelenségének.

Az 1825-ki országgyűlés Nagy Pál szavait felheshazakította s egyesegyedül »*de obvallanda constitutione*« kívánt hallani. Az országgyűlésnek a helyett, hogy az urbéri nemességet adó alá vetve az »*una et eadem nobilitas*« eszméjét törvényeinkből száműzze, a szabad alku mellett megejthető örökmegváltást kellett volna pártfogolnia. — Valamint az erőszakos geologiai kataklysmosok s a vulcanicus kiomlások egész vidékek arczatát változtatják meg s nyomukban minden létező enyészetnek indulhat s legfeljebb a helynevek emlékezete éli túl az általánosnak látszó enyészetet: úgy az erőszakos politikai változások oly megdöbbentő átalakításokat eredményezhetnek, hogy a múlt és jelen közt támadt űrben alig van összezsugorító kapocs s a csekély idő ellenére oly gyorsan előállott távolságban már csak nevek és emlékek járnak széljel kísértő szellemek gyanánt. — Nagyon kevésbé tudja a történetet az, ki azt hiszi, hogy a népek sarkalatos intézményeit egy vagy egynehány hatalmas ember saját agyrémeinek mintája szerint fāragta.

Régen a hatalmasok együtt éltek a néppel a nemzeti lételnek egy és ugyanazon légkörében és ha volt is a régi görög, római, arab, byzanti műveltségnek reájok befolyása, a szilárd nemzeti jellem még e jelentékeny befolyásnak következtében sem enyészett el, sőt még eredeti természetét se vetkezte le. Még Olaszországban sem tudott a római jog teljes egyeduradalomra vergődni; ott volt ellenében a »jus ante omnia jura natum«, az olasz municipiumoknak eredeti politikai joga s az ugynevezett »Statuti«-k, és hiábavaló volt az itáliai nagyobb községek egész határában mindenütt elhinteni a római és canoni jog termőmagvait, az olasz »statuti«-k gyér vetései mégis kikeltek s idők múlva megszorodván, azok irányában mind fenyegetőbb állást vettek.

Ezért nem tanácsos az alkotmányt mindegyre megváltoztatni; jó hittel kell felőle lenni; fejleszteni ugyan szükséges és módosítani is kell, de úgy, hogy a lényeg kárt ne szenvedjen, hogy a törzs érintetlen maradjon messze elnyúló s a hazai földben mélyen rejlő gyökereivel együtt.

De ideje lesz már előadásunk hosszúra nyúlt szálait összevonni. Erdély közéletére a harmadik tized elején nem kis befolyással volt a halhatatlan Széchenyi »Hitel« című munkájának megjelenése; azonban e könyvből Erdélyre leginkább csak elméleti haszon áradt. E könyv célba vett hatása nem az volt, hogy a kormány visszaélései irányában a közvéleményt éberebbé tegye, hanem inkább figyelmezte-

tett azon térre, melyen a kormány nem gátolhatja meg a józan s a kor igényeinek megfelelő haladást s e tér legkülönösebben a hitel megteremtése. Báró Kemény Zsigmond Széchenyi »Hitel« című munkájának fő irányzatát s befolyását az erdélyi közszellemre hibásan értelmezte.

A »Hitel« az erdélyi ellenzéket két hibájából gyógyíthatta volna meg, ha e könyvnek hatása általános s nem egyoldalú lett volna, u. m. először gyakran előforduló tapintatlan tulzásaiból s azon törekedéséből magát mindenütt érvényre hozni s hatalmát éreztetni, 2. a régibb törvények és törvényes állapotok változatlan visszaidézésében többször nyilvánult túlbuzgóságából, mely túlbuzgóságot a későbbi erdély ellenzék az 1791-ikitől örökölte.

Ezen iránynyal — mint már említém — éles ellentétben állott, azon másik irány, mely a modern jogegyenlőség tanát vallotta. Érdekesnek tartom e helyen a »Hitelből« két olyan jelentékeny tételt idézni, mely Kemény Zsigmond nézetének ellentmond s az enyimet megerősíti. Így ír gróf Széchenyi »néhány a tárgyat megelőző észrevételei«-ben: »Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát általában minden kivétel nélkül, hanem ,halljuk a más részt is', az ellenben ne fajuljon el rendetlen s makacs fejességre, s ne gondoljon az által mutatni character-t, hogy mindig azt mondja ,fekete', mert már egyszer — minden világ nélkül lévén — azt állitá, habár most azt nyilván látja is, hogy »fehér.«

»A változhatlan törvényekről pedig azt mondtam: hogy azokból jó soha, rossz pedig mindig folyhat s így a szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai.« Minden bizonynyal a »Hitelnek« két igen fontos tételét idéztem.

Az 1830-ik s az ezután következő esztendőekben tartott megyegyűlések már nem csak általános recriminatiókkal és egyes főispánok-vagy adminisztrátorokkal foglalkoztak, hanem leginkább a megyei tisztviselők jogtalan állása ellen fordultak, kik, tisztujtások nem tartatván, helyettesítés útján bírták hivatalaikat. Ezen elvi kérdés állott a megyegyűlések háttérében, — az előtér változó volt s nem ritkán vált színhelyévé a megyei hivatalnokok egyes kihágásai ellen megkezdett szenvedélyes csatározásoknak. A kormányzék a követelések igazságát nem vonta ugyan kétségbe; de tagadta, hogy az írott törvények a választás módját tisztán kifejtették volna: ennél fogva míg az országgyűlés kinyitathatnék, a létező hatalom iránt teljes engedelmességet kívánt.

A »vándorló patrioták« egy ideig a kormányzék rendeleteit félretették ugyan, de annak törvényes állását meg nem támadták; — azonban ezen nagyobb mérvű küzdelemnek is eljött ideje. Gr. Bethlen János, ki évek óta családja körében Beszterczén visszavonultságban élt, az eszmék élénk mozgalmának nem tudván ellentállani, a haza küzdőhomokára lépve Kolozsvárott megjelent s ott maga a főkormányzék ellen kezdett ostromot, illetőleg ez egész testületet

törvénytelennek nyilatkoztatá ki, mert tagjai egyetlen egyen kívül nem az országgyűlés által választottak. Kemény Zsigmond Bethlennek ezen első jelentékeny fellépéséről így ír: »Bethlen János fölírást javaslott ő felségéhez, s elhatároztatá, hogy a megye a kormányzéknek tagadja meg az engedelmességet, és csak azon kérdésekben tűrje el rendeleteit, melyek nélkül az administratio tökéletesen megakadna. E fölszólalás híre villámgyorsan terjedt szét a vidéken. Az ország majd mindenütt a kolozsmegyei gyűlés irányait fogadta el. A kormányzék rendeletei föl sem olvastattak. Megszakadt csaknem minden kapocs az igazgatással, melynek csak a hetvenéves Straussenburg vala törvényes állásu tagja, de ez is már beadta nyugalmaztatási kérelmét.« Folytatólag így ír Kemény: »Az anarchia kikerülhetlennel látszott, ha a nagy többségben lévő ellenzék követeléseit tulfeszíti és véleményeiben elágazik. De szerencsére a pártfegyelem ez időben az ellenzéknél igen szoros volt. Nem támadtak veszélyes nagyravágások. Bethlen határozó tekintélynek tartaték A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási módora előre megszabva. A rögtönzés és a portyázások esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapon és szigorubb fegyelmen nyugvék, mint Magyarországon.«

Érdekes lesz legalább egy 1830-ban tartott marchalis gyűlés menetével megismerkednünk, mert talán az egy Hunyadmegye kivételével az akkori er-

déli megyegyűlések igen egy huron pendültek. A »Magyar Polgár« czimű lap jelen évi junius 8-dikán megjelent számában egy 1830-ban tartott küküllő-megyei marchalis gyűlésnek találjuk leírását. Ezen gyűlés főtárgyát a f. k. Guberniumnak egy a megyéhez érkezett decretuma képezte. Lássuk, hogy mint fogadják e decretumot.

A főispán ajánlja a decretum elfogadását, mert az ország csak ezen az uton nyerhet diétát, mely ha a megyék akaratossága miatt elmarad, magok a megyék szenvednek, de különösen szenved a szegény köznép, melynek sok megorvoslandó sérelmei vannak. Kosa ő felségének azon rescriptumát kívánja hallani, melyre a kormányzék hivatkozik. Pásztóhi a főispánnal egy értelemben van. Szilágyi József és Szalántzi József mindketten ajánlják, hogy a megye álljon meg a május 2-dikán megállapított határozatánál. Kosa a decretumot még egyszer kívánja felolvastatni s gróf Béli Ferencz vele e kívánságában egyet ért. Pásztóhi olvassa s észreveszik a rendek, hogy ezen decretum azelőtt jött le, minek előtte a május 2-ki felírássra leküldette volna ő felsége a maga határozatát. Ekkor sokan felzendülve közbe kiáltottak: úgy hát ő felségének még fel sincsenek jelentve okaink. A mozgalom némileg lecsillapodván, Szalántzi következőleg szólott:

»Ez már t. rendek! nem lehet, hogy ne fájjon. Mi egész fiui bizodalommal kívántuk okainkat ő felségénél feljelenteni; de a gubernium úgy csinál ve-

lünk, mint egy mostoha anya a maga mostoha gyermekeivel, t. i. minekutána elárulná őket az édesapa előtt, azután még mentségeiket is titkolja s önön magukkal akar maguk ellen bizonysgót adatni.«

Szalántzi után gróf Béldi Ferencz szólalt fel s beszédében felemlítette, hogy a kormányzék mellett csak azon szokás kardoskodik, melyet maga teremtetett, a megyék mellett pedig a törvény áll, mely a gubernium sophismáinak erejét összerontja. Továbbá azt mondta, hogy a megye felírására még eddig válasz nem jött, tehát megváltoztatására nincsen semmi ok. Gróf Béldi beszédét sokan helyeselték. Erre feláll Szilágyi József s azt indítványozza, hogy gyakorlásba kell hozni az Appr. Const. 2-ik R. 3. titulusát, mely azt tartja, hogy az olyan tanácsadó notázassék, a ki a fejedelemnek a törvényekkel ellenkező tanácsot ad. — Így folyt le a küüllőmegyei marchalis gyűlés 1830-ban s ehhez hasonlított a többi megyegyűlés is.

Ha végig tekintünk az akkori vármegyék nyilatkozatain, azt fogjuk látni, mit az országgyűlés nagyobb keretében is láttunk s ezen egyáltalában nincs miért csodálkoznunk, mert hiszen jól tudjuk, hogy az akkori képviselők megyei utasításokkal mentek fel az országgyűlésre, melyektől nem volt szabad eltérniök. A megyei ellenzék sem igen lépte túl a sérelmi tért; leginkább a közjogi alap megsértéseivel s a kiváltságok veszélyben forgásával foglalkozott. Hunyadmegyében az ellenzék megtámadásának czéllap-

jává azon rendeletet tette, mely az 1765-ben felállított határszélt őrző katonaság intézményét illette.

A só árának felemelése nem egyszer idézett elő heves vitát. A törvényes tisztujítás meg nem tarthatása, a helyettesítés, az administratorok, a hivatalnokok zsarolásai, az országgyűlés esztendőnként való össze nem hívása, a törvénytelen gubernium mind meg annyi tárgyat képezték a régibb megyei oppositionak.

Mennyire különbözött Hunyadvármegye marchalisainak szelleme a jelen század első felében az 1791-belitől! Gyulay Lajos a megye archivumából kikérte magának az 1791-diki marchalis azon protocolumát, melyet Kenderessi Mihály akkori fő-notarius, későbbi gubernialis consiliarius fogalmazott s következőket jegyzett ki belőle: *) 1. ujonczokat fogni a megye területén a megye hire nélkül nem szabad, a megye rendjei ezen tárgyat diaetale objectumnak ismerik el, 2. egy báró Josika Antal praesidens beszédére tett feleletben ezen néhány szó fordul elő: »minden nyomoruságunknak és veszedelmünknek első és fundamentumos oka a rossz és törvényeink megrontásával okozott, — egynek tetszésétől függő szabados igazgatásnak módja.« Ezen szavak arra céloznak, hogy az 1784-beli Hóra világ részben a kormánynak tulajdonítható, 3. Pap László viczeispánsága ellen protes-

*) Ezen protocolum ki van ugyan nyomtatva, de nagyon ritka.

Gr. Gyulay Lajos naplótöredékeiből.

tálnak és meghatározzák, hogy addig is mig kihallgat-
tatnék, amovealtassék, 4. az elnapolt gyűlés protoco-
luma mindég más nap felolvastassék és megerősítették,
5. az országnak három nagy sérelme van, a) a szélbeli
katonaság felállítása, b) az adó nevelése dietán kívül, c)
az ország generalisának német származása, 6. a came-
ralis tisztek idegenek, holott a törvény azt kívánja, hogy
magyarok legyenek, 7. a székek adót is fizetnek és
katonáskodnak is, pedig az utolsót azért teszik, hogy
az elsőől mentek legyenek, 8. a só ára nem emelked-
hetik ország hire nélkül, 9. a cancellaria és guber-
nium méltóságos és nem felséges, 10. katonáskodás
Diaeta és nem marchalis szék tárgya, 11. gróf Kau-
nitz közbenjárását köszönik, de nem kérik, 12. a gu-
bérnium és királyi tábla írjon magyarul a megyéknek
13. végeztetett, hogy a házakról a numerosokat ve-
gyék le, 14. előre meghatároztatik a következő mar-
chalis szék, 15. Verpflegs Direction magyarul »táp-
láló Directionak« neveztessek, 16. »Udvari secreta-
rius Méhesi és cancellista Pap Áron gyanusokká
tevéen magokat, a cancelláriától küldessenek el, 17.
az uniót sürgetik; szépek a protocolum következő
szavai: »Erdélyt sok viszontagságai után hajdani
testétől Magyarországtól elválasztották és ez volt fő
oka mind a test, mind a tagok legfőbb és majdnem
halálos betegségének«. Magyarországot kérik, hogy
eszközölje ki az uniót és azt is, hogy a hit-létételben
a király Erdélyről is emlékezzék, 18. megjegyzi a
protocolum, hogy a Horák a kristyori ev. ref. pap-

nak leányát elevenen eltemették s öröket rendeltek melléje, nehogy kiássák. Az öröknek helyeken kellett maradniok mindaddig, míg a leányt kiabálni hallották és mind ezt szüleinek szeme láttára cselekedték. 19. a császári seregben kevés a praesidium, ha azt magunkban nem találjuk fel. 20. numerisált házát siralmas szemmel nézi a magyar, mert azt despota fejedelem rendelte, 21. kilátás Diaetára nincs, azért kéressenek meg a magyarországi statusok, hogy Erdélyt vegyék pártfogásuk alá, 22. Isdenczi zsarolásai-val magát a két magyar hazában gyűlöltté tette, 23. a megye jelentései — ha az előlülő alá nem akarná irni, azért még is felterjeszthetők, mert a jegyzőknek parancsol a megye és azok tartoznak a határozatokat aláírni, mi elegendő authentia, 24. Pap László ellen notát kérnek, 25. gróf Gyulay Ferencz generális özvegyének tisztjét Pap László elfogatta, ámbár nemes ember volt, ezért Pap László szigoruan megbüntetendő, 26. Pap László projectumát a Hora világ tárgyában, mely a legjobb, két törzstiszt megfoghatatlan módon tőle elsikkasztotta 27. a szélbeli katonák magyar tiszteket kérnek, 28. a zalatnai tisztség kívánsága, hogy Hunyadmegyében a számozás továbbra is megmaradjon: ez azért van, mert a zalatnai cameralis tisztek mind németek«.

Ezen jegyzőkönyvet egészen magyar szellem lengi át s a mi legjobban dicséri, az ép azon buzgalma a magyar nemzetiség és nyelv mellett, melynek oly szép kifejezését látjuk a 6., 12., 17., 28-dik pontban.

Továbbá különösen figyelmet érdemlő a 17-dik pont, melyben Hunyadmegye az Uniot ohajtja és sürgeti, jobbját nyújtja Magyarország felé s annak segítségét kéri.

Valamint az országgyűlés hibázott, hogy a közoktatás ügyét, az adó- és közlekedési rendszert, urbéri megváltást, ősiséget, városok elrendezését, a hitelintézeteket nem vette sürgetősen tárgyalás alá: úgy hibázott a megye, midőn működése körét a jogorvoslat terénél kijebb nem terjesztette s nem igyekezett okszerűen segíteni annyi égető szükségén szabályrendeleteivel. Nem azt mondom, hogy az erdélyi megyék abban hibáztak volna, hogy némely magyarországi megye példájára az országgyűlés dolgaiba nem avatkoztak s hogy a marchalisokat megannyi országgyűléssé nem változtatták. Távol legyen tőlem a szerepcserének ezen követelése, mely az alkotmányt mulhatlanul veszélybe döntené! Ámde a megyei végzéseknek megvolt saját köre, s e tágas körön belül az üdvös cselekedeteknek szép pályái nyíltak. Csen-gery az 1848 előtti megyék törvényhatósági állásáról következőleg szól: »Kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás a karok és rendek idejében nem oly szerkezetű volt, a melytől nagy eredményeket lehetett volna várni. Ismereteseek azon országgyűlések szirtei és örvényei, melyek között oly kevés haladási kérdés juthatott partra szerencsésen. Természetes eredménye volt ennek a megyék hajlama, hatóságilag végezni el mindazt, a mit a törvényhozáson kívül te-

hetni véltek. S e részben a hatáskörök korlátait meglehetősen összezavarta a gyakorlat. Nem csuda. Történeti fejleményü intézményeink közt, hol a szokás is törvényhozó volt, főleg a statustudomány fejlettebb korszakaiban, lényeges viszonyok gyakran alakultak országgyűlésen kívül, az újabb idők szükségai szerint. Számos történeti adatot nyújthattak erre a megyei levéltárak, főleg oly időszakból, midőn hosszabb ideig nem tartattak országgyűlések.

Az oskolaügyön nem lendithet-e a megye? az elhanyagolt alapítványok és kegyes hagyományok dolgában nem szólalhat-e fel? az egyesületi szellemet nem teremtheti-e meg? nem volt-e hivatása a magyar vármegyének a magyar nemzetiség ébresztője, fentartója, élesztője lenni egész 1848-ig volt-e Erdély és Magyarországbán más vármegye, mint magyar? lehetett volna-e azon időben ezen jelenleg gyakran hallott névnek józanésszel megfogható értelme »Oláh vármegye«? — Valjon Hunyad-vármegye római régiségei ügyében sikeres lépéseket nem tehetett volna? valjon a megyei monographiáknak azon idő nem kedvezett-e, melyben magok a lelkes honleányok figyelmeztettek a hazai föld teljes ismeretének égető szükségére? Hodor, Doboka vármegye ismertetésének írója, Takács Éva következő szavait idézi: »igyekezz hazádat mind geographiai, mind politikai, mind erkölcsi, mind gazdasági tekintetben megismérni.«

Mindez a megyei elmulasztások szellemi ol-

dalát illette s nem kevésbé keserves az anyagi téren elkövetett mulasztás.

Valjon a közlekedés érdekében a czélszerű intézkedésektől a vármegyéket mi zárta el? Talán a nagy Széchenyi szava nem volt elég erős, hogy a messze távolba is elhangzott volna, nem volt eléggé dörgő, hogy a honfiakat a kényelmes tétlenségből felriaszthatta volna? Ha Széchenyi szavát meg nem hallották is, legalább a józan ész szavát kellett volna meg hallaniok és még ezen benső hang se volt több elhangzó szónál a pusztában. Így történt, hogy Erdélyben egész a forradalom utánig kellett várni, hogy az absolutismus teremtsen oda biztos utakat, hol a »self government« idejében az utas nem egy veszélynek nézett elébe. A régi erdélyi utasnak egy még a szokottnál is rosszabb út jel gyanánt szolgált, hogy a számos gyógyvizek valamelyikéhez eljuthasson. Ilyen volt a mi közlekedésünk! De hagyjuk a multak korholását, atyáink idejében legalább az erdélyi vármegyék teljesen magyar törvényhatóságok voltak, az idegen gyarmatos hazánk áldásait békével élvezte és szívesen simult hozzánk. Nem a hivatalvadászat mozgatta a közügyeket, a szennyes érdekek éjjeli madarak gyanánt féltek a napvilágtól, azon kort a nemzeti erények még levítették. Igaz, soknak voltunk hijával, a mai nap dolgát szívesen halasztottuk holnapra, a haladás szelleme csak félig volt ébren mi közöttünk, az önzéstelen magyar természetet saját valójából a perpatvarra való hajlandóság és a sárga irigység már kiforgatni töreked-

tek, némi francziáskodó könnyűség komoly természetünkhez társnak szegődött, ámde mindezek ellenére a régi magyar nép valánk s a ki figyelni tudott, az egészséges fejlődésnek számos jeleit láthatta. Fájdalom, a tisztán csergedező patak megzavarodott s idő múlván saját medrét elhagyta, hogy attól nagyot kanyarodva messze eltávozzék.

De már most idején lesz az erdélyi ref. egyház mozgalmaira térnünk s e téren Szilágyi Ferenczné aligha ajánlkozik jobb vezető. Szilágyi »Egy lap Erdély legujabb történelméből« című értekezésének harmadik szakaszában így ír: »az ugynevezett főconsistoriumnak eredetét némileg már Apafi Mihály fejedelem idejében feltaláljuk, kinek rendeletéből az 1682. év vége felé Nagy-Enyeden egy »politico-ecclesiastica congregatio« gyült össze, mely az egyházi, s kivált iskolai dolgok kezelésére egy tiz, még pedig fele részben világi, s fele részben egyházi tagokból álló bizottmányt rendelt s nevezett ki. De ennek működése nem sokáig tartott. Apafi Mihálynak 1690-ben történt halálával Erdély a felső-ausztriai háznak elébb oltalma, majd uralkodása alá adván magát, a dolognak új rendje állott be, s a reform. egyház kormányzásának fennebb említett módja és alakja is változást szenvedett

Gr. Bánffy György gubernatornak 1708-ban történt halála után bekövetkezett felette háborgós időkben a reform. egyház kormányzásának rendbehozását tovább halasztani nem lehetett. A reform.

főconsistorium annál fogva mindjárt a következő 1709-ben Nagy-Szebenben tartott országgyűlés alatt felállított, s bár annak a világiak közül 24 tagjai, s csak nem annyian az egyházi rendből is megnevezve valának, mégis másfelől azok közé minden magyar és székely református főurat és nemest felvevő ez organisatio éppen a tagok bizonytalan számáért, mint szintén más tekintetben is hiányos volt, általában az egész összeállításon kártékony határozatlanság ömlött el.

Négy év múlva, u. m. 1713-ban Nagy-Enyeden junius végén tartott köz-zsinat kíváuatára, ugyancsak N.-Szebenben, midőn az ország rendei ott összegyűlve valának, az egyházi főtanácsnak rendezettebb szervezete készült, s mint abban kifejeztetett: az »in bona forma« felállított. Négy világi, fő vagy generalis curator rendeltetett,*) kik annak rendes elnökei s vezetői legyenek, ötödik ilyen curatornak a mindenkori református püspök lett kinevezve. A világi rendből 21, az egyháziból (papok és professorok közül) ugyan annyi rendes tag választatott, s így a főconsistorium, ez alkatása szerint, maga rendes üléseiből mindössze 50 tagból álló testület volt.

*) Ezek voltak: b. Wesselényi István, gr. Teleki Mihály, gr. Teleki László és gr. Bethlen László, mind négyen az 1692-ben felállított kir. kormánysház tanácsosai, b. Wesselényi azonkívül a kk. és rr. elnöke. Százhusz évig u. m. 1833-ig így tartott ez, t. i. hogy a generalis főcuratorok, vagy inkább: főconsistoriumi elnökök kormánysházai tanácsosok . . . voltak.

De az egyházi főtanács e czélszerűbb alkotása idő folytával nemcsak hogy további kifejlést nem nyert, sőt inkább lassanként a gyakorlatból kiment, s miután az elhunyt tagok helyébe újakat nem választottak, az első u. m. az 1709-beli, s a tagok határozatlan voltáért hiányos szervezet maradt szokásban, t. i. a főconsistoriumban minden református főúr és nemes mint ugyszólva annak született ülnöke megjelenhetett. Nem kevésbé baj volt az is, hogy bár a szathmári béke után az országgyűlés elég gyakran, csaknem évenként összehivatott, azok alatt mégis generale consistoriumokat nem igen tartottak, s így a népesebb gyűlések tárgyai is, a rendes és kevés tagokból álló főconsistorium által igazítottak

Könnyű érteni, hogy egy ily móddal szervezett vagy inkább egészen szervezetlen testület, melynek alkotásában a protestantismus természete s lényege félreismerésével a képviseleti alap hiányzott, sem a kor kívánatainak, sem az egyházi s iskolai kormányzás céljainak és szükségeinek meg nem felelt, vagy azt nagy mértékben hiányosan eszközölte. Főszempont azonban, mire ez ügyben figyelmünket fordítani kell, hogy a fennebbiek szerint e méltán úgy mondható, s legtöbb esetben a fő vagy generalis curatorok túlnyomó befolyásában nyilvánuló főconsistoriumi oligarchia sem hajlandó, sem képes nem volt a reform. egyházra sulyosodott vallásos és jogsérelmeket orvosolni, s e végett az udvarnál erélyesen föllépni.«

Folytatólag így ír jeles tudósunk Szilágyi:
 »Vessünk egy futó tekintetet a vallásos sérelmekre, csak a főbb s jellemzőbb vonásokra szorítkozva, — ismertessük e részben a reform. egyháznak 18 és 19-dik századbéli állását Erdélyben, azon kis hazában, melynek törvényei közé már 1557-ben beiratott a vallásos szabadság elve, hogy: »kiki azon hitet vallja, melyet akar«, s annak következtében a nemzeti fejedelmek idejében a 17-ik század végeig a törvényhozás fő czimervonását az országba bevett négy u. m. r. kathol., reform, lutherána és unitária vallások teljes jogegyenlősége képezte.«

»Midőn Erdély magát a fels. ausztriai ház uralkodása alá adta, az I. Leopold császárról nevezett és 1691-ben deczember hó 4-én kelt diplomában vallásos szabadsága és jogainak épségben tartásáról gondoskodott, mert annak első pontjában világosan kimondatott, hogy: »az országban bevett vallások ügyében semmi változás nem fog történni;« a 3-ikban pedig az Approbata és Compilataban lévő minden törvényei- s végzéseinek »sérthetetlen érvényben maradása« megígértetett, mely törvénykönyvben a vallásos szabadság számos intézvények által ünnepélyesen biztosítva volt.

De még egy tized sem mult el e kir. hitlevél kelése után, s már 1700-ban a jezsuiták Erdélybe, jelesen Kolozsvárra újra bebocsáttattak; azon szerzetbeliek, kik az approbata szerint, mivel: »fejedelmek ellen való practicálásokban, s a haza békességé-

nek felháborítására s veszedelmére nézendő dolgokba elegyítették magokat«, az országból száműzettek, s a szerzet annak minden részeiből kirekesztetett.«

»Az 1715. esztendőben az erdélyi róm. kath. püspökség is helyreállítatott, s az akkori püspök b. Mártonffi György 1718-ban »a kir. felség kegyelméből« a gubernium tanácsosává neveztetett, bár a haza törvényei, valamint a leopoldi hitlevél is a kormány tanácsosoknak az ország által választását s a fejedelemtől megerősítését rendelték.«

»Az 1715-től 1770-ig terjedő időközben. a kormány egyik főgondját a rom. kath. hit terjesztése képezé.«

»E célra vezető, s a kort, valamint a kormányi törekvéseket kiválólag jellemző intézvények közé tartozott a róm. kath. egyházból kilépést lehetőleg gátló apostasia-rendszabály.«

»Mig a fennebbiek szerint a r. katolikusok az apostasiáért, tehát hitük elhagyásáért szigoruan büntetettek, protestans convertiták, kik e lépésre mindenkép kecsegtetve éppen azt tették, t. i. hitüket megtagadták, különböző módon, főkép hivatalokkal, s előnyökkel és kitüntetésekkel jutalmaztattak ; tudva van az is, hogy annak következtében akkor több előkelő református családok a róm. kath. egyház keblébe visszatérítették, sőt az ilyen térítések néha erőszakos uton is eszközöltettek, mennyiben péld. protestans szülők gyermekei tőlök elvétettek, hogy a r. kath. hitbe neveltessenek.«

A jezsuita szerzet kolozsvári házának rectora 1747-ben az azon évben tartott nagyszebeni országgyűlésre regalist nyert. 1760-ban a Nagy-Szebenben lakó református uraknak meg nem engedtetett, hogy saját költségükön isteni tisztelet tartása végett egy házat építhessenek. 1770-ben Mária Therésia királynő a protestans kormányzéki tanácsosoknak megtiltotta, hogy egyházuk fő- vagy generalis curatora címét használhassák. 1777-ben egy január 9-én kelt udvari rendelet a református superintendensnek kötelességévé tette, ügyelni: »ne pastores ac ministri ultra necessitatem constituentur;« a községek pedig az iskola-mesterek számának szükségén túlszaporítását mag ne engedjék. Mindezen intézkedések, fájdalom! mély nyomokat hagytak magok után Erdély népeiben s az intolerantia kártékony, vétkes magvait országszerte elhintették. 1816-tól 1828-ig Erdély püspökei Rudnay Sándor és b. Szepessy Ignác voltak, mind kettő Magyarországból jött Erdélybe s ez új hazájokban sehogy sem tudtak a törvényekbe beírt vallásos jogegyenlőség eszméjével megbarátkozni.

»Az 1820-dik év tavaszán a református főconsistorium egy fölterjesztésében az udvarhoz két panaszának orvoslását kérte, mennyiben egyfelől: a reformátusok a sarkalatos hivatalok betöltésében szembetűnőleg mellőztettek, másfelől: a r. kath. papok a hat héti oktatást illető rendeleteket nem elég készséggel teljesítik.« Kedvező határozat nem jött e panaszok egyikére sem.

»Ugyan csak az 1820-ban oct. 3-án kelt azon k. leirat, mely Sz. István napjának Erdélyben is megünneplését a r. katolikusok kötelességévé tevén, azon rendszabály egy uttal a protestansokra is kiterjesztetett, s ily móddal a szenteknek a mondott egyház hitelveivel éles ellenkezésben álló tiszteletét abba bevinni, megkisértetett.

A protestans egyházra az irt módon egy r. kath. ünnepet rá parancsoló intézvény a kedélyeket még 1830 után is, mint látni fogjuk, zaklatá.«

»Egy 1824-ben augusztus 13-án kelt kir. leiratban az 1791-beli 56. t. cikknek »helyesebb értelmezéseért«, voltaképp annak egyoldalú magyarázásával parancsoltatott, hogy jövőben a symbolicus és theologiai könyvek elébb a gubernium által vizsgál-tassanak meg, mely ha azokat olyanoknak találta és ismerte, az illető püspököknek vagy consistoriumoknak csak úgy adassanak ki, különben a könyvvizsgáló bizottmányhoz utasíttassanak. Nem szükség mondani, hogy e rendszabály egyenesen a protestans hitéletbe avatkozás volt.«

A r. kath. püspök, mint kormányshéki tanácsos a könyvvizsgáló hivatalnak is elnöke volt, s ez állásban elég alkalma volt oly könyvek megjelenését megakadályozni, melyek a protestansok szellemi érdekeit előmozdithatták volna s tul felől azok megjelenését megengedni, melyek a protestantismus ellen néha a legigazságtalanabb módon folytatnak háborút s a különböző keresztyén hitfelekezeteket egymás

ellen ingerlik. Így történt ez a többi közt b. Szepessy idejében Laval, francia convertita botrányos levelével, melynek kiadását a püspök megengedte. 1825-ben a református főconsistorium egy követtséget küldött Bécsbe, mely a vallásos sérelmeket felterjeszsze. Az illető folyamodás bizonyos formahiányok miatt visszaküldetvén, 1826-ban a kérelem a parancsolt módon szerkesztve újra felterjesztetett, de megint minden siker nélkül. E közben a reformátusok hátrátétele a hivatalok betöltésében annyira ment, hogy 1817-től 1827-ig az udv. kancellariánál még egy udvari tanácsos sem volt alkalmazva s csak 1827-ben vitték fel a már hajlott korú köztiszteletben állott léczfalvi Gyárfás József reform. kormányzéki tanácsost egy megürült udv. tanácsosi állomásra. Különben, mint Szilágyi Ferencz megjegyzi, 1826. és 1827-ben a reformátusok közül az egy Katona Zsigmond viselt főhivatalt.

Ily jelentékeny sérelmek megorvoslására a főconsistorium akkori formájában elégtelennek látszott lenni s már 1819-ben megindult az újra szervezést előkészítő tanácskozás, mely azonban jó darab ideig csupán csak a »pium desiderium«-ok számát szaporította ujabbakkal. »1827-ben október 5-ére a főconsistorium külső tagjait egy népesebb ülésre összehívta, mely a főconsistorium újra organisálása felől az 1819. ben készült munkálatot tanácskozás alá vegye«. Azonban ezen ülés eredményei se voltak olyanok, melyek a közvárákozásnak megfelelhetek volna s a

consistorium organismusa még ezen túl is egyes jelentékeny részeiben hiányosnak maradt, sőt magában a fő dologban is hiányzott a kellő határozottság, t. i. a tagok számának megállapításában.

»Ugyanez ülésben nem csak három fő- vagy generalis curatornak »a főconsistorium rendes előülője mellé segédül« választása elvégeztetett, de egyszersmind azon intézkedés is tétetett, hogy minden évben rendszeren kétszer, u. m. tavasszal és ősszel népesebb consistoriumi ülések tartassanak, melyre a külső tagok is megjelenjenek, s minden főbb és nagyobb fontosságú tárgyakat, milyenek péld. az egyházi és iskolai curátorok, mint szintén a professorok választása, a vallásos sérelmek eligazítása, népoktatási ügy, stb. csak ily teljesebb gyűlésekben lehessen fölvenni és elintézni. Ez által az eredeti szervezésben már előfordult generale consistoriumok eszméje fölevenítettettt.«

»A tett határozat értelmében végre ez alkalommal a három fő- vagy generalis curator, előleges kijelölés nélkül, titkos szózatolás útján megválasztatott. Ezek voltak: gr. Rhédei Ádám, Dobokamegye főispánja, gr. Bethlen Imre titkos tanácsos és gr. Kemény Miklós Aranyos-szék főkirály bírája.« »Az 1830. évben egy bizottmány neveztetett ki, melynek munkálata 1833. ápril hó közepén tartott népesebb ülésben megvizsgáltatott, s élénk vitatkozás után, többféle módosítással elfogadtatott.«

»Az 1833-beli pótló szervezet, vagy mint ne-

veztetett, »rendszabály«, egyfelől a kérdéses bajt, t. i. az egyházi főtanács szavazatképes tagjai számára nézve uralkodó bizonytalanságot megszüntette, másfelől pedig abban a képviselőlet eszméje sem hiányzott. Meghatároztatott ugyanis, hogy a főconsistorium népesebb ülése is határozott számú tagokból álljon, annál fogva az abban hivatali állásuknál fogva ülő tagokon kívül, az úgy mondott és határozatlan számú patronusok jövőendőben az egyházmegyék által, azoknak nagyságához képest határozott számmal választassanak, s szózatolási joggal bíró tagoknak csupán az ilyen választott patronusok tekintessenek«

»A mint az egyházi főtanács szervezésében fennállott rendezetlenségnek s hiányoknak az új terv által megszüntetésére törekvést helyeselni kell, éppen úgy elhallgatni azt nem lehet, miszerint e dicséretes cél elérése nem törvényes úton kísértetett meg, s azon szervezési munkálat egészben véve csalfa eszmékre volt fektetve.«

»E második, vagy pótló szervezés alapját s kiindulási pontját ugyanis, a fenn már idézett 16-ik százbeli t. cikk képezte, mely főképen az akkor uralkodó hitágazati versengések és szakadások, s ezekből eredő zavarok meggátlása végett hozatott, s ez articulusban csak egyoldalu törvénymagyarázással, vagy inkább erőltetéssel lehet az akkor még nem létező főconsistoriumnak három alkotó részét feltalálni, holott törvényt magyarázni kizárólag a fejedelem és az ország

rendei jogában áll. A patronusok választása továbbá nem csak anomalia, de jogsértés is volt, mert azoknak száma önkényesen megszorított s így sokaktól oly jog vétetett el, melynek addig birtokában voltak, a mit tenni a főconsistoriumnak hasonlólag szabadságában nem állott, s midőn a rendszabás szerint nem-nemes egyént is lehetett patronusnak s így főconsistoriumi tagnak választani, ez egy igen lényeges s a haza sarkalatos törvényébe ütköző ujitást foglal magában, mert politikai jog élvezetével ruházta fel az akkor arra nem képes urbéri osztályt, ily jogot pedig a főconsistorium maga hatáskörének áthágása nélkül nem osztogathatott.«

»De főkép nagy sérelemnek tekintetett, — s valóban nem csak az alkotmányos jog és formák mellőzése, de a protestantismus alapelvei- és szellemének számba nem vétele volt, — t. i. hogy mint 1827-ben, úgy 1833-ban is nem tartották szükségesnek a szervezési tervet megvitatás és véleményadás végett előre közölni az egyházi főtanácsot alkotó, s abban képviselt testületekkel, milyenek péld. a köz-zsinat, egyházvidékek (tractusok), püspöki vizsgálat alatt álló városi nagyobb egyházak és a főiskolák, de azokra meghallgatásuk nélkül, s így a protestans jog és szabadság nagy sérelmével, azt, úgy mondható octroyálás útján, mintegy rájuk parancsolták.« A főconsistoriumnak ezen elhamarkodott végzése sok kellemetlen felszólalásra adott alkalmat.

»Az 1833-beli rendszabály ellen ily módon tett

különböző óvások, tiltakozások következtében, a főconsistoriumnak azon évben augustus vége felé tartott második népesebb ülése felettébb viharos volt. Említést érdemel itt legelőbb azon körülmény, miszerint az 1827-ben választott generalis főcuratoroknak a főconsistoriumban elnöklése ez ülésben vette kezdetét. A mondott évi organisatio után csakhamar több reform. kormányzéki tanácsosok neveztetek ki, így péld. 1828-ban b. Nalácz József, Inczédi László, 1829-ben Sebes Antal stb. Mivel ennek következtében, a mondott elnökség kérdése a választott generalis főcuratorok, s később kinevezett kormányzéki tanácsosok között vitára és surlódásra okot adott s alkalmul szolgált volna, ennek kikerülése végett Katona Zsigmond jónak és szükségesnek ítélte, a főconsistorium minden rendes és népesebb üléseit csaknem hat év lefolyása alatt, maga elnöksége alatt tartani, egyzersmind az iránt, hogy távollétében ülések ne legyenek, Tunyoginak különös utasítást is adott. De 1833. nyáron súlyos betegségbe esvén, az augustus 24-én megnyilando népesebb ülésen meg nem jelenhetett. Annak megtartására azért, s így az elnökség átvételére a régi szokás és rendtartás értelmében Sebes Antalt, mint akkor első reform. kormányzéki tanácsost egy elnöki levelében felhívta, s azon jogot rá átruházta.«

»Sebes Antal a fennirt napon a kolozsvári ref. főiskola nagy tantermében összegyűlt népesebb ülésben meg is jelent, s megbízó levelét előmutatván, az

elnöki széket elfoglalá. A gyűlésben, melyen a külső tagok rendkívül nagy száma volt észrevehető, — az elnökség kérdése élénk, sőt részben igen heves vitát idézett elő, melynek vége lett, hogy Sebes Antalnak az 1827-ki organisatióval ellenkező elnökségét a gyűlés el nem ismerte, ki azért kénytelen volt az elnöki széket oda hagyni és távozni.«

»Az új irány és eszmék nagy győzelme volt ez. Egy küldöttség rendeltetett ki a gyűlésből, gr. Rhédei Ádámnak, mint első generalis főkuratornak ünnepélyes meghívására, hogy az elnökséget vegye át. Nevezett gróf nemsokára magyar disz-ruhában megjelent, s zajos éljenzések között az elnöki széket elfoglalta. A gyűlés első tárgya volt egy időközben megürült generalis főcuratori helynek betöltése, mire szózatolás útján id. gr. Bethlen János lett megválasztva. Ez első példa, s nagy horderejű esemény volt, hogy magánzó a reform. főconsistorium elnöke lett, ellenére a másfél százados régi szokásnak, mely szerint a mondott elnöki székben mindég oly férfiak ültek, kik országos főhivatalt viseltek, rendszeren a kir. kormányzék tagjai voltak.«

»Második s a kedélyeket nagy mértékben felizgató tárgyat az 1833-beli rendszabás ellen többfelől beérkezett beadványok képezték.«

A mondott évben Széken tartott köz-zsinathoz tíz egyházvidék intézett panaszos felírást, ugyszintén több patronus tiltakozott az ujitás ellen. Az enyedi reform. főiskola előljárósága is tett az egyházi főtá-

nácshoz fölterjesztést, melyben az új szervezeti munkálatnak alkotmányellenes s a kellő mértéken jóval túl menő demokratiai szellemét alaposan s az akkori alkotmány színvonaláról nézve ez ügyet — helyesen bírálta meg. Mint derék tudósunk Szilágyi Ferencz megjegyzi, ez emlékiratot a főiskola összes előjárósága aláírta az egy Szász Károly kivételével. Az 1833-diki főconsistorium ülésén a nagy-enyedi főiskola előjáróságát s főkép gróf Bethlen Imre személyét, nyílt ajtóknál kimélet nélkül támadták meg többen a lármás ujitók közül. A kolozsvári főiskola nagy terme egy igen sajnálandó jelenetnek vált színhelyévé. A többféle és sulyosan reá nehézkedő zaklatásoknak amugy is kitett erdélyi protestantismus belbékéjét leginkább azok zavarták meg, kik bizonyos újabb politikai eszméktől kápráztatva, minden megnyílt téren politikai utopiáikat kívánták meghonosítani s ezek közül olyanok is voltak, kik a protestans egyház érdekeit a mindennap megváltozható politikai érdekek alá rendelték. Ezek előbb tért kívántak nyerni a protestantismus védbástyájában, ott biztos helyen gondolták kísérleteiket megtehetni s feláldozták a protestantismus legerősebb palladiumát a reményeknek s kétséges haszonnak, mert a múlt időben az annyi ellenségtől körülvelt magyar protestantismust az összetartás, a szoros egység tette erőssé s itt is valónak bizonyult a sallustiusi mondás: »concordia res parvae crescunt.« Nem mondom s Szilágyi Ferencz se állítja, hogy a főconsistorium hiányait nem kellett

reformálni, — igenis kellett, de nem oly módon, mely az alkotmányt megsértse, a hazai földben mély gyökeret vert százados szokást kitépje onnan s eldobja, magának a főconsistoriumnak elemeit egymásra zúdítsa, nehéz időkben a belbékét megzavarja, a kormány intervencióját előidézzé, a vallási érdekeket csillámló utopiáknak alája vesse. E versengés a nagyenyedi főiskolában a tanuló ifjuságra kiható kártékony szakadást idézett elő s alkalmat szolgáltatott az államhatalomnak magát kétszer, u. m. 1835-ben és 1836-ban beleelegyíteni a kollegium benső dolgaiba. A főconsistorium a kérvényeket és tiltakozásokat megvizsgálta ugyan, de tekintetbe azokat nem vette. Szilágyi Ferencz e felette érdekes előadásából még csak a következőket idézzük :

»Ily módon a szóban forgó szervezési tervek által a ref. egyházi és iskolai kormányzás körébe becsuszott, s mindinkább erőre kapott versengések, pártviszályok, s különböző mozgalmak a kormány figyelmét korán s nagy mértékben magukra vonták, s annak többféle intézkedéseit előidézték.

B. Wlassich Ferencz horvátországi bán, Erdélybe küldött kir. biztos 1833. nov. 5-én kelt elnöki levelében gr. Rhédei Ádámot, mint a nyári népesebb ülés előlülőjét azon évi oct. 24-én kelt királyi parancs értelmében felszólította, — hogy: miután ő Felségének a református főconsistoriumban történt rendetlenségek — disordines — értésére estek, a főconsistorium azon év augustusa végén, mint szintén apri-

lisban tartott nagyobb üléseinek jegyzőkönyvei, az állítólagos új organisatióra vonatkozó minden oklevelekkel együtt, hozzá haladék nélkül átküldessenek, melyek általa párban ő Felsége elibe lesznek terjesztendők, eredetileg pedig megvizsgálás és véleményadás végett a kir. Guberniummal közöltetnek.« Ime ezek voltak azon vallási mozgalmak, melyek az 1834-diki országgyűlést megelőzték s a kedélyeket hosszú ideig nagy nyugtalanságban tartották!

Az 1834-dik esztendőt közvetlenül megelőző időben láttuk, milyen volt az erdélyi dolgok állapota. Erdély egy gyászba öltözött, tiszteletet igénylő s részvételt gerjesztő nőhöz hasonlított, kinek arcját bánat fellegezte be, de kinek szemében a remény egy oly szikrája égett, mely keresztül világított a bánat sötét fellegén. Ott nincs csüggedés a hol remény van, s a valódi reménység nem hogy a tétlen élet örvényébe sodorna, hanem inkább munkára serkent, mert eredményről biztosít.

Lássuk már most, minő volt ezen esztendők befolyása Gyulay Lajosra és minő azon rész, mely a hazafiak előre haladó munkásságából neki jutott; — végül nem hunyhatunk szemet magány élete némely aprólékos körülménye előtt sem, mert a nemes gondolkodás és a jónak akarása hasonlóan marad magához a kis és nagy körülmények közt s csak a tárgyak mértékei változnak, de az alanyi élet munkássága természetét se a kicsiben, se a nagyban meg nem tagadja. A juliusi párisi és az augustusi bruxellesi

forradalom nem zajlottak le anélkül, hogy Gyulay Lajos fogékony lelkében nemes magokat ne hintettek volna el, mert ezen forradalmak a józan ész valódi szabadságtermő magvaiban gazdagok voltak. Azonban az ismert virgiliusi vers Franciaországról is szól »a méhek mézet gyűjtenek, de nem magoknak«. A francia forradalmak sokkal többet használtak a külföldnek, mint magának Franciaországnak, mert míg az emberi jogok Európaszerte megerősödtek általuk, az európai államok közműveltségi alapjának dús iszapot hoztak feltartóztathatlan áramlásaik: addig az egykor talán minden európai népek közt legszerecsésebb Franciaország lassu romlásnak indult. Azon nép, mely egész multját meggyűlöli s háborút izen mind annak, mit az atyák szentnek tartottak, öngyilkos lesz, saját magát sülyesztí a megsemmisülésbe. A francia régi történelem, az egész előbbeni fejlődés szálai megszakadozván, a mult és jelen közt oly örvény támadt, mely a jelent, úgy látszott, örökre elválasztja a multtól, mert azon egyedüli hid, mely a kettőt összekötötte, a kiirthatlan gyűlölet volt, melynek félelmes, szédületet előidézö ivén éjjeli árnyékok gyanánt a kiengesztelhetlen gyűlölet érzései suhanak alá és fel, a jelenből a multba és a multból vissza a jelenbe. És ha még legalább a francziák saját multjok hagyományait örök nyugalomra diszes sirboltba helyezték volna, melynek bemenetét képzö márvány táblájára e néhány szót arany betűkkel bevésették volna: »Ezen sirboltban nyugszik fajunk hagyomá-

nyainak összege«! Ámde sötét, jeltelen verembe do-
battak e hagyományok, melyet virágok helyett burján
és tövis környez. Mi maradt a francia népjellemből
ez öngyilkosság után? jó formán semmi, még a létel
árnyéka sem, mert az egykor étezett dolgok árnyéka
az emlék, és a francziák még ez árnyékot is számüz-
ték. Helyesen mondja Gaetano Negri Franciaország
sülyedéséről irt értekezésében, hogy a francia királyi
ház alapjai egyjárást a francia népjellem alapjai is,
mert e dynastia a jelenlegi Franciaországot nem csak
hogy politikai értelemben megteremtette, a népszel-
lem színét javát is tovább fejlesztette s hatásában ki-
terjedt egész az izlés legjelentéktelenebb dolgáig, egy
szóval mind azt magában foglalta, a mi igazán fran-
czia, a mit a francia népjellem feltételez s a mi azt
megalapítja. Ha igaz az, mit Negri mond, hogy az állam
fogalma az örökös monarchia kapcsai közt találja
legvalódibb kifejezését, mert nagyobb egység levén,
ez egységet semmi egyéb kormányforma nem bizto-
sithatja annyira, mint a monarchiáé, s mert az állam
az erők és tehetségek kifejlesztésére mindenek előtt
erős központra szorul, mely azt az erők elforgácsolá-
sától s az állami lét megszűnésétől megóvhasa. . . .

»E központ körül csoportosulnak — úgymond —
a nemzet különböző elemei, innét nyerik saját mun-
kásságok feltételeit és a biztonságot. Már pedig az örö-
kösdési monarchiánál s az azt környező kormánynál
hol van valódibb központ? talán a köztársasági for-
mában, de hiszen a köztársasági forma természetéből

folyó bizonyos elvek következetes keresztülvitelénél az állami dolgok menetelét felette meglassítja, a nemzetet kitevő különböző elemek szerepköreit összezavarja s ez által munka és idő pazarlásra szolgáltat okot, a kormányt minden léptében örökös bizalmatlansággal követve, munkásságának minden részleteért kérdőre vonva s meg se várva, hogy a munka bizonyos egyöntetűsége vergődhessék s az egész terv valósulhasson, valóban igen nehezé és hálatlanná teszi a kormány szerepét, intézkedéseiben ingadozást hoz létre, a kormány megállapított tervei keresztülvitelének nem egyszer ellene áll, s magát az elnöki állást a legféktelenebb ambíciók ostromainak martalékaul engedi. Valóban ezen kormányforma nem felel meg az emberiség eszményének! » Mondom, ha igaz az, mit Negri mond s minek valódiságán nincs okunk kételkedni, úgy nem kevésbé igaz Negri azon másik állítása, hogy a francia dynastiánál nemzetibb soha nem létezett s ezen család száműzetvén, a francziák egy újabb létforma elérésére folytatott — rövid szünetek után meg-meg ujló — küzdelemre kárhoztatták magokat. Mikor fogják e küzdelmek végét érhetni s majdnem egy század tévedései után vissza fognak-e még térni előbbeni történetük diszoszlopának saját magok által vétkes kézzel darabokra tört töredékeihez? — Kivánom, hogy olvasóim jól megértsenek, azt mondtam, hogy a francia királyi család uralkodása elejétől végeig mindig nemzetinek maradt, idegen gondolkodás módnak nem hódolt, az idegen pél-

dákat nem utánozta, az idegen izlésnek királyi várában nem hagyott nyitott ajtót, a régi lovagkor minden érényeihez és szokásaihoz ragaszkodott: sőt még abban is nemzeti volt, mi következésül vont a első nagy forradalmat, illetőleg a hatalom teljes központosításában, mert, mint Sybel élesen jegyezte meg, az állami élet terén is megvan azon különbség a francia és német közt, mely a nemzeti lét minden más terén is észrevehető lesz, úgy mint a német az egyéni szabadság, a francia az egyenlőség után törekedik, mely egyéni szabadság utáni törekedés a german self government felléptetésében talál kellő kielégítést. Azonban ugyanazon törekedés, mely a self governmentben nyilvánul, a german társadalmi fejlődés egyik régibb korszakában a feudális intézmények kifejlesztésére s végleges megállapítására is vezetett, mert azok, kik a háboruban jeles tettek által kitűntek, egyéni szabadságukat nem rendelték alá bármi néven nevezendő központi hatalomnak, hanem különböző csoportokat alapítván, a szűkebb és tágabb jogok azon épületét építették meg, melynek a császári méltóság legfelsőbb emeletét, tetőpontját képezte.

A jogoknak ezen fokozatos emelkedése és kibővülése a rabszolgaságot megszüntetvén, az emberiség történetében jelentékeny haladást mutat s a keresztény állam eszményéhez az ókor színvonaláról egy jelentékeny lépéssel közelebb vezetett. A germán állam annyi egymást gyűrűk gyanánt magokba foglaló

jogkörből állott, hogy a jognak és kötelességnek különböző arányokban való felosztatásánál a népség legalsóbb osztályának is még mindig jutott e jogokból rész, mert hiszen ami az osztályokat egymástól elválasztotta, az a jogok kisebb és nagyobb mértéke volt. A római egyház a német császárt hiában szentelte fel, hiában ruházta reá a római császári méltóságot, ő a feudális lánczolattól soha végképen el nem szakadt, toronygombnak maradt a feudalismus tornyának tetején, a római caesarismus hagyományait nem követte, nem valósíthatta. Ezen feudalismusból fejlődött ki a german self-government, mert a jogoknak azon kisebb és nagyobb körei bizonyos határokig saját önkormányzattal birtak. Ezért mindazok igen járatlanok a feudalismus lényegében s fejlődésének történetében, kik benne jogfosztásnál egyebet nem látnak s a modern phrasisok nádparipájáról gunyt és megvetést negélyező szemmel néznek reá. XIV Lajos erős kézzel végrehajtott centralisatiója azon franczia merev centralisatio felé hajló törekedésből eredt, mely a francziákat a germán fajjal szemben jellemzi.

Sajnálunk lehet, hogy XIV-dik Lajos ezen centrálizáló hajlamának kielégítésénél kellő tekintettel nem volt a régi franczia nemesség legitim jogaira, melyeket egy pennavonással vélt a történet érczlapu könyvéből kitörölhetni; azt hitte, hogy Franciaország közjogát azon egy mondattal új formába öntheti: az állam én vagyok. Ezen jogsértése,

idő múlva a francia királyi család ép azon tagján boszulta meg magát, ki azt legkevesebbé érdemelte. Besenyal a maga memoires-jaiban félremagyarázhatatlan módon értésünkre adja, hogy a francia 1789-diki forradalom első szálait a francia nemességnek azon pártja szötte, mely XIV. és XV. Lajos központosító absolutisticus uralkodása alatt a régi nemesség szerepét hanyatlatni látta s a számos jogsértés következtében végül türelméből kifogyott. De az 1789-diki forradalomnak van még egy másik jelentékeny oka, melyet e helyen nem mellőzhetünk hallgatással s ez XIV. Lajosnak a vallásszabadságot megtiltó rendelete. A vallásos érzés s azon a hit dolgaiban egymástól eltérő nézetek és vélemények, melyek a sectákban községekben s magukban az egyénekben benső feltételeikhez képest kifejtettek, szabad nyilatkozásukban meggátoltatván, a francziák igen nagy száma, nem csak a római catholica, hanem egyáltalában minden positiv természetű vallást kényszernek, az állam egyik zsarnoki eszközének tekintette. A positiv vallástól elszakadt ugynevezett »szabad gondolkozók« azt állítva, hogy a hit dolgaiban postulatum a legteljesebb egyéni szabadság, ezen általok hirdetett szabadság reájuk nézve haszon nélkül volt, mert a vallás tulajdonképeni tartalmától elfordulva, a vallás részletezett meghatározását és a hitágazatok körül való tájékozást oly veszedelmes utnak tartva, mely a positiv valláshoz vezet: beérték a vallásszabadság phraziséval s azok, kik közülök legmagasabbra emel-

kedtek, csak határozatlan és gyorsan eloszló ködköpekhez birtak közelíteni, melyek épen határozatlan tartalmatlanságoknál fogva az értelmet nem nevelték, a szívet nem nemesítették, a hullámozó kedélyt le nem csillapították, a vigaszért sóvárgó lelket meg nem vigasztalták. Ezen, titokban a positiv vallás lényegétől elszakadt párt, azzal hitette el magát, hogy a társadalmi moralban rejlik a vallás. Ez egy újabb nagy tévedés, mert a vallás tartalma isten levén, ezen tartalom felette különbözik az erkölcs tartalmától, mely a társadalmi határok közt az emberek egymásiránti viseletét s cselekedeteik összegét tartalmazza s határozza meg. Jól mondja Seydel a vallás lényegéről tartott előadásában: »az a kinek moral kell vallás nélkül, legyen eléggé őszinte s vallja be nyíltan a mit kíván, a kinek állam kell egyház és istennek országa nélkül szóljon nyíltan s ne zavarja össze az egymástól különböző fogalmakat.«

Egy további tévelyt látok azon mondatban: »teljes egyéni vallás szabadság« s tévednek azok, kik azt hiszik, hogy a protestantismus lényege ebben van, mert a protestantismus csak annyit mond: »mindenkinek teljes szabadságában áll, a kijelentett vallás canoni könyveit saját esze belátása szerint értelmezni.« Ne tulajdonítsunk az első nagy német és sveiczi reformátoroknak s a kezdet küszöbén álló protestantismusnak oly véleményeket, melyek nem voltak az övék. A protestantismus csak annyit mondott: »csak úgy válhatik a kijelentett vallás canoni könyveinek

olvasása valódi hasznunkra, ha gondolkozva olvasunk, ha saját eszünk értelmi tehetségéhez képest igyekszünk azok tartalmait megérteni. Az értelmetlen olvasás haszon nélküli, az értelmes olvasás egyedül képes hasznosan gyümölcsözni. A protestantismus ezen tana semmit se mond a legteljesebb egyéni szabadságról a vallás dolgaiban, ellenkezőleg az ő és új szövetség könyveiben kötelező normativumot ad, ezek megértését ajánlja s maga részéről sem tagadja meg a segítségét, mert a hitfeleketéhez tartozókat üdvös tanításaiban részesíti. A vallás tartalma az igazság, már pedig minden igazság az értelemre nézve kötelező erővel bír s nincs oly tudomány a világon, melynek tanítói megengedhessék, hogy a benne foglalt igazságokat kiki minden tárgyilagosság mellőzésével saját egyéni értelme szerint értelmezhesse s teljes joga legyen magával elhitetni, hogy az a mit igaznak tart, az a valódi igazság. Bárminémű tudomány tanítói a gondos tanulmányaik folytán, vagy elődeik tanulmányai folytán igaznak talált ismeretet úgy fogják az egyedüli helyes tanmód szerint előadni, hogy tanítványaik egész figyelmét az ismeret tárgyaira vonják s ilyenénképen a tudományt az önmunkásság útján szerzettetik meg velök. Így tettek a reformatorok is.

Az egyénnek nem az áll szabadságában, hogy az igazságokat saját nézete szerint értelmezhesse, hanem igenis megvan azon senki által tőle el nem rabolható szabadsága, az igazságokat helyesen megismerni; és ez nem is annyira szabadság, mint inkább

kötelesség. Így van ez az ismeretek minden köreiből, így van ez a vallás dolgaiban is. Kötelességünk a vallás dolgaiban azt józan eszünk segítségével igaznak elismerni, a mi nálunk nélkül is igaznak marad, csak hogy nekünk nem használhat, ha nem igyekszünk megérteni. Vagy talán éppen a vallás köre azon ismeretkör, mely a kontárkodásra felhatalmaz, talán a vallás képezi a fogalmak azon megyéjét, melyben a járatlan a jártassal egyforma jogokkal bír, melyben akárkinek is szabad akármit mondani? ezt azt hiszem senki se fogja józan észszel állithatni, mert ilyen fogalomkör ember által nem is gondolható. Vagy talán a vallás pusztán üres ráma, melynek ürességét kiki agyrémeivel kénye kedve szerint betöltheti? Üres rámának a vallást senki se tartja; tehát ha ismereteket, igazságokat tartalmaz, ezen igazságok oly természetűek, melyeket nem lehet különbözőkép értelmezni, melyeket helyesen csak egyformán értelmezhet a velők foglalkozó, ennél fogva a teljes egyéni szabadságot megkorlátozza a helyesen csak egyféleképpen értelmezhető igazság, mert az igazságnak nincsen Janus arcza. Mind ebből folyik, hogy »a teljes egyéni vallásszabadság« phrasis helyébe egy a valósnak megfelelőbb mondat helyezendő, mely körülbelül így fog hangzani: a keresztyén államban minden gondolkozó keresztyénnek nem annyira szabadsága, mint kötelessége a keresztyén vallás igazságait saját eszének segítségével az egyedül helyes módon megértenie és értelmeznie. Ezen mondat a pro-

testantismus mélységéből száll fel a keresztyén állam mindennapi követelményeinek felszínére, ez azon valálásszabadság, melyet XIV. Lajos megtiltott. E tilalom egyik felől fanatizmust szült, másik felől nihilizmust, mely titokban és nyíltan szünni nem tudó háboruban volt a fanatizmussal s mely távolról sem hasonlított azon irányhoz, melyet mai nap indifferenzizmusnak nevezünk. Ezen nihilistikus és a vele szoros atyafiságban levő határozatlan körvonalok közt mozgó irányok francia zászlóvivői Locke angol bölcseész empiristicus nézeteire támaszkodtak, de túl mentek az általa elért határokon is és a skepsis éles kardjával neki vágtak minden fennállott hiedelemnek s meggyőződésnek s magok körül valódi pusztaságot hoztak létre. Voltaire, az encyclopaedisták, Julien Offroy De Lamettrie, II. Frigyes király udvari atheistája, zászlóvivői voltak az előbb leírt iránynak, mely a nihilizmus felé haladván, okvetlenül oly forradalomra kellett hogy vezessen, mely a múlt idők egész nagy épületét köhalommá, rommá kívánta dönteni. Minden forradalom több ok közreműködése folytán jön létre s azon a tömegeket izgató elégedetlenséget úgy kell képzelni, mint egy különböző forrásokból eredt s növekedését újabb meg újabb forrásokból vevő patakot, mely nőtön nő, de ki nem áradna, ha egy újabban megnyíló kutforrás az általános elégedetlenséget nem tetézné, s többnyire úgy látjuk, hogy ezen legújabban megnyílt kutforrás az előbbeniekkal koránt sem mérkőzhetik jelentőség dolgában, és mégis közvetlen hatásában

azokat külön-külön és együtt véve jóval felülmúlja. Ezt látjuk az első nagy francia forradalom kitörésénél is. Minden ilyen nagymérvű forradalom a létezett állapotok ellen fordulva, theoreticus haszon nélkül nem szűkölködik, mert a valódi élet egymásra ható követelményei közt kifejtett viszonyos jót az általános jóval kívánja helyettesíteni, s azzal nem törődik, ha ezen elméletileg kétséget nem szenvedőleg legjobb azonnal valósítható-e vagy sem, mert hiszen a forradalom a létezőknek megbomlása levén, a lehető legáltalánosabb elméletek proclamatiojára szorítkozik, s az iránt nem igyekszik magának számot adni, hogy ezen elméletek, hogy és miként alkalmazhatók. A forradalmak nem csak az elébbeni rossz és igazságtalan intézvényeket, hanem a viszonyosan jókat is megtámadják, hogy ezek helyébe az abszolút jót helyezzék.

Az abszolút jó magában véve ugyan elérhetlen, de az elérhető jobbnak foglalván magában tartalmát-theoretikus haszon nélkül nem szűkölködik. A francia forradalom is nagy és szép igazságokat adott közre, csak hogy ezen igazságok Franciaországban azonnal nem létesülhettek, mert a forradalmi légkörben az elhintett magokat nem a felhők elevenítő záporai öntözik, hanem tüzeső ömlik rájuk, mely azonnali kikelésöknek még reményétől is megfoszt. Az amerikai forradalom Amerikában egy új életnek volt kezdete, a francia ellenben a réginek elenyészése s azon elméleteknek hasznát, melyet fennhangon hi-

detett, nem maga Franciaország, hanem a külföld vette. A francia forradalom a nemzeti individuumot alkalmatlanná tette bármi valódi haszon élvezetére, mert szervezetét legnemesebb és legkényesebb életszerveiben megtámadva, lassu sinlésre kárhoztatta s új életnedvek felvételére képtelenné tette.

Mik voltak a francia első nagy forradalomnak theoretikus hasznai? Én legkülönösebben három nagy hasznát látom, melyek következők u. m.: 1. a vallásszabadság; 2. a társadalom különböző osztályai közt mereven fennállott válaszfalak lebomlása, miáltal az osztályok valódi érdeke semmit se vesztett és nagyon sokat nyert, — továbbá azon osztálykiváltságok megszüntetése, melyek nem folynak szükségképen az osztályok lényegéből s az ezzel kapcsolatban levő jogáltalánosítás, melynek méltányos és igazságos keresztülvitelénél a társadalom azon része, mely eddigelé terheket viselt, de azokkal helyes arányban levő polgári jogokban nem részesülhetett, a terhekkal arányos polgári jogok igazságos élvezetét megnyerte; 3. a nagyobb mérvű képviselő megállapításában foglalt józan haladás egy a társadalom előtt régtől fogva lebegett eszmény felé. Nem szeretném, ha félreértetném. Az első haszon nem kíván további magyarázatot mert a megelőzőkben kellően kifejtettem, hogy mily határok közt van a józan vallásszabadság, — az előbeniekből megláttuk, hogy az távolról sem a legteljesebb egyéni szabadság, sőt még azt is megjegyeztem, hogy ezen fogalom meghatározásánál czélsze-

rübbnek látszik, ha a szabadság szava helyébe a kötelességet tesszük. Következik a második haszonnak megmagyarázása. A francia forradalom a francia nép egyenlőségi eszményképétől vezéreltetve a társadalom különböző osztályait egygyé igyekezett olvasztani s a teljes egyenlőség utopiáját hirdeté ki. Ezen utopia teljesen lehetetlen dolgot foglal magába, mert már a cosmicus világrendszerben különféleséget látunk s hogy ez a természetben így van, nem kell messze mennünk, mert elég egy fára tekintelnünk, mely egyes leveleinek soha nem egészen egyenlő alakjaiban azon nagy igazságról tesz fényes tanúságot, hogy a természet nem a merev egyenlőség, hanem a különféleség felé törekedik. Természetes egyenlőség az emberi társadalomban csak úgy lehetne, ha az emberek mind egyenlőek volnának. A társadalom zsarnoki módon valódi egyenlőséget nem, de annak színét tudná megteremteni, de ekkor vége volna minden szabadságnak s vele együtt a józan szabadságnak is, mert a legkitünőbb egyének magas törekedéseinek megakadályozására állami rendeletből a középszer vonna áthághatlan határt. Az egyenlőség a társadalomban létre nem jöhetvén, igen természetesen hasonló elemeket magokba foglaló osztályok jönnek létre, melyek ha feladataiknak s az előttük a magasban lebegő eszményeknek megfelelnek, különbség nélkül, egyformán tiszteletet gerjesztenek magok iránt. Szükséges, hogy minden államban legyen egy osztály, mely az ismeretek világába igyekezzék mind

mélyebben behatolni, s hogy ezen osztály az ismeretek fájáról békében szedhesse le a megért gyümölcsöket, oly osztályra is szükség van, mely a békét, ha kell, fegyverrel kezében tudja megvédeni. Én a francia forradalom egyenlőségi utopiájában egy olyan buzakalászt látok, melyben az egészséges buzaszeműsökkal vegyesen található. Ezen egyenlőségi tanak van egy egészséges magva s e mag rejti magában a valóságos democratia csiráját, — ez az osztályok közti merev válaszfalak eltünése, mely minden tehetségnek és képességnek utat nyit mindenfelé. E merev válaszfal lebomolván, az osztályok azért sértetlenül megállnak, mert csak az bomlott meg a mi erőszakos volt s ami nemhogy az osztályoknak hasznára, védelmére szolgált volna, ellenkezőleg kárára volt.

Az előre haladt idő folytán nagy igazságtalansággá lett a régi osztályoknak elszigetelt volta s mindazon előjogai és kiváltságai, melyek nem folytak lényegéből, melyekre csupán csak kegy gyanánt tartott számot, mert ezen kiváltságoktól meg kell különböztetnünk azon kiváltságokat, melyek lényegéből természetszerűleg folynak s melyeket a jelenlegi modern korszellem amazokkal összezavar s egyformán üldöz. Az egyenlőségi tan csilámló gyűrűjében a töredékeny üveg gyöngyök közt az értékes keleti gyöngy: az osztályok elszigetelt voltának s az őket természet szerint nem illető, de különös kegy gyanánt reájuk ruházott kiváltságok megszűnése, mely-

nek folytán a terhek és polgári jogok helyes arányba irányulhattak.

Azon utopicus, de lehetetlen legjobb ezen lehető jobbat foglalta magában: ebben látom a három legnagyobb theoreticus haszon másodikát.

A régi osztályok kiváltságaik folytán olyan téren mozogtak, mely nem volt saját terük; az ilyen mellékes foglalkozás jogos érvényességének ellent mond, nem is említve egyebet, a munkafelosztás elve is. De térjünk át a harmadik elméleti haszonhoz, melyet a nagyobb mérvű képviseletben látok. A francia forradalom ezen nagy elvet oly utopicus, tulzó alakba öntötte, mely lehetetlent kívánt.

A nagyobb mérvű képviselet útján létrejött országgyűlés az ország különböző érdekeit jobban képviselheti, mint egy oly országgyűlés, melynek tagjai nem az egész népből, hanem az osztályokból vannak választva. A választóság és választhatóság kiterjesztetése a közműveltségnek s a vele együtt járó erkölcsi értéknek különböző népeknél különböző mértékétől függ s a »suffrage universel« Negri olasz tudós helyes megjegyzése szerint a hátrahanyatlásnak és barbarismusnak kovácsolna hatalmas fegyvert kezébe. Ennélfogva a józan nagyobb mérvű képviselet csak bizonyos qualificatio alapján gondolható. Ezen nagyobb mérvű képviselet az ország minden valódi érdeke, tehát egyes osztályainak egymással nem ellenkező, de egymástól különböző valódi érdekei felett kell hogy őrködjék.

Továbbá szükséges, hogy a képviselőház jogainak és kötelességeinek köréből ki ne lépjen, s a többi nagy államtest jogkörébe hiú foglalatásokat ne igyekezzék tenni, mert ez által az állam egyensulya megzavartatnék. A francia forradalmi népképviselőlet minden őt nem illető jogkörke bele avatkozván, ellenséges támadásaitól se a vallást, se a lelkiismeretet, se a családi életnek még a barbár népek előtt is szent tűzhelyét meg nem kímélte, — az utopicus legjobb elvére támaszkodva, arra hivatkozva oly gyűlölt emlékü kegyetlenségeket követett el, melyeknek hasonlóját hiában keressük a történet legfeketébb lapjain. Itt látjuk, hová ragadhat az utopiák utáni kapaszkodás; — azonban sietünk megjegyezni, hogy ez elérhetlen s közvetlenül veszélybe sülyesztő utopia a jobbat magába foglalván, elméleti hasznót hajtott. Eléggé kiemeltem, hogy az általam megjelelt theoreticus hasznok nem voltak maguk a francia forradalmi elméletek, hanem azokban mustár-magvak gyanánt benne rejlettek és az idéetlen tulzások s az általános elvek azonnal való teljes alkalmazása s minden belőlük kivont következtetések csak annyiban használtak, hogy az ijesztő példák számát ujjakkal szaporították.

A juliusi francia forradalom kezébe ragadván azon zászlót, melyen az első nagy forradalom jobban értelmezett kívánságai s helyesebben körülírt elvei voltak bejegyezve, az általam megemlitett elméleti hasznokat a közértelem emlékébe felidézte, s a józan

szabadság hamu alatt pislogó szikráját hatalmas tüzzé gyújtotta.

A haladás azon neme, melyet a forradalmakban látunk, rohamos és mértéket nem tud tartani, ezért könnyen sodor oly örvénybe, melyből nehéz a kibontakozás, ámde villámgyorsasággal közöl, nagy habár határozatlan elveket és tanokat s oly dolgokat világosit meg a népek öntudatában, melyek hosszú időn át homályban voltak.

Ezen elvek és tanok a nagyobb szám értelmébe oly határozatlan formában hatolnak be, hogy az egyéni magyarázatnak tágas köre marad s még ha meglennének is a legkedvezőbb feltételek, még se volnának ezekből azonnal kivonhatók a valódi elméleti hasznok.

Az, a mi igazán jó ezen tanokban, a gondolkozók előtt hamar feltárul s míg a tömeg csak a megázkódást s a szenvedélyek vad dühét érzi s a tanokat, míg fel nem világosítják, voltaképen meg nem értheti s magyarázó leltár nélkül veszi birtokába : addig a gondolkodó rész mélyükbe igyekezik hatolni, azt a mi valóban termékenyítő ki igyekszik belőlük deríteni s mert látja az utopiákban megcsillámló keleti gyöngyöt, ideig óráig még a túlzásokkal is ki tud békülni s azoknak is tud örvendeni, mert tudja, hogy a buzgalom s az eszmékért hevülni tudás könnyen ragadhat túlzásokba.

Igy örvendett gróf Gyulay Lajos is a juliusi

forradalomnak s 1830. november 14-ikén következő szavakat jegyzett be naplójába: »Pozsonból azon óhajttással érkeztem haza: bárha a magyarok istene bennünket el ne hagyna, népeinket megvilágítaná és a napot közel hozná, melyben a magyar tökéletes szabadságát majdan elnyeri.

A diaeta még foly és jövő tavasszal talán nálunk is lesz Erdélyben, arra már most készülök és minden igyekezetem oda megyen, hogy magam is utolsó tagja ne legyek egy oly testnek, melynek mindent el kell követnie, hogy a sir felé hanyatló hazánkat onnan egyetértő akarattal visszarántsa. Valóban szomorú dolog egy minden szép és nagy tulajdonsággal felruházott nemzetet ily sinlő állapotban látni. Minden igaz magyar egyetért azon óhajttásban, hogy a két magyar haza egyesüljön. Erdély a fejedelmek alatt hozott, az elválás óta megállított törvényeivel ép úgy élhetne az egyesülés után is, mint most. Sokan tagadják ezt s ez egyetlen ok, melyet az erdélyiek felhoznak ellene, de ha jól megfontolják a kérdést, ezen egy ok ellen mennyi nyomós okot hozhatnak fel!

A kevés számból álló magyar mennyit nyerne: ha egybe olvadna; — kik most idegenek egymáshoz s két nemzetet formálnak, együtt kettős erővel siethetnének nemzetiségük megerősítése s kitűzött legszentebb céljaik felé. A kor lelke, a felvilágosodás fáklyáit lobogtatja, melegesznek tüzénél hazámfiai és látom, közelébb az idő, mint reményleni is mertük

volna, melyben számadásra fogjuk vonhatni azokat, kik szent jussainkkal visszaéltek. Mely szép példái a felvilágosodásnak a juliusi párisi és a bruxellesi augusztusban kitört revolutio!

A kormány mind a kettőt könnyen megakadályozhatta volna, főként a bruxellesit, hol csupán csak a ministerium és legkülönösebben Van Maanen okozott minden bajt.

Van Maanen az igazság kiszolgáltatásának ministere volt. »Lundi feu d'artifice, mardi illumination, mercredi revolution«, e néhány szó volt kiragasztva Bruxelles falain, és nevem napján, az előre kihirdetett napon ki is ütött a revolutio. A »portici néma« nevű opera előadása után, a theatrumi tömeg csendes eloszlása helyett csoportozás s revolutio lett. »Vous aimez le fromage de Hollande, mes enfans: eh bien il faut le manger! ezt kiáltották a theatrum után.

Egy társaságban, hol egy belgát kivéve mind hollandusok voltak, a kitálalt borju főt egy hollandus felemelve így szólott: ki parancsol belga főt? erre a belga a borju főt magának kérte s kivevén velőjét, a belgák nem kis bámulatára így kiáltott fel már mostan, ki parancsol hollandus főt.

A király hatalma és ereje országának erejéből áll, már pedig az ország ereje nem egyéb, mint sumája az individualis erőknak, tehát szabad kereskedést és fegyvert minden magyarnak, s Magyaror-

szág is azon a polczon lesz, melyen magára vonhatja egész Európa tekintetét.«

Gróf Gyulay Lajos az 1831-dik év folytán irt naplójában több megyegyűlésről emlékezik s egynehány megyegyűlési beszédjét naplójába is beigtatta. A tordai marchalis szék lefolyásának jellemzésére egy pár akkor készült s Tordamegyében igen elterjedt jellemző verset hoz emlékezetbe, lássunk ezekből legalább kettőt; — iktári gróf Bethlen Domokosnál Tordában ezt verselték:

»Az arany sarkantus vitéz
mindenre, csak rendre nem néz.«

Báró Kemény Ignácrról így szól a vers:

»A vén tory Kemény Ignácrr,
Ebben régitt dicsérni látsz.«

Egy hunyadmegyei népesebb tiszti gyűlésen erélyesen tiltakozott Gyulay Lajos a főispán azon törvényt sértő eljárása ellen, tiszti gyűlés elé hozni azon tárgyakat, melyek közgyűlés elé valók.

Az 1831-ben július 6-dikán tartott közgyűlés Gyulay Lajost s vele együtt minden igaz hazafit mélyen elkeserített s felingerelt az akkori főispán Nopcsa László erőszakoskodásai ellen. »Azon gyűlésen akadt olyan atyánkfia, ki azt merészelte mondani, hogy nem kell diaeta.« Nopcsa hatalmas pártját még hatalmasabbá tették azon egyházi nemesek, kik magyarral sem tudtak s könnyen vezettettek félre. Ezen

említett gyűlés után Gyulay Lajos némi szórakozást keresve egy néhány barátjával Mehadiába s onnan Orsovába ment s ezen kis szegletéből a világnak három nagy császárság széleit szemlélhette s különböző népek, különböző szokásait tanulmányozhatta.

Ez idő tájban egész Erdélyben mindenütt a lengyel forradalom áldozatai számára gyűjtések történtek s gróf Gyulay Lajos naplójában büszkén említi 9 éves unoka huga Wass Gizella grófnő, azon szép tettét, hogy a gyűjtésekről hallván, magától minden felszólítás nélkül mindenét, a mije csak volt, gyűrűit, kevés készpénzét, még bubáit is a szegény lengye foglyok számára odaadta.*)

Azon esztendő július hónapjának végén ország-szerte vészes s a családi nyugalmat megzavaró hírek keringettek az országban beharapódzott choleráról. Julius 30-kán Déván az emberek széltében beszélgettek egymásnak, hogy Rápolton tíz ember halt volna meg benne. Augustus 4-ikén 1831-ben Keserű szolgabíró kiszállt Maros-Némethibe és minden hidast és csolnakot lepecsételt, csak a solymosi révet hagyta szabadon, mely báró Bánffyné réve volt.

Augustus 10-ikén már Némethiben is kiütött a

*) Wass Gizella grófnő atyja a kitűnő jó hazafi czegei gróf Wass György s anyja az általánosan tisztelt s mai nap is az erdélyi családokban a valódi honleányok tündöklő példánya gyanánt említetteti szokott gróf Gyulay Franciska volt.

cholera, egymásután három ember halt meg benne — augusztus 14-ikén meghalt a bíró is, kit az akkori szokás szerint, mint cholerás halottat pap nem kísért a temetőbe. Gróf Bethlen Imre volt kinevezve, mint főcholerabiztos, ki igen tevékeny, hanem egyjárást szelless és nem eléggé megfontolt ember volt. 1831-ben szeptember 15-ikén Gyulay néhány szót szentelt naplójában elfeledhetetlen barátja, Kazinczy Ferencz emlékének, kit egy hosszú, szenvedésekkel teljes pálya végén a még mindig dühöngő cholera ragadt ki az élők közül. »Nyugodjanak porai s lelkének adjon isten szenvedéssel teljes földi élete után üdvöt a túl világban s itt e földön bőséges részt az emberi dicsőségből hátramaradt hazafiai emlékében!«

Azon veszteség, mely Kazinczy halálában oly sujtóan érte a magyart, mai nap sincs kipótolva, mert az ő lelkének remek tulajdonságai s működéseinek különböző hatásai egy oly dicső harmoniát hoztak létre benne, melyet azóta, hogy meghalt, hiában keresnénk nagy Magyarországban.

Egyes tulajdonait örökölték egyesek, hatottak azon irányok egyikében vagy másikában, melyeket Kazinczynál egyesítve látánk, — voltak, kik sok oldalulag kívántak hatni s hatottak is, de senki sem volt, ki nála több oldalulag hatott volna, s kinek működései annyi hasznót és fényt hintettek volna hazánkra, mennyit az övéi, kiről joggal mondhatjuk: multa et multum peregit. Titani munkákat végzett egy maga, Theseus munkáit végezte, a fáradságban a

görög monda kör Heraklesét is felülmulta, mert nagyobb munka a közöny, részvétlenség, szenvedély, előítéletek ellen harczolni, mint az inak erejét megfeszítve kősziklákat helyükből megmozdítani s Kazinczy ennyi munka, ennyi fáradság közepette az olymposi istenek nyugalmával birt, a pálmaágat nem kívánta kezébe vehetni, elég volt neki azt tudni, hogy e jutalmat előbb vagy később elnyerendi; tudott várni, mert tudott hinni. Theseus, midőn felemelte a kősziklát, tudta, hogy jutalmul kardot fog alatta találni.

Nem így Kazinczy, — ő a mit tett, közvetlen jutalom reménye nélkül tette, tudta, hogy azon fák alatt meg nem fog pihenhetni, melyeket maga ültetett; tudta, hogy árnyékukban nem fog hús menedéket találni a déli nap forró sugárai elől, ámde mégis működött nappali és éjjeli kézzel, virrasztott éjjeli mécsnél, s a reggeli nap már a szokott munkánál találta. Érdemeinek azon elismerői, kik ezüst serleggel akarták meglepni, későn jöttek s a serleget elkésve hozták, mert már Kazinczyt halálos ágyában találták.

Igaz ugyan, hogy Kazinczy kora nagyon különbözik a mostanitól, a mi azon időben erény, dicsőség és büszkeség volt, azt most a legtöbb ember a mult időről reánk maradt előítéletnek s középkori obscurantismusnak tartja; ámde nagyon nehéz a fényt és világosságot sötétre festeni, a fény kisugárzik s a világosság elkergeti a sötétet. A mult tized elején Kazinczy neve és emléke minden magyar hazafi szí-

vében ujból felébredt s eget kért lerázván magáról a feledés mohát. A dicső emlék feltámasztva halottai-ból, mi közöttünk csak rövid ideig élt. Ámde, vigasztalódjál disze irodalmunknak! nem lehet, hogy neved szivünkből elenyésszék, — eljön azon idő, midőn az egész magyar nemzet, mint jóltevőjét fog tisztelni. Most a párttusák, az anyagi érdekek, a szenvedélyek korát éljük. A jelen nemzetség el van telve magával s szánakozva és kegyelet nélkül pillant vissza a multra. Ez nem a te időd. Eljön a méltányosság országa s megállandósítja a te neved dicső emlékét mi közöttünk.

1832-ben április 10-dikén következőket ígatott Gyulay Lajos naplójába: »azt írják nekem Kolozsvárról, Kolozs-vármegyében nevezetes közgyűlés volt, melyben főképen Bethlen János tett ki magáért. A rendek magokat azon esetre a guberniumtól függetleneknek nyilatkoztatták, ha az hat hónap alatt nekik országgyűlést nem eszközöl. Az én dolgom is eléfordult, mely abból áll: a zarándmegyei főispánságra a guberniumnál én kaptam a legtöbb votumot, de a cancellária engem egészen kihagyott a listából és egy mást csipett belé, kinek a guberniumnál még egy votuma se volt, — ez egy országos gravamen, mert a cancellariának, mint agentának nincs egyéb kötelessége, mint a gubernium által hozott határozatokat megerősítés végett ő felsége elé terjeszteni. — Gróf Kuun Zsigmond meghalt, kinek a haza dolgaiban sok érdeme és ismerete volt. Diaetalis ember a

maga idejében, hivatalt nem nyert. Emléke becsben fog azok előtt maradni, kik közelebbről ismerték. A szászvárosi collegiumnak hagyta szerzeményének nagyobb részét. Nyugodjanak porai a szegény jó öregnek.«

Junius 6-dikán az udvarhelyi marchalis széken Gyulay Lajos báró Kemény Pál elnapolt indítványát következő felszólalásával támogatta: »Midőn tegnap az országgyűlése foganatosabb kieszközlése végett atyánkfia báró Kemény Pál úr által nemzeti gyűlés tartása javaltatott, a tekintetes rendek azt, mint valóban fontos s hosszabb megfontolást kívánó tárgyat elnapolni határozták. Nem kétlem tekintetes rendek! hogy tegnapi eloszlások óta mostanig, ezen valósággal törvényeken alapult hazafiúi javallásnak igazságát el nem ismerték volna. Valamint az emberi testben a szívből terjed az élet és erő, úgy valóban ezen anyaszéket is úgy tekinthetjük, mint a nemes székely nemzet szívét, nekünk kell példával elől mennünk, nekünk a hazafiságban elől járnunk, — kérem azért a tekintetes rendeket, méltóztassanak atyánkfia báró Kemény Pál úr ajánlatát elfogadni.

Egyetértés, hazafiúi kölcsönös bizalom nélkül, de főképen minden mellékes tekinteteken teljül emelkedő nemzeti lélek nélkül, semmi jót és üdvöst kivivnunk nem lehet. Hála Istennek mind a két magyar hazában felébredt a hazafiság; — meg vagyok győződve, hogy a tekintetes rendek is elpróbál-

ván már az eddigelé szokott, de sikertelen lépéseket -a diaetára nézve, hathatosabb és szokatlan ugyan, de azért nem kevésbé törvényes módokhoz fognak nyúlni, melyek által annak kieszközlését remélhetjük. Nemes Alsó-Fehérvármegye megtörte ebben a jeget és mint pecséttartó vármegye felszólította személyesen megjelent követek által a többi megyéket, hogy az Appr. 3. R. 1-ső szakasza nyomán azon eltemetett jussát a magyar nemzetnek felelevenítsék, mely báró Kemény Pál indítványának sürgős elfogadásra méltó tárgyát képezi. Doboka vármegye ezen javaslatot minden ellenmondás nélkül elfogadta azon megyegyülésben, melyben én is megjelentem, mint nemes Alsó-Fehérmegye egyik követje. Ezen dolog már többé nem egynehány ember gondolatja, hanem nemzeti ügygévált. Miért ne tegyük meg mi is ezen anyaszékből hasonló lélektől ösztönözve a kívánt lépéseket jelenlegi nagy célunk elérésére? Úgy gondolom, int a kötelesség.

Huszonegy esztendeje, hogy diaetánk nem volt a közdolgokkal való nem gondolásunk lágyságunk és elpuhulásunk miatt. Ha fel nem ébredünk és szívünkre nem vesszük az édes haza dolgát, nem lesz még annyi esztendőre szükség és Austriának utolsó provinciájává változunk. Nyitva látom sirját szegény hazánknak, melyből még most visszaránthatjuk. Első kötelességünk a hazához köt, azért az eleibe semmit nem tehetünk. Ha bár pereinket talán el is veszítjük, hivatalt nem nyerünk, mind ez

meg ne ingasson legszentebb kötelességeink után stb.«

Udvarhelyszékben ez idő tájt nem volt meg azon erély és buzgalom, mely a törvényhatóságot a későbbi időkben jellemezte. Gróf Gyulay beszédét ugyan megéljenezték, de ő maga kielégítetlen távozott a szék gyűléséből. Gyulay Lajos megjegyzi, hogy Udvarhelyszéknek már nincsen veres posztó az asztalán, mint régen volt.

A dobokai marchalis széken Wesselényi Ferencz mondá, hogy a bécsi kormánynak nincsen rossz gyomra, mire Bethlen Elek azt kérdezte tőle: öcsém uram mikor lett udvari orvos? Julius 28-dikán nagy örömet csinált a kolozsvári szabadelvűeknek gr. Bethlen János, a kolozsvármegyei főispánságot visszautasítván. — Gróf Gyulay Lajos augusztus 10-én irt naplójában elismerőleg szól Szentpéterinek a czéhrendszerről irt munkájáról, mely a Tud. Gyűjteményben jelent meg s annak a szükségét igyekszik megmutatni, hogy a czéhrendszer mentől előbb reformáltassék. Szentpéteri, ki maga is iparos és művész volt, (előbb rézbe metszett, később ezüstből dolgozott), határozottan roszalja azok irányát, kik a czéhrendszer meg akarják szüntetni; ő azok ellenében czéhszerű reformot ohajtott. Ámde győzött a külföld intézményeit szolgáló utánzó iránylat s a szerény magyar művész szava viszhang és haszon nélkül hangzott el.

Gr Gyulay Lajos naplótörvénykönyveiből.

Minden újabb intézménynél a törvényhozásnak tisztában kell lenni a jogok és köteleességek ezen intézménynek elvi hatalma alá majdan tartozó egész köre iránt, mert ha ma meg szoríthatjuk is az új intézményt bizonyos esetekre, a benne rejlő elvből holnap már további következtetések folyhatnak, melyek előzményekből folyó logikai következmények gyanánt feltartóztathatlanul magokkal ragadnak. Nem bölcs az, ki a mai napnál tovább nem lát, — magát s másokat ámit, ki azt hiszi, hogy a törvény értelmét egyes esetekre szoríthatja. A ki a lejtőn követ gördít le, azt ott a hol akarná, nem állíthatja meg. A teljesen szabad ipar mindenkit feljogosít azon keresetre, melyet magára nézve legcélyszerűbbnek tart s ha ez elv törvényté vált, a társadalom nincsen megvédve a legotrombább tudatlanság veszélybe döntő ballépéseitől, — egészségünket kontár orvosok tehetik tönkre; vagyonunktól tudatlan ügyvédek foszthatnak meg, s addig, míg a szabad verseny folytán a jó és rossz közt különbséget tehetnénk, lépten nyomon nehezen kipótolható, sőt kipótolhatatlan károkat is vallhatunk.

Az 1832-dik esztendő őszén Gyulay egy kis utat tett Háromszékben, melynek emlékét megőrzi naplói. Visszajövet Brassóból Oláhország széléig ment a töröcsvári uton s a rozsnói várt is meglátogatta, melynek kutjába égő cseppüt bocsátottak le, mely a rettenetes mélységet megvilágította. A királykő alatt Zernesd terül el, hol Tököli vitézségének utolsó próbáját adta s Teleki Mihály, Tökölinek engesztelhetlen el-

lensége elesett. Ez az ut Oláhország határához közelébb van mint az, mely a temesi passuson át vezet ki, mindazonáltal a temesi a töröcsvárinál élénkebb s inkább felkeresett passus. A töröcsvári toronyból a kilátás nagyszerű, balra látszik a bucsezdi nagy hegy, melyet a környék lakói helytelenül Erdély legnagyobb hegyének tartottak. Ezen év nov. 7-dikén Gyulay Lajos megtartotta a vajda-hunyadi ev. ref. tractus gyűlésén curator i introductioját s ez alkalommal egy jelentékeny beszédet mondott, melyet egész terjedelmében ide jegyzek: »Köszönettel fogadom a mlgs főconsistoriumtól ezen ns. Zaránddal egyesült V.-Hunyadi evang. ref. tractusban egyik inspector főcuratornak lett kineveztetésemet és örömmel teljesitem kötelességem, midőn elsőben van szerencsém ezen szent gyülekezet partialis tanácskozásában részt venni.

Lehet-e annál szebb tanácskozás, mint a hol a vallás dolga forog fenn, mely az élet terhesebb körülményeiben vigasztalást, megnyugvást ad, s egy jobb reményt nyújt? Elmélkedésünknek ennél méltóbb tárgya nincsen. A reformatio jóltevő sugarai egy néhány évtized hiján négy század óta világositják meg földtekénket; e reformatio sok véres harczok, sok nyomorgatások és máig is való üldözések után, mint egy rendithetlen oszlop fennáll és egyszerű, senkit nem bántó, tiszta tudományával a velünk egy felekezeten levőket erőssé teszi a hitben. A tudatlanság és vakság egy felől, másfelől a tanultabb, de a tudat-

lanságból magoknak hasznót csináló ámitók serege volt a culturának mindeddig legnagyobb akadálya, azok, kik az emberiséget a tudatlanságban elaltatni kívánták, s mert az ilyenek száma még maig legio, reformatióra mindég volt, van és lesz szükség. Mikor jön el az az áldott idő, melyben az emberi nem tisztán fog gondolkodni s a tisztán gondolkodók és tanultak nem fogják a vakságot terjeszteni saját meggyőződésük ellen? Egy felvilágosodott századnak, milyennek a miénk tartatik, gyalázatjára válik azon nem rég közrebocsátott encyclicai levél, mely új utat nyitott a vakságnak s minden tiszta gondolkodású embert megrázkodtatott. A hol ilyen pastoralék nyomtatásban megjelenhetnek, ott nem állithatja senki, hogy nincs szabad sajtó, — csakhogy fájdalom, mi nálunk még úgy áll a dolog, hogy a vélemény-szabadság csupán csak az egyik oldalon van megengedve, míg a másikon tiltva van. Különben úgy vagyok meggyőződve, hogy az emlitemm pasturale magát a kath. clerust is megdöbbentette.

A papok nem azért szenteltetnek fel, hogy ámitsanak, hanem, hogy tanítsanak. A papoknak nem szabad a miveltség alantibb fokán állani hiveiknél, sőt kívánatos, hogy egy felsőbb fokán álljanak s azt látjuk, hogy ez így is volt keresztyén aeránk legrégibb századai óta. A dolog így állván, mi szebb kötelessége lehet a papoknak, mint a tanítás! Ezért uj hivatalomat is azon kezdem, hogy a tisztelt partialis szent szék tagjait egyenként s általában arra kérjem,

legyenek egyes akarattal, tántorithatlan feltétellel terjesztői a szent vallásnak, a tudományoknak és a jó erkölcsöknek s igyekezzenek az erkölcsi jótól soha nem távozni és távoztatni, sőt inkább közeledjenek és hiveiket is közelítsék a tökélyhez és az Isten igaz ismeretéhez.

A falusi papnak feles alkalma van a felvilágosodás terjesztésére és itt a mi tractusunkban vannak oly községek, melyek már nem is értik a magyar praedicatiót, mert az oláh nyelv vált náluk anyaivá; ennek ha nem is a tiszteletes urak közvetlenül, de hivatalos elődeik s a tehetőbb földbirtokok közül többen voltak okai. A tiszteletes uraknak egyik legszebb kötelességük ezen eloláhosodott községeknek újra érthetővé tenni az édes hazai nyelvet, melyért a haza szíves köszönetét fogják venni. Mily nagy érdemet szerezhetnek magoknak a falusi papok, ha községeinkben a magyar nyelvet újra a közélet nyelvévé teszik, hogy a papi székből kiinduló tanításokat hiveik erkölcsi kimivelésére fordíthassák; ilyenképen a szószekből hangzó tanítás az élet szava leend, nem marad pusztá szó. Még nagyobb érdek lenne a tiszteletes uraknak, ha még ennél is tovább terjeszkednének és igyekeznének nem csak a magok vallásán levőket, de egyáltalában a faluikban lakozó tudatlan és babonás szegény népet jó erkölcsre, a nagy, szép természet ismeretére, a hazai nyelvre, a babonák nem hívésére, főkép pedig sorsukkal való megelégedésre és az Isten végzeteiben való megnyugvásra

tanítani és oktatni. Az olyan ember, ki csalatásokon, áruláson, nyomoron és szenvedésen úgy megyen keresztül, hogy nem veszíti el hitét a virtusban, szabadságban és igazságban, az csalhatatlan bizonyosságára szolgál annak, hogy van Isten: arra pedig, hogy ennyire fel emelkedjék a letiport nép, leghathatósabb eszközök a helybeli tiszteletes urak lehetnek, mert az értelmet és szívet leghathatósabban a vallási oktatás formálja ki. — Jól tudom és fájdalommal tapasztalom, hogy hitfelekezetünknek csekély anyagi tehetsége s korlátok közé szorított cselekvő köre és hogy csupán csak országos határozásnál fogva fogunk ebben foganatosabb lépéseket tehetni, a mikor végre megnyerjük, hogy hitfelekezetünk is részesedhessék a más felekezetek gazdagságaiból. Addig, míg e régi reményünk teljesülhet, míg az egyházi reform hazánkban keresztül mehet, minden igyekezetünket arra kell fordítanunk, hogy világot nyissunk a sötétségnek, mert csak is a felvilágosodástól várhatjuk méltányos kivánságaink teljesülését. Sok régi fundationk van, melyek a vallás és nevelés érdekében tettek, s a melyekről szóló okiratokban a római kath. egyház nincsen megemlítve, ezekből méltányos volna, hogy mi is részesedjünk s a legnagyobb igazsággal remélhetjük az orvoslást és azon szép kilátásnak elérését, hogy minden vallásfelekezetek egymás iránt testvéri szeretettel s indulattal viseltetvén, hasonlatosak legyenek az egy pásztor egy nyájához. — Minekelőtte beszédemet befejezném, teljes bizoda-

lommal vagyok, hogy tisztelt curator társaim és a tiszteletes urak jó igyekezetemben velem kezét fognak és bölcs tanácsaikban engem részesíteni fognak. Kötelességemnek megfelelni, szeretetöket és szíveességüket megnyerni, legfőbb iparkodásom leszen. Végtére még arra is kívánom a tiszteletes partialis szent székét figyelmessé tenni, hogy a mlgos fő Consistorium decretumában egy igen érdemes curatorunkról nincsen említés téve; — gondolom igen jó volna, sőt kötelességünk, hogy ezen gyűlésünkből a mltgs fő Consistoriumot megkérjük, hogy méltóságos Várady Ignác k. tanácsos urat is méltóztassanak egyik inspector főcuratornak kinevezni. Igy tractusunkat három circulusra oszthatnók s a három fő curator egymástól függetlenül egy érzéstől áthatva, egyik a másiktól nem akadályozva, mindegyikünk kötelességét célirányosan teljesíthetné.« Ezen szép beszéd szellemének Gyulay Lajos teljesen megfelelt; a mit mondott, nem volt phrasis, hanem meggyőződés s a szép és erős meggyőződés szép és életteljes cselekedeteket szokott létre hozni. Különben is azon korszak még nem volt a phrasisok korszaka s az erdélyi aristocrata legnagyobb része azon hivatalokat, melyekkel a közbizalom felruházta, nem tekintette kötelességeik nélkül való méltóságnak, pusztá czimnek értelem nélkül.

Az 1832-dik év végén gróf Gyulay Kolozsvárra ment s ott maradását az érdekes marchalisoktól s politikai eseményektől tette függővé. Olvasmányai ez

dőtájt leginkább a politikai tudományokba vágtak be s naplójában is gyakran foglalkozik politikai elméletekkel.

A középpárt alakulását az úgy nevezett *juste milieu*-t Gyulay kivihetetlennek tartja. A földmérő meghatározhatja a közép utat, de a politika nem mértudomány, ezért igen nehéz s lehetetlennek látszik az ellenkező nézetek közt egy azok mindegyikétől egyenlő távolságban levő közép utat megjelelni s kizászlózni. Lafayette a mérsékelt pártról azt mondja, hogy furiával akar a közép úton járni, pedig dühöngés és mérséklet kizárják egymást. Gyulay azt mondja, hogy: »nincs miserabilisabb ember, mint a ki minden félnek eleget kíván tenni és egyikhez se tartozik, más felől okosabb akar lenni mindegyik félnél, pedig valósággal nem az, — mert okos csak az, aki tud, a ki pedig nem tudja, hogy merre hajoljon, az gondolatom szerint igen keveset tudhat.« — A kolozsvári marchaliskor a régóta várt s kívánt *diaeta* a jó hazafiaktól újból megemlítettett, mert a megyék az ország bajainak orvoslását csupán csak az országgyűléstől várták. Gyulay a követi *informatio* forró kívánatainak megfelelő előrajzát e *marchalis* idejéből való naplójába jegyezte s különösen hangsúlyozza benne a teljes sajtószabadságot, mert nem elég, hogy a *diaetale* s *marchale* *protocollumok*, ha a rendek kívánják, nyomtatásban megjelenhessenek, mint p. o. 1791-ben több vármegye *protocollumai* kinyomattak, — hanem az egyéni, felekezeti s testületi

gondolatszabadság szintén visszautasíthatlan postulatuma nemcsak a nemzet haladásának, de még fennállhatásának is. A censor pennája jégesőhöz hasonlít, mely csak pusztíthat, de nem javíthat. A teljes sajtószabadságból eredhető veszélyeknek bölcs sajtótörvények vehetik elejét, melyek a Fejedelem személyének, a haza alkotmányának s a bevett vallásfelekezeteknek valódi érdekeit minden támadó ellen megoltalmazhassák. A szabad gondolatot megtiltani ép annyira lehetetlen, mint a napvilágnak elterjedését, mely még a föld gyomrába is behatol s az emberiségből kivetkezett hatalmasak jól őrzött tornyaiba is becsillámlik. Ezek Gyulay Lajos gondolatjai a sajtószabadságról. Én részemről a sajtótörvényben messze vágó közműveltségi elveknek keresem határozott kifejezését s nem elégedném meg oly sajtótörvénnyel, melynek cikkei csupán csak az alkotmány sérthetlenségét biztosítanák, mert az alkotmány maga is csak eszköz s nem végső célja az államélet fejlődésének.

Az annyira dicsért svéd sajtóintézkedést nem ohajtanám Magyarországon meghonosítva látni, s hogy a svéd sajtó állapotok mégis kielégítőek, az a svéd nép s nem az intézkedés dicséretére szól. A lángeszek, az igazi tudósok munkái, bármennyire ostromozzák is a fennálló alkotmányok ferdeségeit s e ferdeségek miatt magokat az alkotmányokat s bármily élesen támadják meg a szent hit alapigazságait, soha nem fognak az emberi nemnek, vagy valamely államnak oly kárt tenni, mint a szellemi rangfokozatban alát-

tok állók – a kontárok, s ezért jól meggondolt mondatnak tartom XIV. Bencze e szép szavait: »le opere dei grandi non si proibiscono« »a nagy emberek munkái el nem tilthatók.«

Aggodalomteljesen telt el az 1832-diki esztendő s a hazafiak az 1833-dikat újuló reményekkel üdvözölték. Gyulay ezen év elején leginkább a mindenüvé beharapódzott utánczást fájlalja, mely a magyart minden eredetiségéből ki akarná vetkeztetni sőt még a gondolkozásra is restté teszi, mert mire gondolkodnunk, ha a külföld számunkra már mindent kigondolt. Ezen sötét aggodalom zavarta meg az új év felett való elmélkedését s e néhány mondatot adta pennája alá: »Kapkodunk minden után, de gondolkodni nem szeretünk, úgy csinálunk, mint az az ur Le Sage-nál, ki mindegyre változtatta legényét és csak egy liberijája levén, kénytelen volt ezt adni fel az egymást felváltó legények mindegyikére, tekintet nélkül termetökre, nagyra, kicsinyre, vastagra, vékonyra. A most serdülő ifjak, azt reményilem, felül fogják mulni jelenlegi öregeinket. A két Kemény, Bánffy, Bethlen Farkas radicalis emberek, szerettem volna magam is tiz évvel később születni, mert eljön nekünk is aranykorunk, habár félek tőle, hogy én azt nem érem el.«

Januárus 14-dikén megnyílt a casino, Gyulay igen kielégítőnek tartotta belső elrendezését s csak azt ohajtotta, hogy: minél több tudós és művész vezettetnék be falai közé, mi által a kolozsvári társadalmi élet igen sokat nyerne. Ohajtotta, hogy a beve-

zetett tudósok szaktudományok köréből minél gyakrabban közérdekű értekezéseket tartsanak s a képző művészek a casinó egy nagyobb termében műveiket kiállítsák s aesthetikai felolvasások tartassanak. Továbbá azt is ohajtotta, hogy a felolvasásoknak szánt szobában a casinó tagjai a hét bizonyos napjain közérdekű indítványok megvitatását eszközölő gyűléseket tartsanak, így p. o. ha valakinek tetszenék egy felállítandó muzeumról irt tervezetét felolvasni és az iránt tanácskozni, neki erre alkalma legyen. Erre vonatkozólag indokolt javaslatot szándékolt Gyulay a casinó javaslatkönyvébe írni s alig várta, hogy Simó Jo-t tárgyaló képe a casinó nagy termében kiállittassék. Februárius 2-dikán a casinói választottságnak gyűlése volt, melybe az actionariusok nem bocsáttattak be, melyért Gyulay igen megneheztelt az igazgatóságra s szót emelt az actionariusok érdeke mellett. Tavasszal megkezdődtek a marchalisok; a hunyadmegyei-nél a zarándi sokkal kielégítőbb volt, de felülmulta valamennyit a május 2-dikán megtartott alsó-fehérvármegyei s Gyulay megjegyzi naplójában, hogy az alsó fehérmegyeiek anélkül, hogy a zarándiakkal értekeztek volna, egyenlő határozatot hoztak, u. m.: a beküldött k. comissariushoz Wlasitschhoz deputatio menjen, mely vele megértesse, azt, hogy eddig is semmi törvénytelen lépést a vármegyeék nem tettek, csak a hosszas Diaeta nem léte miatt szokásból kiment törvényeket akarták erőbe hozni, — ezért határozataik mellett állhatatosan megmaradnak és csu-

pán csak a fegyveres erőnek lesznek kénytelenek engedni. Gyulay folytatólag így irt: »a revolutionnak legbizonyosabb symptomái azok, ha távol lakó hazafiak a nélkül, hogy együtt léve tanácskoznának, mégis egyet gondolnak és cselekesznek. A gondolatok most annyira együtt járnak nem csak hazánkban, de egész Európában, hogy minden physicali erő mellett is a kormányok nem mertek erőszakos lépéseket tenni; a közvélemény a nagy hatalom, melynek minden hódol, mely büntetlenül el nem szenved semmi igazságtalanságot.« — Gyulay igen fájlalta azon hirt, mely szerint unokabátyja id. gróf Gyulay Lajos kormányshéki tanácsosnak tulajdonittatott Wlasitsch bejövetele s erre vonatkozólag így irt: »W. bejövetelét sokan Lajos bátyámnak tulajdonitják, azért, hogy ő irta a repraesentatiot, melyben a gubernium orvoslást kér a sok insultusra, melyekkel a vármegyék méltán illették. Ha a dolog így áll, nem akarom bátyámat menteni, mert nála nagyobb az imputatio mint másnál, gazdag is s nem is szolgál senki kegyelmére, — Magyarországon nevedett és szolgált, hol liberálisabbak az ideák, ennélfogva többet vártak tőle s méltán lehetett reményleni, hogy ő lesz az első, ki a gubernium törvenytelenségeit megismervén, hivataláról le fog mondani, melyet a haza, ha máskép nem tehetne volna, azzal jutalmazta volna meg, hogy köztiszteletre és szeretetre méltatta volna, melynél nagyobb jutalom szemem előtt nincsen. Bátyám különben a legjobb ember, tudós és szorgalmas hivatalnok,

egyenes bíró a szőrszálhasogatásig. Ha a haza valami-
ben megbizná, meg vagyok győződve, hogy bizalmának
tökéletesen megfelelne. Ambitio, hivatalra való vágyás
messze van tőle, — atyja kedvéért szolgál.«

Több erdélyi vármegye küldött deputatiot ki-
rálybiztos Wlasitschhoz, Hunyadmegye is küldött egy
hat tagu deputatiot Gyulay vezérlete alatt, de ezek
kétszeri meghívás daczára se jelenvén meg, Gyulay
kolozsvári útja abba maradt.

Junius 16-dikán Sükei bukaresti ref. pap láto-
gatta meg Gyulayt s röviden előadta az 1815-től
fogva fennálló ev. ref. templom ügyeit, említette, hogy
jelenleg 700 hallgatója van s legközelebb Londonba
utazik, hol egy felállítandó iskola számára akar gyűj-
teni, olyan formán, hogy egy vasárnapon minden lon-
doni templomban perzsely legyen letéve az ajtók mel-
lett, melyeknek betételeit egyelőre Londonban hagyná
s csak a kamatokat vinné el magával. Az angol követ
Stratford Canning azzal biztatta Sükeit, hogy ha a
gyűjtést ilyen módon eszközli, legalább is ötezer fo-
rintra számíthat. Így tett annak idejében Pariz pá-
pai is az enyedi fundatio érdekében. Hány vasárna-
pon kellenék mi nálunk gyűjteni, hogy ennyi pénz
összegyűljön! Azt írja Gyulay, hogy Sükei sokat be-
szélt neki Constantinápolyról, úgy hogy maga is ked-
vet kapott oda utazni. A július 2-diki napló arról
értesít, hogy Bethlen János Bécsbe utazott; az em-
berek Erdélyben nem tudták, hogy ez ut alatt mi
lappanghat és sok mindenfélét gyanítottak. A nagy

emberek minden dolga különbözőkép magyaráztatik. Jul. 31-dikén az a hír terjedt el, hogy Jósika beadta volna lemondását, de a császár nem fogadta el és hogy novemberben Diaeta lesz. Wlasitschról széltében azt beszélték, hogy magyarul folyékonyan tud társalogni.

Nov. 19-dikén ezeket írta Gyulay naplójába : »gróf Kuun Samut a dévai vár commandansát meglátogattam, nála a zarándi főispánnak egy levelét láttam, melyben katonai segítséget kér a fellázadt parasztok ellen, azt írja, hogy egy compania nem lesz elég eloszlatására, mert tizennégy falu állott fel. Kuun stáfétát küldött a General-commandóhoz, meglátjuk mi történik. Többnyire a Kozma család falui nyugtalankodnak, azok mind, azon kívül két falu, mely ugy tudom a fiscusé; — az enyimekben eddig csendesség van és lesz is reménylem. Ok nélkül soha sincs nyugtalanság s azzal hizelkedem magamnak, hogy talán nálam kevesebb van reá, mint másutt. Minden jelei megvannak a kiütendő revolutiónak, — ugy látszik véres idők fognak következni.«

Az 1833-diki év folytán Gyulay gróf Kuun Kocsárd jó barátjával Némethiből többször rándultak be Zarándmegyébe s ott hazafias fellépésöknek az a szép eredménye lett, hogy Zarándmegye az erdélyi magyar érdekek mellett minden alkalommal szót emelt s magának Erdélyben és Magyarországon jó hirt szerzett. Gyulay Lajos és Kuun Kocsárd lelkes igyekezetét az akkori Zarándmegye egyik legje-

lesebb fia Kozma Dénes hathatósan támogatta. Ezen idő volt Zarándmegye újabb történetének aranykora,

A dec. 4-dikéről való napló így hangzik: »három napja, hogy megint Kolozsvártt vagyok. Távollétem alatt Alsó-Fehér, Thorda, Kolozs és belső Szolnok vármegyékben tartattak meg a marchalisok. Ezen megyék semmit se revocáltak, jól tették, — inkább lemondunk a kilátásban levő Diaetáról, mintsem hogy azt magunk megalacsonyításával nyerjük. Katona meghalt és így az egykori triumvirek közül még csak az egy Jósika maradt meg, — Teleky József volt az első, a ki kidőlt s most Katona követte. Egyikök se felelt meg a várakozásnak. Jól emlékezem gyermekkoromban, mikor ez a három tanácsos választatott, mily öröm volt, mily reménység. Szomoru időket értünk alattok. A consistorium gyűléséről Kolozsvártt értesültem, mely augusztus 25-dikén nyílt meg az auditoriumban (ref. collegium), délután $\frac{1}{2}$ kettőig igen kevés dolog került szőnyegre, végül az határozatott, hogy a gyűlés más napra halasztassék. Rendszerint való előlülő Katona Zsigmond nem praesidiálhatván, maga helyett substituálta consiliarius Sebest, ki el nem fogadtatott. Egy deputatio gr. Rhédey Ádámot hívta meg, kit már 1827-ben választottak meg segéd Praesesnek. Szükség volt megmutatni, hogy a praesidium nincs a consiliáriussághoz kötve. Rhédey val. b. titkos tanácsos lett.« — Dec. 26-dikán átadta Vesselényi Miklós Gyulaynak elolvasás végett a vásárhelyi marchalis székről irt tudósítást, melyben

a híres Nopcsa Elek Gyulay megjegyzése szerint igen kevés tapintatot tanusított. »Szép jutalmát vette Vesselényi ez alkalommal ottlétének, mert a székek egybe akarnak tenni négy garasával, hogy neki valahol az ország útja mellett egy telket vásároljanak. V. is megígérte nekik, hogy egy szép házat fog oda építeni és egy a ház falába behelyezendő kőlapra reá íratni örök emlékezetül a székek ezen nemes indulatú tettét. Egy ily jutalom többet ér bármely dekorációnál.« — Dec. 26-dikán 9 óra után nagy holdfogyatkozás volt, látni nem lehetett, mert felleges idő volt, de észre lehetett venni a nagy setétségről, mely két óránál tovább tartott. Azt írja Gyulay, hogy a legszebb holdfogyatkozást 1830-ban látta, mikor gróf Bethlen Ádámmal Pozsonyba utazott.

Igy folyt le gróf Gyulay Lajosnak az 1833-diki év, melynek utolsó napját forrón szeretett testvéreivel boldogító családi körben töltötte el. Én ki Isten kimondhatatlan jóságából a szűkebb családi körön kívül életem legboldogabb részét e családi körben töltöttem, most, midőn e sorokat írom, az élet hajóján, melyet a magasra felcsapó sötét hullámok örvényből örvénybe ragadnak, a boldogság azon szigetére visszagondolva — pillanatokra felejttem a jelent. Kazinczy Ferencz, e kitűnő ember és író, ki a gróf Gyulayak régi barátja volt, egyik Gyulay Lajoshoz írt levelében így ír e családról: »Barátom, te és jó anyád s angyal testvéreid a Misanthropust is megengesztelhetnétek, a Philanthropust gyönyörűséggel töltitek el. Ily lel-

kek körül örülnünk kell, hogy emberek vagyunk.« Gróf Gyulay Lajosnak három nővére volt, a legidősebb báró Frimont Péterné, a középső gróf Wass Györgyné, a legifjabb szeretve tisztelt, örökre elfelejthetlen anyám gróf Kuun Lászlóné volt, s azon ritka szerencsében részesült, hogy majdnem élete végeig örvendhetett mindháromnak, forrón szeretve őket s szerettetve általok.

Az ó-év utolsó estéjén e pár sort jegyezte be Gyulay 1833-ról való naplójának végső lapjára s e pár sorral búcsuzott el az évtől s azon évi naplójától: »kérni a Mindenhatót soha meg nem szünöm, hogy boldogítsa nemzetemet, el ne feledkezzék az én forrón szeretett testvéreimről, atyámfiairól és barátaimról s ekkor rólam se feledkezett el. Az ő boldogságuk az enyém is.«

Az 1833-dik esztendő őszén tette meg gróf Gyulay első olaszországi utját. Ez alkalommal nem sokat látott Olaszországból, mert csak Velenczéig járt, mégis rövid időre kilépven az akkori nehéz politikai légkörből, megfrissült egész valójában a styria-i szép vidékek, a nagyszerű tenger s a velencei dicsőség maradványainak s e csodálatos város műkincseinek látásán s azon élvezetek által, melyekben a természet, művészet, érdekes ismeretségek s egy forrón óhajtott kellemes viszontlátás részesítették. E kis utját egy külön kötetben írta meg, mely az 1833-dik évről való naplójának mintegy kiegészítése s »látogató könyv« nevet visel.

Gr. Gyulay Lajos naplótöredékeiből.

Olaszország befolyása Magyarországra sohase szűnt meg egészen s a midőn a magyar ifjak egyetem tanulóyaikat többé már nem végezték Olaszországban, megkezdődött azon Olaszországba utazó magyarok sora, kik ott egyebet művészeti élvezeteknél, tudományos ismereteknél s a classikus írókból ismert vidékek, helységek, városok saját szemükkel való megtekintésénél nem kerestek.

Gróf Gyulay Lajosnak atyja gróf Gyulay Ferencz egész Olaszországot megútazta s útjáról igen szép és érdekes leveleket irt atyjának gróf Gyulay Józsefnek, ki, a mikor a közdolgok megengedték, legszivesebben falusi magányában élt. September 3-dikán indult meg Gyulay Kolozsvárról s éjjel-nappal utazva 6-dikán virradóra érkezett meg Pestre. Pesten két napot töltött s a budai magyar színházban látta a »Napi parancsot«, mely várakozás felett jól sikerült. Bécsben is időzött pár napig s 14-dikén fél 6 órakor gyors szekérbe ülven, megindult Grätz felé, — a gyors szekérben ülők vacsoráló helye Bruck an der Mur volt. Fizetett Gyulay a maga helyéért Bécsből Grätzig 11 frt 10 krt pengőben. Grätzből Feldbachba ment s onnan sept. 15-dikén kedves testvérét báró Frimontné hon nem találván, a heinfeldi kastélyba ment özvegy gróf Purgstallnéhoz a kinél báró Frimontné látogatóban volt. Azonban Feldbachról Heinfeldbe izentek s a heinfeldieket értesítették a váratlanul megérkezett vendégről s Frimontné siegett testvére elé, kit a kastélyhoz vezető uton talált.

Azt írja Gyulay naplójában: »ez volt életemnek egyik legboldogabb napja, midőn a szeretett testvért majdnem másfél esztendő után újra karjaim közt láttam jó egészségben és megelégedve. Oh miért nem lehetnek mindég együtt azok, a kik egymást szeretik.«

Rövid út után a két testvér a heinfeldi kastélyba ért s itt már helyén lesz a kastélyról s régi birtokosairól némely dolgokat elmondani. A Rába völgye számos kastélya közt a heinfeldi nem annyira külső megjelenése, mint történeténél fogva vonja magára a figyelmet, külső alakjára nézve azon vidék többi kastélyához hasonlít s egy alacsony négyszöget képez négy toronynyal. A kapuzaton következő taltmu kőbe metszett arab felírás olvasható:

»Isten oltalmazza meg jó hirnevedet,
javaid legbecsesebbjét;
menj be oltalma alá, mert
legbiztosabb oltalmazód.«

A kapuhoz most egy betöltött sánczon hid vezet át, a sánczban Fischer idejében még viz folyt, mint a hogy »Topographia Ducatus Stiriae« könyvében foglalt képek egyikéből meglátható. Az említettem arab felírást a jelenlegi birtokos atjya, a nagy hírű, jeles orientalista, Hammer-Purgstall metszette kőbe.

A jeles, fáradhatlan tudós Hammer-Purgstallról szólva, eszembe jut egy általam Gleichenbergben,

gróf Wickenburg kertjében látott mellszobra, melynek talapzatán egy kő csillag alatt következő szavak olvashatók:

»er geht nicht unter«

»nem fog letűnni.«

Valóban Hammer méltó hírének fényes csillaga nem fog elhomályosodni s nem fog letűnni soha. A belső udvarban, az épület négy oldalán végig nyúló csarnok, melyből több ajtó nyílik az emelet termeibe s szobáiba, ez épületet inkább egy klastromhoz, mint egy kastélyhoz teszi hasonlatossá. Az ajtók felett latin és arab felírások vonják magukra a néző figyelmét, többnyire magvas, jelentékeny rövid mondatok, melyek egy-egy erkölcsi igazságot vagy a gyakorlati élet egy-egy vezér-elvét tartalmazzák. A szobákban több arczkép van, a régi Purgstallok rokonai és barátjai, így a többi közt a híres Gallerin arczképe is, ki Riegersburgot megnagyobbitotta s roppant pénzt költött e nagyszerű sziklavár jelen alakjában való megépítésére. Gallerin következő jelmondatot választott magának: »Bauen ist eine schöne Lust, was es kost, ist mir bewust.« Gallerinnek egy másik arczképe Riegersburgban van. A Purgstallok közt ott vannak gróf P. Wenczel, neje s egyetlen fiuk Raphael, az utolsó Purgstall arczképei. A grófné skocziai születésű volt s a Cranstounok régi nemzetségéből származott. Alább meg fogunk ismerkedni élettörténetével, melynek hosszúra nyúlt szálát, mielőtt Atrope elmet szette

volna, a Párcák másodika feketére festette. Életének szövete rózsaszín és fekete szálakból volt szöve szépen, tartós boldogságot ígérve kezdődött s oly igen szomoruan végződött. — A heinfeldi gazdag könyvtárnak megalapítója Wenzel gróf volt. — A 13-dik században Heinfeldek laktak e kastélyban, később jöttek Teuffenbachok, 1575-ben Winkler von Than, utóbb Kiesel, utána Rosenberg grófok s a múlt században Purgstallok. Most a híres orientalistának*) hozzá méltó fia s kedves családja lakják e kastélyt, kik e sorok írójának nevezetességeit megmutatták. Az utolsó Purgstall grófné az orientalista Hammernek hagyván birtokait, a Purgstall nevet vele felvétette s illetéknéppen a sir szélére jutott Purgstall nevet az életnek visszaadta s megmentette.

Már 1833-ban széltében beszéltek a heinfeldi kastélyban, hogy Hammer a grófnőnek általános örököse lesz. — A Purgstallok kraini eredetűek voltak s ősi birtokuk a Laibachtól 3 órányira fekvő Burgstall. A hagyomány őket Bosniából származtatja; hogy mi igaz van benne, azt bajos eldönteni. 1632-ben lettek bárókká. A sok híres Purgstall közül csak egy-néhányat említék meg, u. m. az erejéről híres Erasmus, — Ausztria helytartóját Hans Ernstet, ki nőül vette Galler Katalin grófnőt, kivel megkapta Riegersburgot, — János Wenzelt, a régi stiriai mezőgazdasági társaság alapítóját, melynek 1773-ban el-

*) † 1856-ban.

nőke lett. Ugyanezen János Wenzel több német tudós társaság tagja volt. 1771-ben hugát Rindsmaul Julia grófnőt vette nőül pápai engedelemmel. Fia Wenzel János Gottfrid, Gratzban sz. 1773-ban február 12-kén. Fiatal korában Németországot beutazta s a német tudósokkal közelebbi ismeretségbe lépett. Azután Daniába, Angliába és Scotiába utazott, hol későbbi nejét Cranstoun Johanna Anna bárónőt megismerte s nőül vette.

1807-ben kormányszéki tanácsos lett s 1809-ik évben János főherczeg hadseregében alkalmazta személye körül. Paduában elfogták, de neje közbenjárása folytán Bonaparte szabad lábra helyezte. A hadjárat s a fogság igen megviselték egészségét s a katonai orvosok a legközelebbi télre tartózkodási helyül Florenczet ajánlották. Azonban a déli clima se használt s e jeles férfit neje ápoló karjai közt az 1812-esztendő martius 12-dikén megszűnt élni.

A bánatos özveggy egyetlen fiával visszatért Stiriába. De úgy lévén elhatározva, hogy Purgstallné azokat tul élje, kiket legjobban szeretett, fiában is csak rövid időig találhatta egyedüli vigasztalását s életének ezen utolsó gyönyörűségétől is megfosztotta a kérlelhetlen halál.

A 19 éves Wenzel Raphael gróf (sz. 1798-ban február 19-dikén, † 1817-ben január 7-dikén) élete tavaszán mult ki s vele kihalt az egykoron fényes Purgstall család. Purgstall grófnő a régi skót özvegyek példáját követve élethossziglan gyászolta férjét. Fia

halála után meghosszabbodtak körülötte az estvél árnyékok s szünni nem tudó bánatját csakis a riegensburgi sir oltalmába tette le.

A heinfeldi kastély egyik termében egynéhány családi kép közt ott van Purgstall grófné is gyászruhában fehér fátyollal fején. Nemes vonásai mélyen érdeklik a szemlélőt, bánatos tekintete vonzó s részvétre gerjeszt.

1833-ban, midőn gróf Gyulay Lajos nővérével együtt Heinfeldén voltak, Purgstallnét már több év óta egy makacs, chronicus baj ágyhoz szegezte. Huzamos időn át tartó betegségében egyedüli öröme abban telt, ha szegényeken segithetett s barátjait maga körül látta. Majdnem egész jövedelme a szegények felségelésére s a vendégek igényeinek teljesen megfelelő háztartására ment. Gyulay a Laudon szoba szomszédságában lakott. A Laudon szobában e jeles hadvezér arczképe s ütközeteit ábrázoló képek diszítették a falakat. Itt volt ő valaha szállva, mikor Heinfeldén keresztül utazott.

Gyulay igen sajnálta, hogy Hammerrel meg nem ismerkedhetett; — Hammer, kit Purgstall grófné ép akkor tájt magához várt, gátolva volt jönni s levélben mentette ki magát. A grófné Hammerről egy érdekes történetecskét beszélt el Gyulaynak, melyet ide irok. A midőn Hammer Marcus Aureliusnak leveleit persára lefordította, az akkori persa sáhnak (a jelenlegi persa király Naszreddin atyja Fatheddin uralkodott azon időben) egy diszpéndányt kül-

dött, ki köszönet helyett azt iratta neki, hogy ezennel rendeli, hogy a munka második kötetét büntetés terhe mellett haladék nélkül megküldje. Gyulaynak megmutatták Hammernek fára metszett igen szép diplomáját a magyar tudós társaságtól.

A könyvtárban sok Magyarországra vonatkozó könyv volt, így a többi közt Bader (Münchenben) könyve »a magyarországi vasutak behozataláról«, s egy gróf Széchenyi Istvánnak ajánlott munka »Ueber Erziehung und Unterricht in Ungarn«. Mindkét munkát a reform jelleme lengi át.

Nem távozhatunk Heinfeldről a nélkül, hogy az utolsó gróf Purgstallné életéből némely dolgokat ne közöltünk volna. A grófné a múlt század végén Scotiában sógora, a hires Dugald Stewart házában élt, s még mint fiatal leány ismerkedett meg Walter Scotttal s nagy befolyással volt reá. 1793-ban Bürger »Leonora« nevű költeménye Scotiában is ismertes lett s egy napon Missis Barbauld egy az eredeti szépségeit nem eléggé hiven kitüntető angol fordítást olvasott fel Dugald Stewart házában Miss Cranstoun jelenlétében. A költemény hiányos fordítása daczára megragadta a hallgatók figyelmét s mindenkit elbájolt. Miss Cranstoun alig várta a percet, melyben e költemény tárgyáról s hatásáról Walter Scotttal szólhatott. Ezen ismertetés, mely az eredeti szépségeit inkább emelte ki, mint maga a fordítás, oly nagy hatással volt Walter Scotttra, hogy egy néhány hetet reá szánva a német nyelv tanulmányozására, a szó-

tár s az első angol fordítás 'segítségével hozzá fogott az eredeti lefordításához, mely a nagy költő Walter Scottnak egészen másképp sikerült, mint a német nyelvet jól ismerő, de költői tehetség nélkül szükölködő megelőzőjének.

Egy nyári nap reggelén fél hat órakor Miss Cranstoun-t komornája azzal ébresztette fel, hogy Walter Scott az ebédlőben van, s óhajtana a kisasszonynyal beszélni. A kisasszony gyorsan öltözködött fel s nem tudva a reggel ily korai órájában mit fog hallani, sietve ment le a lépcsőn, hogy az ebédlőbe érjen. Az ebédlő ajtajánál állott Walter Scott, egy csomag irományt tartva kezében, s kérte barátnéját, hogy engedné meg neki, hogy kéziratát felolvassa. Nagy figyelemmel hallgatta Miss Cranstoun s midőn Walter Scott felolvasását bevégezte, barátnéja lelkesült tekintete s dicsérő szavai jutalmazták. A mikor a költő távozni akart, Miss Cranstoun arra kérte, hogy a kéziratot hagyná egy darab ideig nála, hogy újból és még többször gyönyörködhessék benne. E kérelme teljesült, s Walter Scott pár napra elúta-zott, egy falusi látogatást teendő. Miss Cranstoun Walter Scott távozta után rögtön jó ismerőse William Erskine (a későbbi Lord Kinneder) után küldött, ki szívesen szövetkezett vele tervének kivitelében, mely abból állott: a meglepő szép költői fordítást a szerző tudtán kívül kevés számú példányban ki-nyomatni s a szerzőnek szánt diszpéldányt a legdiszesebben beköttetni. Az udvarias francia közmon-

dás azt tartja: a mit a nő akar, azt Isten is akarja, s Miss Cranstoun terve teljesen sikerült is.

A diszpéldányt a nagy költő ép azon perczben vette, midőn egyik barátnéja falusi házában a többi vendéggel együtt ebéd után thea asztalnál ült. Nagy volt a kíváncsiság a Walter Scott kezébe adott csomag iránt, ki azt megnyitván, egy diszesen bekötött könyvet huzott ki belőle. A jelenlevőknek e pillanatban azon egy gondolatjuk volt: micsoda könyv ez? A költő a czimlapra pillantva, azon saját nevét látta — életében legelőször — kinyomtatva.

A társaság a könyv sorsáról értesülvén, kértek, hogy olvasná fel, s hogy e felolvasásban minő varázserő rejlett, tudják azok, kik Walter Scottot felolvasni hallották. Walter Scott, mint fiatal ember nem bizott eléggé tehetségében és talán soha se bocsátott volna ki semmit munkáiból, ha kedves barátnője az említett cselhez nem folyamodott volna. Ezután is főként Miss Cranstoun buzdította s még többet is tett ennél, mert érzelmei melegsége és bensősége, gondolatai emelkedettsége s ritka műveltségénél fogva folyton-folyvást izlést fejtőleg s nemesítőleg hatott barátjára.

Maga Walter Scott ez értelemben nyilatkozott azok előtt, kiket az ilyenek elmondására méltott, s haláláig nem szűnt meg a hála meleg érzetével gondolni azon leányra, ki a valódi nagy költőt felismervén benne, saját magához bizóvá tette.

Nem csak azok számíthatnak az utókor elismerésére, kik magok nagy munkákat vittek véghez, hanem azok is, kiknek a buzdítás s irányadás szép szerepe jutott, s ha a történet lapjain nem fordulnak is elő s jeltelen hantok földik el földi maradványait s emléköket, nem kevésbé áll, hogy nagy dolgokat miveltek, s valóban igaz, hogy földi rendeltetésöknek eleget tettek. Ismert s ismeretlen tényezők működnek közre az emberi nem előmenetelére, s mi sokszor csak a sikert látjuk, s nem látjuk a nagyságnak néhány mélyebb rúgóját.

Miss Jane Anne Cranstoun 1760-ban született s 1797-ben ment férjhez Purgstall grófhoz s ezen évben távozott el Scotiából. Walter Scottal való levelezése 1820-ig tartott. W. S. egyik hozzá intézett levelében azt írja: »az általam ültetett tölgyfák túl fogják élni babérjaimat« »i promise you my oaks will outlast my laurels«. Ugyanezen levelében azt írja, hogy Byron hatalmas geniusának szívesen engedti át az angol irodalom egész terét s azon nézetben van, hogy reá nézve elmúlt a költői teremtség ideje »i think my time for poetry has gone by.«

Walter Scottnak van egy R o b R o y nevezetű elbeszélése, melynek hősnője Purgstall grófné.

Purgstallné fia halála után az emberi életnek csupán csak árnyékoldalait tapasztalta, zaklatva a rokonoktól a Purgstall birtokokért, túl élve a legtöbb hű barátot, a még életben levőktől távol s vigasztalhatlanul a végzet azon két legfőbb csapása

felett, mely szeretett férjének s fiának halálában érte. Ezekhez járult időmulva a betegség, mely élete utolsó éveiben súlyosan nehezkedett reá. Sokan állították magokról, hogy a grófné barátjai lettek volna, de e sok közt igen kevés volt az önzéstelen s önfeláldozó igazi barát, s ezen igen kevesek közt leginkább a tudós Hammer s Frimont-Gyulay grófné váltak ki. A heinfeldi kastély vendégszobái, a Laudon szoba, a hollandus király szobája, a Fürsten-Zimmer többnyire lakva voltak ugyan, de azért mégis csak egy-néhány vendéget vezetett igazi barátság Heinfeldbe.

1833-ban a grófné testileg már igen el volt gyengülve, levesnél s theánál egyebet nem is igen evett, s délelőtt vendégeit csak egy negyedórára bocsátotta magához $\frac{3}{4}$ 1 órától egyig. Estve 7-től 9-ig fogadott, s ekkor legtöbbször felolvasás volt. 1835. martius 23-án régi, forró öhaját elérte s a földi életet felcserélhette az örökkévalósággal.

Gyulay levélben bucsuzott el Purgstall grófnétól s testvérétől, mert félt a marasztásoktól, melyek a két hölgy részéről élénkek s talán ellenállhatlanok lettek volna, pedig sietős volt utja, mert az akkori politikai állapotok Erdélyben nem engedték meg, hogy hosszú ideig tartó utazást tegyen. Azonban nagy volt meglepetése Grácban, midőn pár órára megérkezése után testvére lépett be szobájába, hogy tőle személyesen bucsuzzék el. Ilyeténképen az együttlétnek még egy pár nap lett megnyerve s Gyulay is kellő időt fordíthatott a J o h a n n e u m megte-

kintésére. A Johanneum egyik oldala a »Rauber-Gasse«-ban van s maga az épület a báró Rauberek családi háza volt. Plankensteini báró Rauber Miklós Erdélybe jött mint katona, s nőül vette az utolsó báró Daniel leányt. 1846-ban már mint alezredes a honfúsitást megnyerte, a mit e derék s egészen megmagyarosodott család nagyon is megérdemelt.

A J o h a n n e u m megalapításában Jánosfőherczeg magának örök emléksobrot emelt »monumentum aere perennius.« Azor összeg pénzt, melyet saját erszényéből ezen intézetre fordított, egy millióra becsülik. Az alapítvány megtétele után, a stiriai rendek magokra vállalták a fenntartást és gyarapítást, melyre már az első esztendőben 20,000 forintot fordítottak.

Gyulaynak leginkább a chonchiliai, madár, pillangó- és bogár-gyűjtemény tetszett. E sorok írója sem győzte eléggé bámulni a Johanneum gazdagságát s a kiállítás rendjének czélszerűségét. Az utolsó előtti szobában a középső szekrény bal oldalán egy igen érdekes geognosticus gyűjtemény van (tertiär, diluvial, alluvial). jobb oldalán a terminologiai gyűjtemény van tekintettel a számos rendes és néhány rendhagyó alakokra, fémekre, színekre és az ásványrajzokra. Az utolsó teremben, hol János főherczeg ércszobra áll, a középső szekrénynben szintén technologiai gyűjtemény van. A kövek különböző czélokra való használatok szerint kilencz üvegfedelű rekeszben fordulnak elő. Használatuk következő: 1)

a mezőgazdaságnál, 2) a bányászatban, 3) a közönséges építkezésnél, 4) a luxus építkezésnél, (p. o. a márványok), 5) a fazakos mesterségben, 6) a szinkészítésnél, 7) különböző iparágakban, 8) mint égő anyag, 9) a vegytani analysis céljaira.

A stíriai iparágak s a minták kiállítása is igen érdekes. A hazai fafajok gyűjteménye könyvformában van, s mint Gyulay naplójában megjegyzi, minden ilyen könyvnek czimlapján az illető fafaj neve áll, s egyik oldalát a fa csiszolt, s másik oldalát csiszolatlan, természetes lapja képezi. Estve Gyulay báró Frimontnéval színházba ment, két darabot adtak, u. m. egy egész új darabot »Die Erdäpfel« s egy Harlequinadot. Az új darab nem sokat ért. Hétfőn Gyulay elvált szeretett testvérétől, ki Heinfeldre gróf Purgstallnéhoz visszament, s tíz órakor indult meg Triesztbe gyorskocsin, hova másnap éjjel után két órakor szerencsésen megérkezett s a »Locanda grande« nevű nagy vendéglőbe szállott, melyben egykor a híres német tudóst Winkelmannt rejtélyes utitársa megölte s kirabolta.

Trieszt régi neve Tergestinum volt. E város első megalapítói Venet-ek voltak, mely népfaj a kimmerek vándorlása következtében szintén kimozdult kisázsiai hazájából s a kimmerekkel együtt nyugoti irányban előbb Thraciában, utóbb az adriai tenger éjszaki partján telepedett meg, s mint az ókori műveltség magasab fokán állott nép több várost alapított, így a többi közt Paduát is. Terentius Maurus

azt mondja a Venetek-ről: »Quos Homerus dixit Henetos, ille Venetos automat? A latinban *v* felel meg a görög *h*-nak, így a többi közt *Vesta Hestia* helyett (*Εστία*) stb. Homer Paphlagoniában említi a Henet-eket, kik a médekkel rokonságban álltak. A thrák és illyr népek szintén rokonai voltak a Henet-eknek s együtt képezték az indogermán népfaj egyik kiterjedt ágát. A szoros értelemben vett történetnek a középkori népvándorlás egyik fontos fejezetét képezi, — nem kevésbé fontosak ennél az ókori népvándorlások, jelesen a kimmer népfaj vándorlása keletről nyugatra és sok ázsiai hegy, folyó és helynév előfordulta Európában innen magyarázható meg. Ezt már Strabo is észrevette s megjegyezte. Triestet nem a rómaiak, de ezen Henet nép alapította, melyet Polybius »ős régi népnek« nevezett. Azonban e nagy kikötő-városban nem a történet, hanem maga a természet ragad meg, s a hol az emberre a nagyszerű természet látása megkapólag hat, ott a történeti s művészi érdekek legalább egyelőre közömbössé válnak. Az Aristotelesi anthropológiában a Thrákok népfaját a szenvedély hevessége jellemzi (*θυμὸς*), történetők ismerete sok érdekést nyújt, — nem kevésbé érdekes az illyrek s henetek története, de mind ezen érdekek Triestben legalább rövid időre megnémulnak s az idegent csak a tenger fogja vonzani, a tengerparthoz fog sietni, s ha kedvező ideje van, csolnakra fog szállani, hogy a szép triesti tengeröblöt körülhajózza, vagy keresztül hasítsa s a messze távolról érkező hullá-

mok elé siessen. Tekintetét legörömeztőbb a nyílt tengerre fogja függeszteni, kedélyét a titokszerű mélység s a végtelen kiterjedés nagyszerű befolyásának fogja teljesen átengedni s e boldog szemléletben semmit se tartson az egyformaságtól, mert minden hullám változatosságot hoz elő s a világosság a mindenség ezen végtelennek látszó tükrében örökké változó szín, fény és alak tüneményeket eredményeznek. A tengerben van a valódi Lethe vize, mert a tenger látása felejteti az elfolyt élet csalódásait, gondjait, bánatait, — azt miveli, hogy a lélek túlhalad a földiségen, s mintha a teremtet világ nagy templomába lépett volna, közel érzi magát Istenhez. Gyulay se emlékezett egyébről Triestben irt naplójában, mint azon hatalmas benyomásról, melyet reá a tenger látása tett. Oct. 2-án estve 9 órakor bucsut mondott a szép Triestnek s gőzhajón Velenczébe indult, hova a következő nap reggelén érkezett meg. Mily felséges látvány Triestből jöve Velenczét megpillanthatni! Bár mennyit látott és hallott is az idegen Velenczéről, e látvány mindent felülmúl, Canaletto képei csak némi fogalmat adnak, a valóságot nincs oly ecset, a mely lefesteni tudná.

A Velenczéhez közeledő hajóról az idegen a Lagunákból kiemelkedő szigeteket inkább egymás után, mint csoportokban látja. A Lido hosszan nyulik el tenger és Laguna közt, s a hajó elhaladván mellette, közelébb az örmény telep S. Lazzaro szigete s S. Servolo s távolabb S. Helena tűnnek fel. Ekkor már a város is látszik s

annak legszélsőbb végén jobbfelől a népkert »giardino publico« s túl felől S. Giorgio Maggiore szigete, illetőleg a rajta levő templom s a merészen magasra emelkedő torony. Jobb felől az élénk Riva degli Sciaconi s ennek végén a gyönyörű piazzetta s a mi legfeltűnőbb rajta, s a tekintetet hosszú időre magára vonja, s mintegy lebilincseli, a Dogék palotája. E nagyszerű s páratlan látvány a szemlélőt leirhatlan csodálattal tölti el. Horatius »nil admirari« elve itt lehetetlenné válik, s igazat fogunk adni Platónak, ki a csodálkozást az elmélkedés (philosophia) kezdetének tartja. S mit szóljunk magáról a Marcus térről, s a mi egész figyelmünket magára vonja, a Marcus templomról? A rendes forgalomra szánt piac-e ez, vagy diszes ünnepek színhelye? S e templom valódi épület-e, vagy a vallásos elragadtatás látása? Mily embereknek kellett lenni azoknak, a kik ily templomot építettek?

A templom külsejét közelről megszemlélő észre fogja venni, hogy azon sok apró oszlop, melyek az ékitésre szolgálnak s magok azon márvány lapok, melyek a külsőt befedik, színre, anyagra és alakra nézve különböznek egymástól, s mégis ezen látszólagos különbség a legszebb összhangot hozza létre. Mostani építőmester gondosan kerülné az oszlopok s még a legjelentéktelenebb diszítványok alkalmazásánál is az igen szembeszökő különbséget, de nem is tudná azon bámulandó összhangzatot elérni, melyet a Marcus templom előmutat.

Csak az a ki mer, tud ilyet létrehozni. Ezen részletekben a szem minduntalan újabb szépségeket fog észrevenni, s a szemlélő a templom legterjedelmesebb leírását is hiányosnak fogja tartani, mert egyik vagy másik szobor, oszlop, vagy más egyéb faragvány nincs megemlítve benne. A P a l a z z o d u c a l e szépségei hasonlóképen kimerithetlenek s nem ismerek oly leírást, mely mindazon faragványokról megemlékeznék, melyeknek szemlélete bámulatra ragadott.

Az Aia-Sofia-i-kebir, a keleti római birodalom legszebb, legkiválóbb templomának építőmestereit ismerjük; tudjuk, hogy a lydiai származásu Anthemios s a Miletosi Isidoros voltak azon férfiak, kik a későbbi görög építészet e remekét létre hozták. Tudjuk, hogy mind a kettő a mennyiségtan nagy díszének, Proklusnak iskolájából került ki. A byzanti írók értesítenek arról, hogy a négyszegű épületek befedésénél legelőször Anthemios alkalmazta a kupolát. Ellenben a velencei Marcus templomnak nem ismerjük építőmestereit, a Kronikák neveikről hallgatnak s még annyit se jegyeznek meg, hogy görögök voltak-e vagy olaszok.

A régi Marcus templom romjaiból Pietro Orseolo (Sz. István magyar király sógora) a régi emléket elhomályosító új Basilica-t kezdette építeni. E nagy munkához majdnem száz év kellett s Domenico Selvo doge uralkodása alatt végeztetett be (1071.)

E Basilica építőmesterei valószínűleg görögök voltak s ezért hallgatnak róluk a velencei krónikák.

A Dogék palotájának a Molo felőli részét 1340—55 közt Pietro Baseggio s Filippo Calendario építették s míg a monda csak is az utóbbiról emlékszik, addig a kronikák még nevét se említik, — 69 évvel ez után elkészült a Piazza felőli rész is s 1439-ben e nagy épület külseje készen állott. Idő múlva e remek Palazzo kétszer lett a lángok martalékává, s másodszor 1577-ben igen érzékeny kárt szenvedett. Azonban egy akkori építész Antonio da Ponte a romokat helyre hozta s e nagy és dicső munkájával hat hónap alatt lett készen, melyet, mikor hozzá fogott volna, a nagy hírépítőmester Palladio lehetetlennek tartott. — A Pallazzo ducale felső részét magas erkélyeivel, nagy, széles ablakaival ünnepi, méltóságteljes komolyság jellemzi, — míg az alsó részt kellemdús vidámság, a görög Charites-ek bája veszi körül s a művészi eszmény ezen nyájas tekintete ellentétben áll az épület felső részének tiszteletet parancsoló, komoly kifejezésével. *Selvatico »studii sull' architectura e scultura«* című művében szépen mondja, hogy ezen épület felső és alsó részének együttes hatásában a velencei államéletnek saját jelleme nyilatkozik, mely a nemesség tekintélyét gondosan megőrző, de a nép valódi érdekeit melegen felkaroló aristocraticus szervezet volt.

A Doge palotának stíljét arab és gótszerűség jellemzi. Az arab, ugynevezett maurus stíl Velenczé-

ben már a XIII. században kezdett meghonosodni s a byzanti mindinkább feledésbe ment. A Palazzo-k ugynevezett velencei stílje, maurus, goth s renaissance elemeket foglal magában s épen e három stílnak egyesülése teszi őket a szemnek oly kedvessé, hogy hosszasan tud gyönyörködni bennök, nehezen tud elválni tőlök és soha nem fárad el szemléletökben. Velenczében a Renaissance-t, mint építkezési stílt »architectura Lombardesca«-nak hívták a Lombardi családról, mely családból több kitűnő építőmester vette eredetét, így Pietro stb. — Vannak határozottabb stílű Palazzok is Velenczében, így a román stílű P. Loredano, — az olasz befolyás alatt eredeti komolyságát levetkezett s nyájasabbá lett goth stílben épült Ca' Doro stb. — Gyulay azt írja naplójában a Marcus piacról és templomról: »mely felséges piacz! minő felséges templom! Ezeknek, valamint az egész Velenczének szépségeit nem lehet annak leírni, a ki nem látta.« — Az »Accademia delle belle Arti«-ban Gyulay úgy látszik idő hiánya miatt csak a legszebb képek előtt állott meg s ezt igen helyesen tette. Élénken emlékezem azon napra, melyen a schwerini muzeum tudós igazgatója, belső titkos tanácsos dr. Prosch azon szíves ajánlatot tette szeretett, elfelejtethetlen anyámnak, hogy az »Accademia delle belle Arti«-ban vezetők lesz. Midőn beléptünk e nagy képtárba, arra kért minket, hogy csak azon képek előtt álljunk meg, melyekhez vezetni fog s ne hagyjuk a művészileg legremekebb s legszebb képek ha-

sonlíthatlan élvezetben részesítő befolyását a kevésbé bevégzett, s kevésbé szép képek szemléletétől megzavartatni s ép ezen alkalommal bájoltak el leginkább e ritka gazdag képtár remekművei. Többször voltunk ez előtt s ez után is az Accademiában, de falai közt sohase részesültünk annyi műélvezetben, mint épen akkor s attól fogva elfelejthetetlenül vannak emlékemben: Tizian »Assunta«-ja, — Bonifacio képe »a Krisztus urunkat imádó bölcsek«, — Giovanni Bellini »Madonna con bambino«-ja, — Tiziantól Soranzo arczképe, — Tintorettnak egy pár arczképe, — Tiziannak, ha nem csalódom, »la Presentazione« nevű képe, — Paolo Veronesenek »Maria megdicsőítése.« Dr. Prosch e képekről igen sok érdekest tudott mondani nekünk s tudós magyarázatai ezeket még jobban emlékünkebe vésték. Gyulay írja, hogy mennyire tetszettek neki Tintoretto képei a Scuola di S. Roccoban. Maga az épület is meglepően szép, renaissance stílusban van s a Lombardi-k műve. Onnan a Frari templomba ment, melyben a nagy Tiziannak s Canovának emlékköveit bámulta; a sekrestyében Tizian mestere Gian Bellini gyönyörű szép oltárképét szemlélte meg. A Frari archivumba is be ment, mely a magyar históriára nézve is oly sok fontos okmányt tartalmaz. A Pesaro, Manfrin, Grimani s Barbarigo della Terrazza palotákat is megnézte s utóbbiban még láthatta Tizian remek Magdalenáját, — e képről azt írja: »könyező szeme szememből is könyeket facsart ki, vissza kellett térnem, hogy újra lássam és elindu-

lásom előtt még egyszer oda mentem, hogy ezen benyomással váljak meg Velenczétől.« 1850-ben a muszka császár vette meg a Barbarigo képtárt s Velence Tiziannak egy remek képével lett szegényebb. 1857-ben a Pisani Moretta palota legnagyobb diszét Paolo Veronese »La tenda di Dario« nevű képét a Pisani utódok szintén eladták s P. Veronese e remekműve Angliába ment. Most törvény van arról Olaszországban, hogy a művészi kincsek külföldieknek el ne adathassanak. Olaszország érdekében sajnálni lehet, hogy e törvényt azután hozták, mi után. gr. Comestabile Peruggiában Raphaelnek birtokában levő Madonnáját a muszka császárnak eladta.

Velenczétől nem válhatunk el anélkül, hogy a Canal grande s a Gondola-ról ne szóltunk volna. Mihez hasonlitsam a Canal grande-t? Nehéz s majdnem lehetetlen a varázsképhez valami hasonlót találni a természet tüneményei s az emberi kéz alkotmányai közt. A Canal grande se nem tengeröböl, se nem laguna s utcának se nevezhetjük. Palazzoi a vízszínéről emelkednek ki s mintegy a tündérmesék fényében usznak.

A Gondola, mely a Canal grande vizeit gyorsan keresztül hasítja, Goethe szerint az emberi élet jelvénye, egyaránt hasonlít a bölcsőhöz s a koporsóhoz s midőn nyilsebességgel tova illan a vizek felszínén, mintha az emberi élet gyorsan eltelő idejét jelentené. A Gondolierék Goethe idejében még igen jól ismerték Tassonak költeményeit s ma is van köztök olyan

ki az olasz költészetben ritka jártassággal bir, így a többi közt Antonio Maschio (sz. 1825-ben), a Banca nazionale gondoliere-je, ki a bank számára bárkáján minden nap szenet és fát szállít s nagy kosarakba maga viszi fel szállítmányát a bank szén- és fás-kamrájába. S ez egyszerű evezős Dante-nek egyik legkitűnőbb ismerője s magyarázója, ki könyvet irt a »Divina Comedia«-ról s tavaly felolvasásokat tartott a halhatatlan költő művei felől.

A jeles Errera tanár felszólítása következtében könnyen megtörténhetik, hogy az olasz közoktatási minster legközelebb a nemzeti bank evezőset valamelyik egyetemnél, tanári minőségben alkalmazza! Különösen hangzó dolog ez mi nálunk, de Olaszországban nem oly rendkívüli. S a dicső velencei állam eredetét, mily szerény kezdetből vette! Szigeteinek legelső lakosai venet halászok voltak s lassan századok folytán fejlődött ezen állam a hatalomnak és műveltségnek azon polczára, melyen ragyogni látjuk.

Magyarországnak sok véres háboruja volt Velenczével s a magyar hadsereg kétszer volt egészen közel ezen bevehetlennék látszó városhoz, egyszer győzedelmi útján egész S.-Nicolo di Lidohoz ért s kevésbe mult, hogy Velenczét el nem foglalta s egy nagy párt Francesco Balduino vezérlete alatt óhajtotta a magyarok uralmát. Elfelejtethlen, szeretett anyám, ki többször s huzamos ideig lakott Velenczében s e páratlan város műemlékeit s múkincseit igen jól ismerte, s szeretett Velenczére vonatkozó könyve-

ket olvasni, számomra egy kitűnő francia író következő szép vázlatát jegyezte ki :

» Venise c'est la perle de l'Italie ; Quand on regarde ces palais de marbre, ces ponts de marbre, cette superbe broderie de colonnes, de balcons, de fenêtres, de corniches gothiques, mauresque, bizantines et l'universelle présence de l'eau mouvante et luisante, on se demande pourquoi on n'est pas venu ici tout de suite, pourquoi on a perdu deux mois dans les autres villes, pourquoi on n'a pas employé tout son temps à Venise. On fait le projet de s'y établir, pour la première fois, on admire non pas seulement avec l'esprit, mais avec le coeur, les sens, toute la personne. On se sent prêt à être heureux ; on se dit que la vie est belle et bonne. On n'a qu'à ouvrir les yeux, on n'a pas besoin de se remuer ; la gondole avance d'un mouvement insensible ; on se laisse aller tout entier, esprit et corps. Le canal tourne, et l'on voit s'élever de l'eau, comme une riche végétation marine, comme un splendide et étrange corail blanchâtre Santa-Maria della Salute avec ses dômes, ses entassement de sculptures, son fronton chargé de statues, plus loin, sur une autre île, San-Giorgio Maggiore, tout arrondi et hérissé, comme une pompeuse coquille de mer. On reporte les yeux vers la gauche, et voici Saint-Marc, le campanile, la place, le palais ducal. Il est probable qu'il n'y a pas de joyau égal au monde. Cela ne peut pas se décrire ; il faut voir des estampes, et encore qu'

est ce que des estampes sans couleur? Il y a trop de formes, une trop vaste accumulation de chefs d'oeuvre, une trop grande prodigalité d'invention: on ne peut que démêler quelque pensée générale bien sèche, comme un bâton qu' on rapporterait pour donner l'idée d'un arbre épanoui. Ce qui domine, c'est la fantaisie riche et multiple, le mélange qui fait l'ensemble, la diversité et le contraste qui aboutissent à l'harmonie.

Gyulay Triestbe megint gőzhajón ment s ott több napig időzött. Triestben nagy élénkség volt, a város tele volt bajor katonákkal, kik mint önkéntesek Görögországba mentek. Mercadanti-nak új operája »I Normani a Parigi« nem nagy tetszésben részesült.

Bécsben is mulatott pár napig s onnan Pozsonyba ment, hol ép akkor folyt az érdekes 1833-diki országgyűlés.

Gróf Gyulay régi kedves barátjánál báró Vay Miklósnál ebédelt mindennap s előre örvendett a diáeta gyűléseinek de egész Pozsonyban léte alatt csak egy országos gyűlés volt, melyen az urbéreszek szabad és csoportos elköltözése felett vitatkoztak. B. e gyűlésben azt mondotta, hogy inkább kíván az éhező krokodilusokkal a Nilus vizében megfürödni, mintsem a nemesi jussokból még csak egy hajszálnyit is feladna. B. ezen nyilatkozatára azt jegyezte meg Gyulay naplójában: »Mely rettenetes idea!

Mely rendes hasonlatosság! Honnan tudja B., hogy a krokodilus éhezik?«

Egy másik képviselő azt jegyezte meg, hogy ő az ilyen veszedelmes reformtól addig nem tart, míg, az »extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita« magyar közmondás áll és él. Erre megjegyzi Gyulay, hogy »igen gyenge argumentum.« Különös, hogy ezen nagy és erős oppositio a nemesség részéről oly rövid idő alatt elpárolgott!

Azt írja Gyulay: »Somsits, Balogh, Nagy Pali, Pázmándi, Borsitzky még mind a régiek és közelebb-ről Ragályi Tamás nagy nyereségére lesz a Deputatusok táblájának, ha Hevesben, hol felléptették, meg is választották s elfogadja mandatumát.

Nagy zürzavarok voltak a generalis congregatióban. Restauratio nem is volt, mert Keglevics Miklós nagy sereggel megjelenván, Pyrker érsek és hevesi főispán nem mert a gyűlésre menni s azt mondta, hogy a választást szabad ég alatt fogja megtartatni. Keglevics a gyűlést megtartotta, mely véresen ütött ki. Öt ember halt meg s még többen vannak, kiknek kevés remény van felgyógyulásukhoz.

Ez az ok teszi kétségesse Ragályi részéről a követség elfogadását.

Nagy kár volna.«

November 7-dikén Gyulay már Pesten volt, de ott csak két napot mulatott. Maros-Némethiben értesülván, hogy testvére báró Frimontné s férje Dé-

dácson*) vannak szeretett testvérénél, örökre felejt-
hetlen szeretett anyámnál, oda sietett s a kit midőn
Grazban elbucsuzott tőle, nem remélt oly rövid idő-
mulva megláthatni, nagy örömére viszontláthatá.

Ilyen módon végződött be Gyulay első nagyobb
utazása, mely hogy tovább nem tartott, annak oka
az akkori politikai állapotok voltak, melyek minden
igazi honfit haza hívtak s hon marasztottak. A po-
zsonyi országgyűlés vitái Erdélyt is nagy izgatott-
ságban tartották, s közeledett Erdélyre nézve az
1834-ki országgyűlés megnyitása.

*) Ez azon Dédács, melyhez Kazinczy azon szép Epi-
grammáját írta, mely így kezdődik :

Sztrigy s Maros istenei, kiket a gyep szőnyege szólít
Tánczra és ti kiket az agg szilas éje fődöz stb.

F Ü G G E L É K.

I. Guzmics Izidor költeménye gróf Gyulay Lajoshoz.

II. Kazinczy Ferencz levelei ugyanahoz.

III. Szemere Pál levele ugyanahoz.

Guzmics Isidor költeménye gróf Gyulay Lajos-
hoz, midőn tőle Kazinczy olajban festett képét aján-
dékba kapta.

Hunn hős Isteninek magzata Gyulai
Honod s véred igen hű fia, kit korán
A Musák s Gratiák vettek ölkébe fel,
S önték szent kegyeket beléd.

És papjokra bizák a nemes érzetű
S bölcs Döbrenteiben gyermeki szivedet
Hogy vér s ég javait benned kifejtené
S lőn szent célra vezéred ő.

A Musák s Gratiák Gyulai! már szedik
Dicső kálások örömgöngyeit, a mikor
Tiszta lóvén kegyeket s bő adományokat
Halálván neki áldozol.

Im oltárokon áll a jeles áldozott,
Itt Döbrenteinek képe s Kazinczynak,
A tisztább Helikon izmos Atlasinak,
A feltűnt magyar ég alatt.

S a művész kiben ész és kiben ér vagyon
Erdélyed kitűnő gyermeke, a derék
Simó,*) benned örül, műve, hogy érdemet
Nyer s kívánt folyamatra kél.

*) Simó volt az erdélyi születésű festész, ki gróf Gyulay Lajos meg-
rendeléséből Kazinczy képét készítette.

Én is hogyha reád oh szeretett, becsült
Kisdéd mása nemeslel ű Kazinczynak
Forditom szemeim, Gyulai bő kezét
Áldom s nagyratörő szívét.

Kik Plutost ölelik s csak vele jár szívök,
Vagy kik Phrúne hiú berkiben űzik el
Képzelt gondjaikat s Bakkhus után biczeg
Gőzzel telt rezes homlokok ;

Kiknek semmi öröm, a mi nagy, a mi szép
S a tisztább Gratiák szent kebelök csömmör.
Testekkel neveket Stix vize folyja be
S végtelen bus A k h e r o n nyeli.

A Musák s Gratiák tiszta barátinak
Költő míg csak egy él s hurjai zengenek
Emlékük ragyogó fénynyel előntve él
S óhajtják Zeussal Olympost.

E szép vers, úgy tudom, mind eddig ismeretlen volt

Guzmics Izidor levele gróf Gyulay Lajoshoz.

Nagyságos gróf
igen kegyes Uram!

Alig bírok örömmel, melylyel engem Nagyságodnak drága levele lepett meg: az is, hogy versezetem kegyesen fogadtatott; az is, hogy Nagysádnak saját kézírata tudatja azt velem. Ő valóban — sint Maecenates, non deerunt Flacce Marones. S ezek a magyar Márók be keveset kívánnak Maecénasaiktól! csak kedveltetni s olvastatni! S ebben az értelemben is be kevés a magasb rendbeli Maecénas! Mikor Nagyságod ezeken fellül emelkedvén egyszersmind áldozatokat is tesz a hazai Músáknak oltáraikra, nemde méltán fog helyet az igen kevés számú Iste-neink között, kiket tömjén illet, s himnusz? — De az én kis músám, melly Nagyságodat megtisztelte, egykevéssé enséges, akkor is magát szereti, mikor mást hirdet tisztelve; azt akarja kürtölni, hogy mi boldog ő Kazinczy képével, mellynek birására Nagyságod segíté. De már ezt a kis önszeretetet csak meg kell néki bocsátnunk, midőn ez is jelesb forrásból származik; t. i. ez a kis muesa Kazinczynak sokkal tartozik, s Kazinczy nem gyűlöli őtet.

Döbrentei, mivel igen jó, nyilván ott is dicsér, hol nincs mit dicsérni, hiszem, hogy ő engem szeret,

mert én is szeretem ötet ; s ha az ér valamit, hogy a jót, szépet s nagyot másokban szeretem s becsülöm, Döbrentei igazat mondott. — Méltóságod, nem kétlelem, nem úgy lakja Bécsset, ki hazáját feledje ; többször fog Magyarországhban megfordulni ; ha majd közelebbről a Pannonhegyi Monostor szemébe ötlík, fog, reménylem, vágyának engedni, megtekintni ezt a Magyar hazának ó jelességét, s nekem azt a szép örömet tenni, hogy tisztelhetem jelen azt, ki nek tiszteletével távollétében is tele vagyok. — Isten tartsa Nagyságodat nagy Familiájának és a két Hazának dicsőségére sok ideig, engem pedig tisztelői közzé számlálni, s kegyes emlékében megtartani méltóztassék, ki vagyok

Nagyságodnak

háladó tisztelője,
Guzmics Izidor.

Pannonia hegyén, Május 29. 1824.

I.

Széphalom, Decz. 14. 1810.

Gróf Gyulai Lajos kedves kis barátjának, Kazinczy Ferencz szives idvezletét.

A mi Döbrenteink, igen kedves kis barátom, azt írja, hogy Te velem levelezést óhajtasz kezdeni. Örömmel fogadom el az énnékem hizelkedő ajánlást, kevélykedem barátságodban, s abban a gondolatban, hogy leveleim lelkednek kifejtődését munkálhatják, gyönyörködöm. Bár soha el ne aludjék lelkedben a tűz, melly benne lángolni kezd ! bár a fél

úton ne hagyd abba, mint igen sokan, a dicső pályát! Ezek azt azért hagyják abba olly korán, mert azt hiszik, hogy a munka könnyű, mikor azt kezdik; s akkor veszik észre, hogy nehéz, midőn már lépéseket tévének. Sokan csak azért irnak, hogy nyomtatva lássák meg neveiket. A balgatók! nem látják, hogy az nem egyébbre való, mint hogy megneveztessenek. A ki ragyogni akar, annak Herculesi erővel kell birni, hogy a gátlásokkal ne csak víjjon, hanem azokat meg is vivja; kivált most, midőn a critica hatalmat kapott, s a Grammatica törvényei ellen tett vétkeket sanyarúan boszúlja; most, mondom, mikor az Írók egymással vetélkednek, s társaiknak hibázásaikat nem inkább mint a tulajdon magukét, gonoszúl lesegetik. De ne csüggedj el szeretett Gyermekek! ha ez nehezebbé teszi is az írást, az viszont, hogy a nyelv sokak által miveltetik, és így a tisztongatás fáradtsága megkönnyítettett, annál inkább vonszhat tárgyad felé. S nem volna-e az nevetséges, a ki könnyű munkák által akarna halhatatlanságra jutni. A korona az izzadóé, azt mondja nem tudom hol és nem tudom melly szókkal a keresztyénnek szent könyve; és ez e tekintetben is igaz.

Nevelődnek November 13-án irt levelét most veszem. Repeső örömmel értem, hogy az Erdélyi Muzéum nyomtattatik. Szép az, a mit Gróf Bethlen Imre, B. Vesselényi József, Gróf Teleki Pál, Bárányos Apor tettek és tenni fognak. — Örvendjen Döbrentei, hogy ő ennyi lelkeket hozza mozgásba. — Ez a kis kezdet valaha nagy dolgokat fog szülhetni. Az én Csereyem — noha már nemcsak Farkas az, hanem az igen derék Miklós is — a ma érkezett levelében azt írja, hogy a Döbrentei füzeteinek kedvéért mind atyját, mind testvér bátyját Lőrinczet rézbe fogja metszetni. — Így gyarapítja a jó igyeke-

zetet. Csak Döbrentei ne csökkenjen meg! csak elég munka legyen mindég készen, hogy el ne akadjon a nyomtatás! csak olly darabokát vegyen fel, mellyek ha nem a nagy Publicumnak is, de az értelmes Olvasóknak bizonyosan megnyerje kedveket!

Hogy a mi Szemerénk itt vala November hó 8—10-ig, azt már, ti kedves barátim, Gyulay és Döbrentei, fogjátok tudni minapi levelemből. Boldog napokat és éjjeleket töltöttem vele. — Ma vettem első levelet azolta, mert ő restes az írásban. De késedelmét ez az egy levél, mint többnyire mindenik a mi jó tőle, gazdagon kipótola.

Leveleinek ezek a czikkelyei. 1. Bizonyos idő előtt egy nagy Hazafi kérdést tett pályabér ígérete alatt, hogy azon száz ezer frtot, mellyet ő közhaszonra szán, mire kellene fordítani. A vivők között Virág és Fehér nyerék el a koszorút. Ők azt a Magyar literatúra elővitelére javaslották fordítani. — Kérdés lett a tanácskozásban, mint segéltsésk elő a Magyar Literatúra. Fel fog osztatni a tudományok egész neme, s minden nemnek más meg más Dolgozó adatik, a Mineralogiának Dr. Kovács, az Anatómiának Dr. Bene, a Philosophiának Prof. Szücs és Fehér urak. Pyber Benedek megjelenék a vacsorára, magasztalták a nála lakó Szabó Dávidot, az Erdélyit, kérték Pybert, hogy dolgoztassa le véle a Virgil Georgiconját is, s Pyber Virágnak nyert pályabérét 150 frttal toldotta meg, Kultsárnak pedig azon fáradozásáért a mellybe a pályakérdés közzététele került, 150 frt ajándékozott. Ezen kívül ezen új pályakérdést tevő fel: Lehetünk e addig Magyarok, mig a patyolatos nép magyar nem lesz? — Én nem értem, az epithetet: a patyolat alatt az asszonyi nemet érti-e, vagy a biborost, azaz a kik az első székeken s a trónus körül ülnek.

Szemere Aurora név alatt bocsátja ki periodicus irását. Dayka Gábornak verseiből Kis István három ívet nyomtattata Febr. oltá, vagy, a mi még hihetőbb eggyet se. Ezek állanak a Szemere levelében.

Én a Pozsonyi Vébert megkináltam Gesznerem nyomtatásával. El nem fogadta a nehéz idők miatt; vagy a mint leveléből sejdítém, mert a Nagy Sámuel által fordított Daphnisz és Első Hajos nyomtatványai félig sem költek el. Kis István csak az olly munkák eladásában gyors, a mellyeket maga ád ki, azok pedig inkábbára rosszak. Megkináltam Insztitortist Egyveleg Írásimmal s a Zrinyi verseivel. Még nem vettem levelét. — Közlöm véletek, kedves barátim, azon Epigrammámat, mellyet Rádayról írtam e napokban:

Én újabb Mózes voltam, s népemet
 Kihoztam a rabság hajlékiból,
 S a hagymatermő honn helyébe néki
 Tej s méz s bor folyta Kánaánt adék.
 Fény oszlopában ment Apoll előtttem,
 Fény oszlopában én a nép előtt.
 Megcsaptam a tengert s nyitva állt az út,
 Megcsaptam a sziklát s folyt a patak.
 Az uj törvénynek kettős ércztábláját*)
 Lehoztam a Parnasz szent bérceiről,
 S hatalmas jobbam azzal forgatá fel
 Az undok tisztelet tornáczait.
 Lehúllt a fal, de fenn maradt a tábla.
 Apoll kedvelte tiszta tettemet,
 S bérül öreg zöld kort nyújtott nekem,

*) A Sylv. és Ráday nemű versificatió.

S szépzengzetű lantot s hattyúi dalt.
 Kivette fürjei közül a borostyánt
 S hogy csendesén feküdjék árnya alatt;
 Önnön kezével szurta sirom mellé.
 Nagy volt nevem s örökre nagy marad.

Csókolom ő Mélt. Grófné kezét; öllelek kedves Lajos, kedves Lolott, kedves Döbrentei. 16. Dec. Épen most veszem az Institoris levelét, hogy Döbrentéinek számára a Gróf Török képét már általadta. Ő igéri, hogy nyomtattatni fogja Egyveleg Írásaimat és Zrinyimet is, de csak ha Prenumeránsok akadnak.

II.

Méltóságos

Gróf Gyulay Lajos Úrfinak

Kazinczy Ferencz

baráti szives tiszteletét.

Szeretetre méltó Grófom! Minekelőtte kedves levelének válaszához fognék, engedje meg az én kis barátom, hogy általa ő Nagyságánál, kedves Asszony Anyánál, egy jelentést tehessek; — azt, hogy én Jún. 18-dikán egy fiú atyjává lettem, kit ma Sáros-Pataki Professor Nagy Ferencz úr Marcus Aemilius Ferencz név alatt megkeresztelt. A Méltóságos Grófné megengedte, hogy a gyermek Ő Nagyságát keresztanyja gyanánt tekinthesse. Úgy mondják s úgy látszik nekem is, hogy ez a kis fiú egészen viseli képemet. Úgy abban is fog hasonlítani hozzám, hogy

érezni fogja egész mértékben ezen kegyesség becsét, s igyekezni magát arra érdemessé tenni, s azon lesz, hogy keresztanyja szép és jó gyermekeinek körökbe nem illőnek ne találtaassék. Ő, ha meg nem csal emlékezetem, azok szerint a mit nekem Döbrentei barátom ő maga kedves Lajosának esztendeiről monda, tizenegy vagy tizenkét esztendővel lesz ifjabb keresztgyermeki testvérénél. Úgy a kis Gróf néki példája lehet, kit a jóban, széphen kövessen, s ígérem, hogy örömmel fogja követni. De a példa is szeresse a követőt. Általtérek a kedves levél czikelyeinek válaszaíra.

Daykának Verseit Vitkovits barátom vette által, hogy a maga speculatiojára nyomtattassa. Ha reményében meg nem csalattatik Berzsényinek verseit fogja utánok eresztetni. Mindkettőt praenumeratio szedés nélkül ereszti ki Kapolnay Antal Fehér Vármegyei honor. V. Notáriusban levén olly férjfit, a ki neki e szándéokra elégséges pénzt kölcsönöz. — A Zrinyi Verseit kéntelen vagyok továbbra halasztani, mert e szerencsétlen időben nyomtattatni csaknem lehetetlen. — Azonban meg kell vallani, hogy alig tudnék esztendőt nevezni, melly literatúránkat szebb productumokkal gazdagította volna, mint ez. — Ilyen a Kis által fordított Horatziusi Epist., ilyen a Virág Poemája, ilyen a Szent Györgyi Sallustja, ilyen a Nagy Ferencz Bionja is. Hát ha Dayka és Berzsényi is ez idén léphetnének közre!

Csereyhez irt Epistolám, hogy olly tapsolással fog mindenfelé fogadtatni mint fogadtatott, alig mertem remélni. Horvát István barátom a Cserey Miklóshoz irt Sonettót talán elébe teszi a Farkashoz irt Epistolának. Én magam az Epistola mellett tartok. A Sonettót Döbrenteink bizonyosan vette tőlem. Méltóztassék néki jelenteni kedves Grófom, hogy a

3-dik sornak úgy kell állani benne: Az ércz phalanxot béfeszíteni.

Ezt azért, mert félek, hogy a Döbrenteinek irt exemplban b é r e p e s z t e n i - t tettem.

Köszönöm azon tudósítást, hogy Nagy Sámuel Ur a Palatinus Wesselényi és Teleki Mihály képeiket festi és rézbe is metszi. Az a két ember felejtetetlen lesz Nemzetünk történeteiben. — Teleki Mihály tiszteletes hazafiúságot követett el, midőn Erdélyt az Austriai ház birtokává tette, a vérontásnak véget vetett, s így Erdélyt boldoggá tévé. Ha Nagy Sámuel azt a két képet vésné akarja, óhajtánám, hogy a Vesselényiét a Vagner pastellfestése után copizálná, és hogy azt, valamint a Bochkayét is, nem olly kisded formában véssé, melly a mi Döbrenteink Muzéuma előtt állhasson, hanem in-folio formában. — Megérdemlik ők azt a tiszteletet, mert valóban nagyok voltak.

Édes kis barátom! Gyönyörűséggel olvasám a Gróf két Epigrammáját, s nagyon köszönöm Döbrenteinek, hogy rajtok semmit sem simított. A második felette rendes. — Engedje mondani, édes barátom, mit óhajtok a kis Grófra nézve; hogy úgy ne engedje magát a nehézség által elijesztetni mint én. —

Én ezen elijedés miatt mentem illy kevésre az írásban, illy kevésre a nyelvek tanulásában. Mingyárt igen jól akartam szöllani s versezni, s minthogy a dolog nem ment, nem üztem Üzni kell szakadatlanul, a gyakorlás által véletlenül belé tanúlunk. — Praedicálni s alunni nem jó rim. Olly közel vala pedig a szunyókálni — mely igen piaczi szó ugyan, de a rossz predikatio felől szóló versben elállhat. Ne szünjön meg a kis Gróf magát gyakorlani. Eleintén a fortepiano sem adta meg az én kis barátomnak a kívánt hangot, de a gyakorlás, a mint örvendő é

tem, Virtuoso-vá tette rajta. A Görögöknél minden Ifjú verte a lantot, még pedig úgy, hogy versezett is mellette. Miért nem lehetne az nálunk is? Én ha újra születnék, s valamely tündér választásomra hagyná, hogy melyiket akarom, a Muzsikát-e vagy a Versezést? együtt kapnék mind a kettő után s mellé még a Festést venném. De ha csak egyet volna szabad vennem, a Versezést venném, — mert az örökké fenn marad, holott a Muzsika hangjai elhalnak. A Gróf már Mester az egyikben. Tegye azzá magát a másikon is! — Ajánlom magamat igen becses barátságába. Hidje el édes Grófom, hogy leveleit mindig gyönyörűséggel fogom venni. Kedves nékem azt hinnem, hogy én a Gróf lelke talentomait némelly buzditások, némelly meleg ömledések által fejtegethem. — Széphalom. Jún. 19d. 1811.

III.

Az Andrásfalvi testvéreknek,
az én szivem fogadott kedves gyermekeinek.

Széphalom, Oct. 4. d. 1812.

A kegyes Lolott tavaly ezen a neki szent napon irta hozzám a legcsapodárbb levelet. Szerettem volna a h i v leányt azon szent érzésekért, melyekkel idvezült atyjának halálát kesergé, ha még addig nem szerettem volna is, s nem jöhet fel nekem soha ez a nap, hogy a kedves levelkére ne emlékeztessenek. — Vissza adom a kölcsönt, és ime a jó Lajosnak, a Lolott jó testvérének, én is ezen irom meg a választ mintegy tiz nap oltá kezemben forgó levelére.

Úgy hiszem, hogy ebben elég mentséget fog lelni azon vétkemért, hogy reá mingyárt nem feleltem. Hogy ez a haladás nem hidegségből ered, azt nem szükség nékem állitanom; kérdje szívétől s az pártfogóm leszen.

Megterhelve az esztendő első felében holmi siető dolgozásokkal, a második félnek ez a három holnapja hasonlatlanná téve magamhoz; úgy kicsapott tulajdon nyomomból, hogy abba még eddig vissza lépni nem tudtam. — Ez is mutatója napról-napra több hatalmat vevő elöregedésemenek. Ugy szóllván semmit nem dolgoztam s gondokba ejtettem baráti-mat, kik elvátozásomat megérteni nem tudják. Ti, kedves barátom és barátnéim, azoknak számokból vagytok, a kiknek bocsánatokat illő kérnem, hogy vá-
rakozástokat még mindég csalogatom. Azon leszek, hogy adósságomat annál méltóbban fizethessem le, mikor majd magamhoz térendek.

Nagysádnak, kedves Lolotte, azt a hirt hozhatom, még pedig olly véggel, hogy azt tiszteletre olly igen méltó Tantjának Gróf Bethlen Ádámné Ő Nagyságának jelentse bé, hogy az én Berzsenyim előttem feldicsekvék azon szerencséjével, melyet Melancholiája a Grófné előtt nyert. Melly szép azt látni, hogy sziveinknek énekeinkbe öntött érzései a mostani kornak és a jövődőknek jobbait barátinkká tették! de melly szép az is, midőn a jobb lelkek, kifejtözve azon vaslánczok közzül, mellyek az egymásra-méltó lelkeket külön fogva tartják, egymást felkeresik, egymáshoz csatlódnak, s így triumphálván az időn s távolságon barátokká lesznek. A valóság örömei szükek és mindennapiak: azok az örömek, mellyeket a képzelés nyit, azok az igazán lelkiek, isteniek; s mi ellenzi, hogy őket magunkéivá tegyük?

Tudja-e, édes barátom, édes Lajosom, hogy Horvát István Aug. 23-dikán Helmecczinek kezébe adta nekem három Sonettómat, s ugyan annyit a Szemere Páléi közzül, s azokat e czím alatt: Hat Sonett. Kazinczytól és Szemerétől. Kiadta Horvát István. Pesten, Trattnernél; 10 lapra kinyomtattatá, elébe vetvén egy nem hosszú előszót, melyben azt mondja, hogy a kis munkával mind Publicumunkat, mind a két barátot, (Szemere és engem) meglepi, Szemerének két elsőbb Sonettje igen-igen szép, s szép a harmadik is; s képzelem, hogy a kis Gróf Tantja ezeket a Melancholiával egy rangba ülteti. — Szemerétől sokat várok, de ennyit még most nem vártam. — Szolgálnék vele, de még nyomtatványt nem láttam, mint a mellyet Helmecczitől vettem postán; azt pedig azonnal elküldém Csehy barátomnak a Kobryn síkján bizonyított vitézsége jutalmául. — Nagyon örvendek, hogy munkám a Szemeréével együtt lépe közre.

Éljen szerencsésen édes barátom, édes fiam! Higyje-el édes Grófom, hogy én a kis Grófot szívesen igen szívesen szeretem. Tanúljon úgy, hogy valaha nevét a tudományi pályán is fényeltethesse. Mint örvidenék, ha életemet a három gonosz leány addig hagyná nyúlni, még annak első csillámlását megláthatom!

Ajánlom magamat becses barátságába s kérem, hogy baráti csókomat adja által az én Lolottomnak Thalie pártfogójának Contesse Fannynak és a kis kedves Constancenak. Ő Nagyságának kedves Asszony-Anyjoknak alázatos tisztelemet.

hiv barátja,
Kazinczy Ferencz.

IV.

Széphalom, Nov. 4-ikén 1816.

Kedves barátom !

Ennyi baj, ennyi gond, ennyi munka, ennyi levélírás közt nem emlékezem feleltem e leveledre. Én rajtam sokszor megtörténik. Ha már feleltem volna, halld újra a mit képeddel eltölt lelkem mondat.

Leveledet elolvastam feleségem előtt, hogy Téged ő is ismerjen, szeressen. Barátom, te nagy reményekre neveled; a természet neked sok ajándékot ada, Döbrentei pedig szívesen igyekezett használni azokat. Most mingyárt belépsz azon esztendőkbé, a melyekben a hazának tudni kell, hogy te vagy, és hogy Anyád és Nevelőd nem ok nélkül vesztegették reád gondjaikat, hogy Vesselényinek és Farkasnak társasága neked is használtak. Bizzál magadhoz, s mutasd meg a világnak, hogy magadhoz bizni van okod. Könyvcsinálás nélkül is lehet azt mutatni, s téged csillagzataid talán más célra vonszanak. Lesd ki magadban, mire hivatál, s tedd a mit ez a vizsgálás parancsol. A nagy ember mindenütt nagy.

Ma Lolottnak nevenapja van, s Zseni egyget álmoda hozzá a nélkül, hogy tudta volna, melly nap ez. — Küldd által neki ez idezárt levelét.

Én erdélyi leveleim írásában minden nap tovább haladok. De azokban felette sok a hézag. Kénytelen leszek azt csak ezen hézagok kipótlása miatt is beküldeni Döbrenteinek, mihelytt a Munka készen lesz. Bár azt Erdélyben dolgozhattam volna! S bár Leberecht Geographiáját elhoztam volna Döbrenteitől.

Csókkold ezt a kedves barátunkat, édes Gyu-

laym, csókold Buczyt és minekutána Farkas már nincs közöttetek, a kis Kelement. Buczy Professor leve-e? s hol van? Szent-Benedeken, vagy közöttetek? Ide teszem Munkám előbeszédjét, de a mihez talán még jó valami.

Magy. Ország nem ismeri Erdélyt. S megszokván, hogy csak arra tegyük útunkat, a merre nekünk a nap enyész, feledjük, hogy Erdélyt egy velünk testvérnép, hogy Erdélyt nemzetünknek egyik fele, s egy nevezetes és némelly tekintetben nálunknál boldogabb fele lakja. Én magam is Zsibónál és Krasznánál nem voltam soha beljebb. Érzettem vétkeket, le akarván azt mosni magamról, s ez idén Jún. 11 d. útnak indultam oda, s az a teljes 3 hónap, melyet utra fordíték, életemnek legszebb szakai közzé tartozik. S a mit láttam elbeszélem az Olvasó közönségnek s Levelekben beszélem el, hogy így némelly apróságokat is legyen szabad elmondanom, mellyek az egész közönség elébe nem tartoznak és más alakban el nem fogtak volna mondathatni és mégis némelly Olvasók előtt mind most, mind a későbbi időkben, igen kedvesek lesznek. Bár ez közzülünk sok másokat arra indithasson, hogy azt a tiszteletes földet megtekintsék, bár ez némely balitéleteket, melyekkel ők emitt-amott terhelhetnek, rólok elfordithassa! bár ez őket és bennünket a költsönös atyafiságos szeretetre gyulaszthasson!

Erdély velem azt tette, a mit ritka Erdélyivel tenne, az én szorosbb hazám s én Erdély eránt örökre le vagyok kötelezve. De hálámat örömet elválasztom azon tisztelettől, mellyet ez a föld tőlem, a hála érzésein felül is, érdemel, hogy ez annál tisztább legyen. A mit én tapasztalék ott, más is fogja tapasztalni, csak azon érzésekkel jelenjen meg az Erdé-

lyieknél, a melyekkel én léptem közzéjük. A Pro és Contra minden nemzetnél feltaláltatik, úgy mond a Yorich öreg Tisztje; s a ki nem kívánja, hogy minden úgy legyen másutt mint nálunk, az kevés dolgon fog felakadni. S még kérdeni szabad ha ez így jobb volna-e?

Fügernek melly darabja az, a melly szobádban függ Prof. Nagy Sámuel által copírozva? Ezt elmondom Utazásomban, és így kérlek vagy te, vagy Döbrentei, írjátok meg. Nem emlékezem többé melly darabja. Meglehet, hogy Nagy Sándor, mikor az orvos üvegét kiüríti.

Prof. Nagy Sámuel hol született és mikor? Mint kezdé, és hol, rajzolást tanulni? Mikor ment fel Bécsbe, mikor jött le? Czelter Sámuellel volt-e szövetségben? Most ki által fizettetik, s mely ház az a melynél tanít? Kiknek hívják azon Deákjainkat, a kiknek nála láttam Calligraphiai specimeneket?

Báró Dániel Istvánné Exc. Kicsoda vezetékek és keresztnéve szerént? Ki volt első férje, ki a második? s ettől s amattól kik gyermekei?

Kinek hívják azt a festőt a ki a te képedet festette olajban? Avenarius, vagy Avellarius, vagy hogy?*) — Bár ez által Döbrenteink is festetné magát. Jól talál s nem csinál az arczból etrange arczot. Az én képem és a Zsenié Lolottunk számára most jó Donáttól hozzám, s mihelytt elérkezik, mingyárt meggyen hozzátok. Barátom, minden embernek le kellene magát festetni, mihelytt jó festőt kap; mert minden ember meghalhat. Pataki Mózes fiatal ember volt s melly szerencse, hogy meg van képe!

*) Avenarius-nak hívták.

A Pesti Tudom. Gyűjtemény számára beküldém Manicheusi Epistolámat, mert egyebem nem volt, s Trattner kért hogy adjak valamit. Az Erd. Muz. V. füzetét még nem láttam.

Nagyon kérem Döbrenteit, ne késsen nekem ezen kérdésekre felelni, s Simon kömetszőnek tegye papirosra Biographiáját, ha csak húsz sorban is; hol született, hol tanult, mi olta van Kolozsvártt? Mi nevezetes dolgokat dolgozott?

V.

Széphalom, Dec. 13. d. 1816.

Gróf Gyulay Lajosnak.

Kedves barátom, nem tudhatván hol van a mi imádott Lolottunk, Andrásfalván-e, vagy Vásárhelyt, vagy talán nálatok, e leveletem neki általod nyujtom be. S bár ezzel együtt az a két kép is mehetne, mellyről Zsenink szöll. — Oh édes barátom, áldjuk annak hamvait, a ki elsőben feste! Mely örömeket teremte az az egymástól messze lakóknak, az egymástól örökre elszakadtaknak!

Dónát ezen Lolottnak menő két képen felül nekem még egy harmadikat is küldé, melly Wesselényinek vala destinálva, de a melly oly szerencsés, hogy W. nem fogja bal neven venni, ha azt még neki sem adom, hanem maradékimnak tartom meg. Ő most útra megyen, és így minek küldeném neki? Mikorára visszatér, copizálva lesz akár ez a fej, akár az, a mellyről ez vétetett; és így W. semmit nem

veszt abban, hogy a mi neki vala elszánva, az vissza tartatik.

Döbrentei emlékezik azon képemre, melyet Kreutzinger feste 1808. Az oly mű, melly valaha a Belvederben fog függhetni, ezt mondták róla némelly festők Bécsben. De K. a képben csak a szenvedőt akarta festeni, s a képben valami van, a mitől lelkem minden reá pillantással elretten. Leküldvén azt Dónáthoz, kértem, hogy ezt a visszáságot vegye-el, de egyébiránt egészen úgy dolgozva a Copiát mint a Kreutzingeri originál, — s ez megyen Lolotthoz. — A másik eránt, melly marad, az vala kérésem Dónáthoz, hogy a képet tegye ifjabbá, úgy a hogy 1801. lehettem, midőn haza szabadulék. Ezt Dónát a Musculaturának s Anatómiának mély tudománya szerint olly szerencsésen tévé, hogy nincs senki a ki még szerencsésebben tehetné. Egyedül abban téveszté a dolgot, hogy nem 1801-re, hanem 1794 ifjitotta meg, az az nem akkora mikor én kijöttem, hanem akkorára, a mikor bementem — s ez az esztendő nem kevésbbé interessant czikkelye életemnek mint amaz. Ha képem valaha metszetni fog, akarom, hogy más képem ne metszettessék, hanem ez, mert ez minden képeimnél szebb is, igazabb is, lelkesebben készült is. A haj fekete, mert akkor még az utolsó szálig az volt; s a tüzes szem jobb felé van elfordítva s nem a nézőre pillant. Ezt magam hagytam így. Az ajak nyugalomban van, nem mosolyog, és még is vidám poetai phantasia lebeg a képen. Ha Bécsbe megyek felviszem ezt is, a Kreutzinger képét is, s kérni fogom Kr.-t, hogy ha lehet a szemet és száját fesse az 1808-ban dolgozott képen úgy a hogy azt itt Donát, festette.

Barátom, ha Avenárius ur Kolozsvárott legyen, kérlek, vedd reá Döbrenteit, hogy magát neked

festesse, pendantúl a tiédhez, a hogy Wesselényi és Pataki vannak festve Dónát által.

Ne halassza azt tenni Döbrentei, s képzelje, hogy ha Pataki akkor nem tette volna, mikor Velen-czében járt, fél esztendő múlva nem festethetett volna. — Mit csinálnak az én Erdélyi barátim? vagy inkább csak a Kolozsváriak? Buczy közttek van-e? Professor lett-e? Consil. Kenderessy megjött-e Hunyadból? Emlékezik-e még rólam? Tiszteld őket és Buczyt, kedves barátom, tiszteld öleld a mi Döbren-teinket, s higyd, hogy minden szempillantás, a mely-ben rólatok emlékezem, innepe az én szívemnek. Élj szerencsésen, kedves barátom,*)

örök hived,
Kazinczy.

VI.

Széphalom, Január 13 d. 1817.

Kedves édes barátom!

Fogadd el forró öleléseimet barátságodnak azon szép jeléért, hogy ezen esztendőben a levelezést

*) Ezen levélhez következő magyarázatot csatolok. Az itt s már előbb is említett *L o l o t t* gróf Gyulay Karolina volt, kit 1832-ben nőül vett báró Frimont Péter kapitány. Ő gróf Gyulay Lajosnak testvénénje volt. Esze, mivelt-sége s jó szive ritkitották párját. A ki ismerte, soha nem fogja elfelejteni.

Avenarius németországi festő volt, ki hosszú ideig élt a gr. Gyulay család körében.

Gr. Gyulay Lajos naplótörredékeiből.

a hozzám irt levelen kezdted. Én, édes barátom, electrizálva vagyok mindég, mikor a postáról Erdélyi levél érkezik: de azok közt nekem legkedvesebb az, a min az én Dédácsi barátimnak ismerem el írásaikat. S ezek közt az én forró lelkű Lajosom fő helytt fogna állani, ha az egyiknek a másika felett állani szabad volna.

Az én képem és a Zsenié még is kezemben van, de ime már indul Kassa felé s onnan Döbrenteihez. (Ehhez azért, mert az ő nevét irtam a skatulya deszkájára.) A skatulyában — oh rettenetes szó! — de a ládácska nem sokkal jobb — együtt fogja Döbrentei venni Cicerónak Catilináris négy oratióját az Erd. Muzéum számára. Nem képzelitek ti, édes barátim, Erdélyi útam olta mint lankada el minden erőm, valamit dolgozni. Ezen 4 Beszéd leírásával alig készülheték el, mellynek igazat szölván az is valaoka, hogy Dellevaux s a felesége, kik nálam lakva is mulattak, sokat elfogának a munkától. Osztán a leírás az én szokásom szerint újra dolgozás leve.

Tegnap előtt a Wesselényi Brüsszén, szép lévén a nap, egy frakkocskában lovaglottam ki Mikóházára. egy szép asszonyhoz, Comáromy Nánihoz, s úgy elhütém magam, hogy megbetegedtem s tegnap egész nap ágyban kelle maradnom. A test kipárázá magát s jobban vagyok; eggy két nap alatt nem lesz nyoma bajomnak.

Ezen ágyban-létel elég időt ada Zsomborinak nyomtatott Predicatiójit olvasni. Azok valóban szép nyelvben vannak írva, s olyanok, hogy a Spalding tanítványa is kevés változtatással el fogná mondani, tiszta erkölcsiséget tanítanak: de nem tudom miként, sokszor elvesz előttem olvasások alatt a fonal, másuvá viszen, mint gondoltam hogy vinni fog s így gyönyörűségeim megzavartatnak. Már gyertyavilág-

nál olvasám őket, midőn egy Patakra küldött emberem Prof. Nagy Ferencztől elhozá az Erd. Muz. 5-ik füzetét, s ez fenntebb öröme ragadott.

Csókold, kérlek édes barátom, csókold Döbrenteinket nemcsak eléggé meg nem érdemelhető barátságáért, melyet az ajánlásban bizonyít erántam, hanem kivált azon nagy szolgálatokért, a melyet ezen füzetben nyelvünknek nyújt. Az az első darab igen jó. Bár csak sok magyar író studiumává tenné. Osztan az a jegyzés lap 47. és 48. gyümölcsöket fog teremni.

Derék az is a mi l. 70—76-ig áll. Sipos l. 127 és 128 olly magyar verset ada, melly talán minden más magyar versénél jobb. — Szent Miklós hatalmas lépésekkel megyen a dicsőségnek. De az Erd. Muzeum e füzetének az én ítéletem szerént a Kölcsei isteni szépségű dala l. 141. a koronája. Én tudom azt, édes barátim, mibe kerül illyet írni. Még nem olvastam meg minden verset.

Trattnernek istentelen correctora van. l. 128 servum pexus az az pecus. — l. 131. Kálmán Gy. azaz Kalmár. — l. 130. Ilysszus azaz Ilisszus. 132. Jambusnak az az Jambusunk. De ez mind haszontalan panasz.

Édes barátom, Döbrentei már is felejtethlen a nemzetnél, ki felel arról, hogy addig fog élni, mig Dónát festheti. Ne halaszd lefestését. Ha Avenárius úgy találja mint tégedet talált, megelégedhetsz munkájával. Dónát sem mindég olly szerencsés, mint a Wesselényi és szegény Pataky képeikben volt. Ha Magyarországra és Pestre jöttek, akkor üljön inkább még egyszer Dónátnak. Még egyszer mondom, minden jobb embernek festetni kellene magát, hogy ha kikapja közölünk a halál, birhassuk képeiket. E részben nekem gondom vala magamra. E napokban

recenseálám képeimet Pandektáim 7-ik kötetében. Én 23-szor vagyok festve, ide értvén Leonhard Posch által viaszban bosszirozott fejemet.

De minden gondoskodásaink mellett soha sem vagyunk eléggé gondosak. Ime eljöttem töletek s nem hoztam el hajatokat, a te imádott anyádét, testvéreidét, a tiédet, a Döbrenteieit. Kérd ő nagyságát, hogy engedje meg, hogy hajaiból nekem szelhess el egy fürtöt, kérd erre az én kedves Lolottomat is, s tartsd magadnál a hajakat, míg bizonyos alkalmatosság által hozzám küldheted. — Mondjad Lolottnak, hogy a legszentebb barátsággal ölelem, de feleségem az ő testvére s Geniem az ő leánya, nincsenek itt; Kázmérba mentek által. Sophie vette második levelét az én kedves gyermekeimnek.*) — Barátim, mikor látjuk meg egymást s szabad-e Széphalomnak azt remélni, hogy Lajost és Döbrenteinket meglátja az idén? Öllelek.

Döbrenteit kérem, hogy Dr. Gyarmathyt**), akár szóval akár levélben kérje, hogy a megígért könyveket foglalja el számomra; legjobb volna, ha Döbrenteinek adná által. Hát Cserei Farkas felől mit sughat nekem Döbrentei?

*) Kazinczy neje, sz. gr. Török Sophia.

**) Dr. Gyarmathy Sámuel gr. Bethlen Gergelynél nevelő s később házi orvos s élte végeig Bethlen Gergely s családja egyik legjobb barátja volt. Nagy érdemeit ismeri a magyar művelt olvasó közönség. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy özvegy gróf Gyulay Ferenczné s családjának is egyik legjobb barátja s legkedvesebb vendége volt.

VII.

Buczy Emílihez.

Széphalom, Nov. 18 d. 1816.

Kedvelt hive, Buczym, Wesselényinek, a te barátod,

Hogy te magad hallgatsz, hogy hallgat Kornisod, érzi.

Szólj, mint vagy te? miként vagyon ő? szólj, mint vagyon anyja?

Nagy disze Erdélynek, nagy disze a Teleki háznak,

S hív mint atyja, kinek hamvedrét tiszteli jó sorosz.

Mint van Kenderesink? az az új Fabriciusz, a ki

Szíve érzéseitől nehezebben hajolhat el a hogy Fenn ösvényétől az egek szép fénye hajolhat;

S a ki, midőn a fergetegek rá rontanak, ámbár

Némúlást javasol neki a lelketlen okosság,

Azt teszi a mit az ész, a tiszt, s szép lelke parancsol,

S tilt a haszna-leső ravasz és lelketlen okosság.

Mint Feketénk a nyájas öreg? kinek élete halkkal

S hasznót hajtva fut el, valamint a völgy ere, mely hol

Szent ligetet serdit, hol szomszár holdakat öntöz.

Emlékeztek e még rólam? vagy már is eloltá

A szeretett vendég képét a nem nagy időcske?

Hol múlatsz te? Kolozsvártt-e, a városi füst és

Lárma között ? vagy Szent-Benedeknek csendes
öleiben ?

Távol ugyan Döbrenteitől, de Tihóra, hol egy
nagy

Fényű férjfi szokott biztos kebelébe fogadni,
S a nekem olly kedves fejedelmi Zsibóra ki-
nézvén.

Két hava múlt-el már, hogy az eltávozni szo-
katlant

Kisdéd honja megint elzárta, de nem fog-el
engem

Gyermekeim szeretett keskeny köre, nem fog-
el iró

Asztalom úgy, hogy benneteket ne sohajtsalak,
oh ti,

Hirtelen elreppent szép nyolcz napok, isteni
éjek !

És mikoron hátára veszen Brüce-öm, egykor az
Erdély

Első ifjáé, s az enyém már ; angol atyának
S Stambuli kanczának szép gyermeke ; s rázza
rövidre —

Metszett kis farkát s hattyúnyaka gyenge se-
rényét,

S játszva, szökellve, nyerítve viszen Kázmérba
napamhoz.

S egy pár szép szemhez, közelébb, Házára-Mi-
kónak,

S ifjuvá teszi a kit az évek sullya hanyatlat :

Oh akkor lelkem együtt van véletek a kert
Szent csorgója körül, hol az holdnak mágusí
fénye

Játszva tekint le ránk az olasz-nyár s fenyvek
homályán ;

És ott, a hol ezüst habjait a vad Szamos önti,

Perjéjébe harapdálván, a szarvasok, őzek
S fáczánok mezején, s kívánnám éltemet itten.
Tölteni köztetek és a kik hozzátok hasonlók.

Hasonlít ez a Horátz Epistolájához, melly így kezdődik: Juli Flore etc. — s kivált a vége Horátzi, mert, mint odájiban elcsap attól a min kezdette, s gond nélkül végzi, nem oly abgezirkelt, mint a Weselényihez Csereyhez szóló Epistoláim.

Kedvelt hive, Buczym, W.-nek — az az, Bu-
czym W.-nek kedve hivelt. Ezt a Purista kárhóztatni
fogja, de Döbr. bizonyosan örülve fogja venni. Más a
próza, más a vers.

v. 5. h í v, — az az, a hazához nemzethez hív.
Epistolámat felveszi a Muzéum, itt, meg kell ne-
Teleki Károly Erdélyi kincstartót, s elmondani,
ő melly tiszteletes ember volt.

Mélt. Kenderesi Úrnak gondolkozásától az én gondolkozásom sokakban nagyon messze távozik. De tisztellem benne a szép makacsságú nagy férjfit.

v. 9. rá r o n t a n a k, — az az rontani akarván rá omlanak.

v. 10. — De herzlose Klugheit, a mit némelly gyáva annyit szeret tanítgatni a jobbaknak.

v. 12. ez ismét előfordúl, hogy az olvasó jobban érezze, melly utálatos okosság az a R. féle emberekben.

v. 15. serdít — E szót én csináltam innen serdül s ezt teszi adolescere facit — holdakat, az az hold földeket, jugera.

v. 18. fumum et opes strepitumque Romae. Horat.

v. 27. isteni éjek. O noctes, coenaeque deum Horat.

v. 28. Brűce-öm. Azért így írva, hogy az olvasó értse, hogy Brűsznek Brűce után neveztetik a ló.

v. 33. Házára-Mikónak — az az Mikóházára, Széphalomhoz még közelebb mint Kázmér, hol Comáromy Anna és István fő notár.laknak.

v. 34. hanyatlat — új szó a hanyatlikból = hanyatlóvá teszen.

Bruce festve van : angol atya, török anya szép gyermeke, kurtított farkú, hattyú nyaku, színe rőt az az piros, s Zsibón ette az első perjét, az az ott született.

Sietek leveletem postára tenni, s ezért végzem illy hamar.

Mivel Buczy nekem nem felelt ezen Epistolámra, azt teszem fel, hogy levelem elveszett, s így ma neki is, W.-nek is megküldöm.

Döbr. Fekete Ferencz úr felől jegyzést tegyen az Epistolához, ha felveszi Muzeumába, s beszéllje

el, hogy híres nemzetségből eredett, a Fricsi Feketék közzül, mely Erdélynek első házaival rokon és hogy a Spectatort is fordította.

Döbr. megint, hogy ne levelezzek eggy valakivel. Az a valaki ira nekem elébb. Nem hagyhatám válasz nélkül, mert valakinek nem válaszolni olly grombaság, mint szavára nem felelni. 3 levelet vettem, én 2 választ adtam, s mind a kettőben máshoz szóllok.

Élj szerencsésen kedves barátom. Csókold a legimádottabb anya kezét s kedves testvéreidet.

Jan. 28 d. 1817.

Fejedelmi Zsibó. — Fejedelmi lakás, dombon áll öt pavillonjával s kertjével s két völgyre néz.

(Kazinczy ezen leveléhez mellékelve megküldötte a gróf Gyulay családnak a convocationalist a Kozmai temetésre, melyet annyival inkább zárok ide, mivel a jelentés a Kohányi Kacsándi család legutolsó férfi tagjának a Kozmai sirboltban való eltemettetéséről szól. Özvegy gróf Gyulay Ferenczné, mint már megemlitettem, Kohányi Kacsándy leány volt s ez ősrégi család a felső-vadászi Rákóczi családdal is rokonságban állott.)

Convocationalis a Kozmai temetésre.

Tetszett a mindeneket bölcsen kormányozó Gondviselésnek nékem szeretett férjemet, magzatjainak szorgalmatos, igazszívü atyjokat, dicső familiájának pedig férjfi ágon lévő utolsó törzsökét, tekintetes Kohányi Kacsándy József Urat, mindnyájunknak engesztelhetetlen szomorúságunkra az élők sorából kiszólitani. Ki is midőn ezen tek. megyének hasznos szolgálatjai után, életének hátralévő napjait csendes

nyugodalomban tölténé, csak rövid ideig tartó, de felette sullyos betegségei után, példás buzgosággal az örökké valóságra elkészülvén, e folyó esztendő és holnap 5-ik napján életét alkotójának visszaadta, dicső pályafutását életének 63-dik, velem kelt elfelejthetetlen egybeköttetésének pedig 28-dik esztendejében elvégezte.

Hideg tetemeihez is utolsó tartozó tiszteletemnek megtétele s annak rendes eltemettetése fog e folyó holnap 13-dik napján az az hetfőn délutáni két óra tájban tartatni; ezt megelőzi ugyan az nap délelőtt 10 órakor a csendes nyugodalomért való isteni tisztelet és ájtatosság.

Teljes reménységgel vagyok a felől, hogy a T. ur drága kedves Uram Bátyám, elfelejthetetlen férjemhez vonszó szíves indulatjától, atyafiságos szeretetétől is indítván, ezen utolsó tiszteletet tőle meg nem fogja tagadni, gyermekeimmel érzett fájdalomaimban részt venni méltóztatik.

Magamat addig is ajánlom
alázatos atyafi szolgája

Berthóty Ioanna, elmaradott özvegy.

Kozma, 9. Jan. 1817.

VIII.

Gróf Gyulay Lajosnak.

Széphalom, Január 5 d. 1818.

Kedves barátom!

A mai nap nekem sok örömetek ada: Az álom jöltevő tündére tégedet és Hunyad vármegyének uj

táblabiráját*) előmbe vezeté, s ezt talán ma először miolta elválánk Benczenczen**); Újhelyben jövének egyyüvé; ti hozzám akarátok jönni, s én valék vezető-tök Újhelyből. Még midőn felébredtem s az édes álom eltűnt is láttalak benneteket: Téged, édes barátom, Gyulay, a te neked olly egészen saját csendben, de lelkednek egész hevével, a mi Döbrentein-eket pedig lobogó tűzében, s mindhárman boldogok valánk, feljebb mint a mit az emberi ajak mondhat. S még nem oszlott el az álom édes áttatása, midőn gróf Dezsőffy Józseftől egyy csomócskát kapék, s abban az Erd. Muzéumnak mindeddig nem látott VII. és VIII. füzetét és Catilinariáimnak mását — mert rettegven, hogy az Originál elveszhetett Várad és Kolozsvár közt, kértem volt Dezsőffyt, hogy ezt a magának Dulházy Mihály nevű Secretáriusa által leiratott mását küldené ki. A IX. füzetet még Dezsőffy sem bírja. — Kérd, kérd, édes Gyulaym, Döbrenteit, hogy az Erd. Muzéumot ne engedje megszűnni. Véghetetlen becsú Folyó-írás ez. Bár az Isten sok olly hazafiakat támasztana, a kik Döbrenteit nemcsak a képmetszésnek, hanem a nyomtatásnak terhében is segélenék. — Nincs szükség jelentenem, melly darabok tetszettek nekem a két uj füzetben: de érzi azt a mi Döbrenteink, hogy a mi az ő tollából folyt, az nekem mind, mind, igen kedves. Ő tüzzel ír s nem tintával, s így jó írni, kívált az olly olvasókhoz, a kik még így is nehezen gyuladnak. Döbrenteit nagyon kérem, ne feledje megírni, ki az a gróf Mikó György és micsoda idejű; úgy

*) Döbrentei Gábort.

**) Helység Hunyadmegyében.

tetszik, éltes ember és sok tapasztalású. Ha nem magáé is a mit itt mond, bizony hasznost mond, és jót mond. — S ki az a Wajda Albert, a ki Góthe gyönyörű darabját olly jól utánlotta? Ezt se feledje nekem Döbrentei megírni. — Bizony Erdélynek oly ifjai nevedeknek, a kik elfogják Virág Benedekkel felejtetni azt a szavát, a melyet a Cserei Farkashoz írt Epistolám megpillantásakor az Erd. Typographiára mondott Szemerének: Öcsém, az az Erdély nagyon szereti az Antiquitáscht. A ti ifjaitok többet ígérnek mint a mieink.

A mi megbecsülhetlen Pipszünk*) a mai levelében is grammatikázgat; azt írja, hogy első levelében felelni fog arra, hogy a szemnek irunk, nem a fülnek, és így az írásban a gyökérrre is kell vigyáznunk.

Neki csak a hangot kellene festenünk, nem egyebet. Ezen felül azt vitatja most is, a mit D. felvett és elmondott, hogy a midőn vacsorákat ad mavult convivis quam placuisse coquis.

De bár csak hát ne a dámákat hívná a Grammatikalís vacsorára, hanem a Grammaticusokat. — Neki nem kell az árny, mert nehéz kimondású szó. — Vallyon tetszenék-e a Góthe Iphigeniája első sorában:

1. ki a ti árnyatokba szent tetőji. — 2. ki a ti árnyékokba szent tetőji.

Eddig olvasatok édes barátim, a tud. Gyűjtemény XII. füzetében a Beregszászi Dissertatióját és Sipos Ó és Új magyarjának Recensióját. Prof. Fejér halogatta felvételét, — meg lehet, hogy gyanításom megcsal, de én úgy hiszem — azért, mert látta, hogy az Kisfaludival megbánatja, hogy az 1816. Aprilis

*) Gróf Dezsőffy József.

14-dikén Ruszekhez eresztett levelét írta. Azután azt az ürüt (örvöt) hozta fel ok gyanánt, hogy az Ó és Új magyar a tud. Gyűjteményben már úgy is recenséálva van, s azt kívánta, hogy a mi az ó és új magyarnak mondatik, vágjam ki belőle. Ezt cselekedni nem akartam. Recenzióm akkor vétetett fel, midőn Trattner elvette a Redactiot Fejértől és Redactor-nak Pápai Ex. Prof. Református Mokri Benjámin urat fogadta meg 600 frt fizetéssel. De csak hogy kijöve a Recensio. Mindent meg nem térít: de a Siposok és Beregszásziak, úgy hiszem, ezután lejjebb hangzattják a tónt, s az nekünk elég.

A mi imádott Lottink megírta, hogy kezében van az atya s az ő leánya képe, s ez engem nagyon megnyugtata. De hát a Wesselényinek még itt létében ígért kép kezéhez juta e Döbrenteinek? Kérem ötet tudósítson, valamint arról is, hogy vette e Catilináriáimat, s a Wieland Anti-Adelungját, s Cons. Kenderessy beküldé e már Bthec. Szabó urnak a Teleki Bibliothecájának ajándékban küldött ládát? Wesselényinek küldje által képemet Döbren-tei s engem tudósítson; 1. hány ablaka van az udvar felé a Telekiana Bibliothecának; 2. kiknek képeik függnek a Bibliotheca hajójában?

Lotti írja, hogy dr. Kovács veled elhagyatá a hideget. Örvendek ennek, édes barátom, s óhajtom, hogy egészséged állandó legyen, s tanulásodat semmi el ne akassza.

Én nem sokára Krasznára megyek, hogy ott Cs. F.-nak*) felolvashassam Erdélyi leveleimet, miket osztán mingyárt nyomtattatok. Thalie lányom a minap

*) Cserey Farkas.

Comtesse Fannyt kérte*) levelében, hogy minekutána Emil keresztfija ő nagyságának, Zseni pedig fogadott leánya Lottinak, ötöt Fanny, Phigiet Constance**), Antoniust Lajos fogadja el. De ez az esztendő Döbrenteinek is ad egy fiút vagy leányt. Éljetek szerencsésen kedves barátim. Feleségem s leányom csókol benneteket.

Marcánk ma hirdettetett másodszor a Klávír mesterünkkel Knaut Friedricchel, s e héten lesz lakadalma.

Öllelek hiv barátsággal, tisztelettel.

IX.

Széphalom, Febr. 23. d. 1819.

Kedves barátom!

A feleségem testvére ezt a kis ajándékot neked és Farkas Sándornak Váradra viszi, s ott általadja az öcsémnek Dienesnek, kit megkértem, hogy küldje be hozzátok valamelly kereskedő által. Horácz nem csak Londoni nyomtató, hanem Londoni költés is; s vigasztalhatatlan volnék, ha míg hozzád jut, megáznék.

*) A későbbi gróf Wass Györgyné, sz. gróf Gyulay Fanny.

**) Gróf Gyulay Constance, ki 1828-ban Ozsdolai gróf Kuun Lászlóhoz ment férjhez, — a naplótöredékek kiadójának örökre elfelejtethetlen anyja.

Ugyan-ezért nem adtam azon emberem kezébe, melly Krasznára*) ment e nyáron az erdélyi levelekkel, s az erdélyi levelekért ez ősszel.

Ládában az eső ellen ment lesz, de a lovas ember tarisznyájában megázhatott volna. Te, ha jónak látod csináltass rá tokot a könyvkötővel, mert a szép könyv megérdemli, hogy a por s a karczolások ellen megóvjad.

Örvendve látom, édes barátom, hogy te nemcsak iskoláidat végeztted el, hanem notáriusi hivatalodon is általesél. Ne felejtsd soha, hogy te a hazának és fényes Eleid emlékezetének sokkal tartozol, s készülj úgy, hogy kevés esztendő mulva főispáni hivatalt viselhess. Légy öröme imádást érdemlő anyádnak, légy kevélysége testvéridnek s barátidnak. Ezek nekem 7 holnap olta nem irnak, Döbrentei pedig elkesernyésedve is írt; félek, hogy a határtalan szeretet, mellyre méltóztattak volt, elhidegüléssé vált. Bár hát azt tudhatnám, mi okozta ezt a váratlan rettenetes változást.

Döbrenteinek háromszor irtam s nem felel. Engem kifárasztani nem fog, én megint irok. Megtévethetem s megtévédhetek, de nemtelen, barátságtalan lépést nem tehetek. Egyik neme az elviselhetlen despotismusnak, hogy más úgy gondolkozzék a hogy nekünk tetszik; s a Döbrentei szép hevességétől (mellyben neki mind érdeme van, mind gyengesége, mint nekem is, és mindazoknak, a kiknek meleg szív és forró imaginatio jutott,) nem vártam meghidegülést, a hol legfeljebb megfeddésnek volt volna helye. Az a nevelés és az az erd. Muzéum corrigál-gatása szoktatta őtet e kesernyösségre. Mi lehetett

*) Cserey Farkashoz.

az én hibám, ha tudniillik az van, mint az, hogy én holmit más szemmel néztem mint ő, és hogy a sietés velem botlásokat tétete?

A botlásokat, a kimutatás után, én igen is kész voltam megigazítani: de némely botlást nem ismerek botlásnak, s ott a magam szemével látok továbbá is. S ebben ugyan nekem van igazom.

Élj szerencsésen, édes barátom! Védangyalod viseljen gondot rád az élet szövevényei közt.

Én holtomig

tisztelő barátod maradok,
Kazinczy Ferencz.

X.

Széphalom, márczius 16 d. 1819.

Kedves édes barátom!

Reménylem eddig kezedben van kis becsű de szép ajándékom; a Wackefield Horátza, Londoni marroquin-kötésben, melly miatt a könyv, ha csak kalendárium volna is, figyelmet érdemlene. Váradra küldöttem le a feleségem bátyja által, s megkértem, hogy azt oly kezekre bizza, a mellyek közt a könyv nemcsak el nem vész, de meg sem ázik. Ohajtanám, édes barátom, hogy annak csináltatnál tokot, mint az imádságos könyveknek szokás, és hogy Horátzot úgy olvassd, mint imádságos könyvet szokás, az az, minden nap. Kicsinyek lévén az ő Ódái is, levelei is a legnagyobb számban, minden nap marad annyi időd, hogy azt tehesd. Én ifjabb eszten-

deim olta mostanáig mindég olvasom Horáztot, s tavaly Wielandnak Horázt levelei mellé tett jegyzéseit a Superint. Kis fordítása mellé egészen lefordítottam, s így Horáztot ismerhetem is, érthetem is: és mégis Horázt nekem olyan, mint a feleségem — kiben minden órában új meg új okot talállok a szeretetre s tiszteletre.

Ha te Horáztot úgy szereted mint én, óhajtom, hogy ő emlékeztessen néha hív tisztelődre s barátodra is, ki örül, hogy e kedves kicsinységet néked adhatá által.

A mi kedves Döbrenteink dicsekedve írta meg nekem, melly édességet vité neki minapi leveled. Édes Lajosom, melly szeretetre méltó ember léssz te mind addig, míg szíved ezen szent érzéseket el nem felejtí. Maradj hasonló magadhoz, s légy öröme imádást érdemlő anyádnak s kedves testvéreidnek, s ennek a mi nemes lelkü barátunknak, kiknek nevelési hűségéért sokkal tartozol. Nem fizeti meg az olyat semmi jutalom.

Az én Erd. leveleim még sem nyomtattatnak, mert nem érkeztek meg a betűk a Pataki Typographiába; pedig itt akarom nyomtattatni, hogy magam lehessek a Corrector.

Farkas barátunktól tudom, hogy a szászok felől szóló levél nálatok javalást nyert, és hogy én ismét a régi vagyok, holott nyelvrontásaim tölem sokakat elidegenitettek. Barátom, mi az idegen, javalás, midőn a tulajdon érzés annak ellene kiált. Én belső érzéseimet megtagadni soha nem fogom: de sokan nem akarják érteni, hogy a nyelv nem minden tárgynál lehet azon- egyg.*) Reménylem a gróf Festetics-

*) Itt Kazinczy a költői és prózai nyelv közt való különbségre czéloz.

hez irt Versezet, melyet olvasál a Kurirban, megint sokakat megenyhíte erántam; itt legalább elhalmoznak javalással. Nem sokára vissza vonják a mit most adnak, mert most készítem a Neologismusnak egy Apologiáját, mely osztán utolsó is lesz. El akarják rekeszteni a nyelv teljes kifejtődését, buzgó, hív, de fel nem világosított patriotismusból; s ilyenkor kötelesség szólni. Szerencsére a jó ügynek sok barátja van, s naponként szaporodnak.

Mikor jössz te Magyarországra? mikor enged nekem azt az örömet, hogy téged ismét meglát hassalak? Döbrentei: ez idén megakarja látogatni atyját. Jer ki te is, kérlek. Egy két esztendőt még talán, s engemet nem talál sz. Pedig addig nem szeretném meglátni a földalattiakat, míg téged szívemre szoríthatlak, s láthatom, hogy három esztendő óta lelked mint fejtette ki magát, s mint közelítesz azon ponthoz, a hova téged születésed, rokonságod, birtokod, s eleidnek emlékezete hívnek. Élj szerencsésen, édes barátom!

Maradok elhalhatatlan hűséggel
hív tisztelőd, barátod,
Kazinczy Ferencz.

XI.

Gróf Gyulay Lajos Úrhoz.

Szeretett barátom!

A Dévai Posta visszaküldé Döbrenteihez irt levelemet, minthogy ő M. Németit elhagyta. Annál

inkább sajnálottam azt, mert a levélben hozzád is volt írva egy másik, a mellyben azzal dicsekedtem, hogy Sophie*) beléd szerelmes. Dicsekedtem, mondom; mert ha az, hogy ő a te érdemedet megismerte, semmi érdem is; ki nem fogja azt tenni, ha a természet őtet nem szülte butává! nekem mindazáltal igen igen kedves volt látnom, hogy a kit én olly nagyon szeretek, azt ő is nagyon megkedvelte. Sok ideig, édes barátom, azután hogy elmenél, nem győzte emlegetni szelid, érett és nemességét mindenben bizonyító lelkedet.

Az neked, igen is, ritka birtokod; ifjaink keveset hasonlitanak hozzád. Ne engedje soha Isten, hogy elváltozhassál. Légy az a mi vagy, s példád nemesítsen — meg másokat. Akármit mondjon a világ, édes barátom, a józan ítélet és a tiszta szív az, a mi bennünket tiszteletesekké tesz, és csak ez, csak ez! boldogokká is.

Érzem én melly veszteség az, hogy téged a te lelked barátja, a mi kedves Döbrenteink, elhagyott. De engedd őtet oda, a hova talán a haza java kiáltotta; mert, úgy látszik, az kiáltotta. Ő neked teteemes szolgálatokat tett, de már most nabis sine cortice — a mint Horatz mondja. Magadra hagyva még több erőt fogsz gyűjteni az ő általa rakott alapok után. Vonj fényt magadra, érdemekkel ékeskedő ifjú, s mutassd meg pályád első szakában, hogy méltó vagy azon fényes polczokra, hova az idő elvezetni fog. Ennyi tanulással, illy érett lélekkel, ezzel a te szelid lelkeddel lehetetlen nem ragyognod. Te ragyogni tartozol. Ragyog pedig az ember ha hivatalt nem visel is. A mit itt mondok, arra emlékeztet, a mit Kor-

*) Kazinczy neje, sz. gróf Török Sophie.

nisnak*) irtam. S minthogy láttad elejét, lássd itt egészen.

Imádásra méltó anyád írja, hogy nekem régi irásokat készítesz. Oh légy rajta, kérlek mindenre, hogy a Bethlen Gábor Fejedelemét megkaphassam. Kornis egy két hét előtt nekem a Cancellarius Bethlen Jánosét küldé meg. De a Gáborét! a Gáborét! mert ez volt az igazi ember. Sezt én tőle d óhajtom venni. A Cardinalis Martinúzi Apologiája Pesten sensatiót teve, teve itt is azoknál a kik azt a tud. Gyben olvasták. Lélek kell a N a g y s á g megfogására. Sietek az Epistolához. Öllek a szívnek leg-szentebb érzéseivel.

Széphalom Január 28 d. 1821.

örökös hived

Kazinczy.

Bersenyi felfordítatott; fejét sódorát be és le-törte, úgy írja. A fájdalom hypochondriába sülyeszté. Oda lesz ez a páratlan ember is, ki disze volt korunknak.

16. xbr.

Ismét felbontom leveletem, kedves barátim, hogy néktek feldicsekedjem, hogy épen ma érkezék Cserey Farkás barátomnak egy pakétja Episztoláinak némely nyomtatványával s Bocskay Istvánnak, Mátyás austriai herczegnek s később császárnak, Gyulaffy cancellariusnak leveleivel autogr. gyűjteményem számára, melyeket nékem mélt. Kenderesy Úr küld.

*) Gróf Kornis Mihály, az erd. Cancellariánál tanácsos, kit a m. t. Akadémia is tagjai közé számított.

Ezt irván néktek, ide teszem az éjjel csinált Epi-
grammámat is.

Kis és Berzsenyi.

Különbözők és eggyek arczaik,
Mint lenni kell a szép testvérekének
Kik eggy anyának nőttek karjain,
És bájaiban megosztva részesek.
Költ homlokát az eggyiknek szelid
Szög fürtök ékesítik, s a cyane
Szinéhez jól — hasonló nagy szemek
Szikráznak a játékos ív alól.
A másik barna selymet hüllogat
Pároszi márvány-vállain alá ;
S melly Isten álljon ellent, a midőn
Ez éjnél barnább szem pillantja meg ?
Az eggyik spártai karcsú szép leány
Körülaggatva a parducz leplegével,
Kit a hegyekben sújtott meg nyila.
Leszbósz nevelte a másikát, dalok
S a lant zengése mellett, ezt mutatja
Fürtjei között az iónkosszorú.
Mellyiké az alma ? — ah, ki mondja meg ?
Kiben kétségeim biztos oktatót
Találni szoktak, Delphineek királya,
Szent és nagy Isten ! verd el a homályt,
S, hogy bírja fényed, illesd meg szemem.
Tripószodon ég a tömjén, s magas
Boltjaidat sűrű felleg tölti be.
Segits ! itt térdelek.

Im a falon

Lángolnak a betűk : kedves nekem

A mester és a nem kisebb tanítvány.

v. 6. cyane = búza virág.

v. 18. lov görögül = tavaszi kék mezei viola.

Króf Kornis Mihályhoz.

Hijába omlanak, barátom, könnyeid ;
 Atyád nem hozhatják vissza nyögéseid.
 Ércz sarkai a vad Halál kapujának
 Soha nem nyilnak meg halandó jajának.
 Ebből áll a vadnak egész felelete :
 A ki lesz, ide jut ; Zeüsznek ez végzete.
 Türed a mit tünni kell, s leljen fájdalomában
 Lelked vigasztalást s erőt önmagában.
 A mi elmúlt, tekintsd örökre elmúltnak,
 Így kiált a szükség s az Ész a búsúltnak.
 Jó ; de mig elfásulsz, áldd a Természetet,
 Hogy a szenvedőnek lágy könnyet engedett.
 Élt már Prometheusznak agyagból gyúrt míve,
 De csak verni tudott, nem érezni, szíve.
 Homlokát illette Pallasz világával,
 Küpris, a szép, keblét rózsálló ujjával.
 S im a buta agyag lát, eszmél, és ítél,
 Sohajt, szeret, gyűlöl, vágy, útál, fél, remél.
 Igazán emberré csak az által leve :
 A mit ajándékban e kettőtől veve :
 Ész, melly oltogassa a sziv vad égésit,
 Érzést, mely fenyítse az ész tévedésit.
 Tedd te is, bár nehéz, a mire intenek,
 S midőn fájdalmaid el-elsüllyesztenek,
 S az ész veszteséged nagy voltát rajzolja
 S hogy határ nélkül sírsz ő még igazolja,
 Kérdd a szívtől, mit sug egy homályos szent hit,
 S derítsd fel elmédnek komoly képzelményit.
 Csald meg szemed, s tagadd a mit az tisztán lát,
 Hajlasz barátodnak ha fogadni szavát.
 Mondd hogy atyád még él, mert még él szívednek

S vége a halálban nincsen az életnek ;
 Mondd : az a szebb és jobb kezdetét ott veszi,
 A hol porhajlékát a lélek leteszi ;
 A mit egy szép álom feste Scipiónak*)
 S Plato s Virgil költött, mondd te is valónak :
 S meglát'd, a szív csudát s igen nagy csudát tész,
 És hogy az nem rosszabb birtokunk mint az ész.
 Ugy van ! még él atyád, barátja lelkednek,
 Körületed lebeg s tanuja tettednek.
 Lát, midőn sirsz, hogy bár Zsigmondtól eredtél,
 Ki Erdélyt kormányzá, még semmit nem tettél ;
 Bár Teleki Károly volt hív anyád atyja,
 Neved csak a vérség, fénye ragyogtatja,
 Nem az önmagadé ! — lát, s örül sorsának,
 Hogy illy fiút hagyja házának s honjának.
 Sirj, s ha barátodnak intését tűrheted,
 Szeressd a ragyogást, s valld meg hogy
 szereted.

Igy sírt, s nem tagadta nagy szive sirását,
 Ki a Marathoni Vezér ragyogását,
 S a ragyogásban csak a tettet írigylette,
 S később élte s veszte által érdemlette.
 Két út viszen oda a hova szived vágy ;
 Ne nézd a vakító példát ; nézzd ez mit hágy.
 Homály is adhat fényt, és a házi élet,
 Ha érdemek védik és a köz ítélet.
 Feledve lesznek majd korunk' sok nagyjai :
 Nem soha Festetics, soha nem Ráday.**)

*) Ciceronis Somnium Scipionis.

**) Kazinczi azon lap oldalán, melyen e verset írta még e pár sort jegyezte fel, melyeknek hova tartozását nem tudnám elhatározni :

Ne tagadd meg soha álfényért tiszteted.
 Bukj, ha kell, s kívánja szived szent érzése

XII.

Széphalom Július 27 d. 1822.

Édes barátom.

Ha gyönyörű leveled ellenségemnek volna is írva, azt mondanám, hogy az gyönyörű, s szeretnélek érte; hogy ne vettem volna azt tehát a legnagyobb örömmel, mellyet képzelhetsz, midőn az önszeretet azt velem még szebbnek tekinteti. Higj nekem, édes barátom, ritka levél hatott rám több ígézéssel, s újra elmondám magamnak és feleségemnek, a mit felőled még Erdélyben mondtam s azolta mindég mondok: »Lajos merő szív!« — Kérem az Istent, s olly forróan, mintha gyermekem volnál, hagyjon mindvégig olyannak lenni, a mint most vagy és eddig voltál. Embernek nem lehet nagyobb dicsősége, mintha felőle azt mondhatják, hogy ő merő szív, — nem nekem nagyobb, mintha felőlem azt a jók, hogy méltó valék általatok szerettetni.

Te, édes barátom, felőlem is magad felől is igazságtalanul ítélsz. Mi vagy te ifjú esztendeidben, és mi lettem én ennyi igyekezet után és ősz fejjel? S ez a te szerény ifjuságod, nem ér-e ez többet mint a legcsillogóbb koronájú öregség? Csak bizodalmat ne veszítsd el magadhoz, csak azt ne hidd, hogy oda el nem érhetsz, a hova mások elértek. A messze ment szerénység szint úgy vétek mint az elhittség. Keress az alkalmakat, hogy isméreteidet kiszélesíthessd,

Atyádnak, kit siratsz, erre hiv intése.

Neked osztályrészül az a fényes juta

Mellyen sok rossz kényén, sok jó vésszel juta.

Járd; de a Sirenek ellen óvd füledet.

s a haszontalan tuskék társaságát kerüld ; pirúlj közéjek elegyedni. Régibb ismerőseid között gróf Kornis Mihály és Farkas Sándor veled vagynak, Wesselényi veled volt és majd ismét veled lesz ; édes Lajosom, mint kap tőlök lángot a te szived, és mint az övek a tiédől ! Te édes barátom, minket irigylesz : az én gyermekeim téged fognak tisztelve nézni, és a te barátaidat, s ha majd fiaim meglátják Erdélyt, olly csudáló tisztelettel néznek rád, mint én néztem egykor a megholt Zsibói nagyot. A ragyogásnak sok neme van, az egyik szikrázásokkal fénylik, a másik nyugalomban. Mind egy, akár így akár amúgy, csak hogy a ragyogás tiszta tűzű legyen ; a tiéd pedig, és a Kornisé, ilyen lesz.

Erdélyi leveleim nem sokára Igaz Sámuelnek kezében lesznek. Most Döbrentei olvassa még egyszer. Kérlek édes barátom, tégedet, Kornist és Farkast, olvassátok meg ti is, és ha azt vagy jobbá, vagy bővebbé tehetitek igazításaitokkal, tegyétek méltóbbá a publicum javulására. Gondoljátok meg, melly kincs lesz az két három század múlva Erdélynek, és mit adnánk érte, ha illy leveleket az elmúlt századoknak mindenikéből birnánk. Farkas már is azt itélé, hogy sok Erdélyi ember ezekből a levelekből ismeri Erdélyt. A ti segedelmetekkel a munka igen jóvá lehet. — Melly kedves emlékezet nekem édes barátom, Dédács, Vajda Hunyad, Maros-Némethi, Gyógy, Benczencz, Zsibó, Hadad s hizelkedem vele magamnak, azt ígérem magamnak, hogy, Erdély, olvasván, majd e leveleket, érzeni fogja, hogy hálás vendéget látott kebelében. Csak a szászok fognak nem szeretni. De az sem rossz, hogy azok nem szeretnek.

Bárczay Ferenczel sokat emlegetélek benneteket a Pataki exámenben Jul. 14-dikén. — Az ő lyánya jegyben van Bárczay Lászlóval, a Daniel fijá-

val, Bárczán. Ő sem felejtethet benneteket, s nagyon kér, hogy vele egyszer menjek be Erdélybe. Csak leveleimet valaha eresztthessem ki! Sokáig halad kiadása.

Mondjad Kornisnak, hogy ötet teljes lelkemből, teljes szivemből, minden erőmből szeretem. Rátok nézve is, magára nézve is, de leginkább Erdélyre nézve óhajtom, hogy Báró Jósika János lépjen a megholt Gubernátor helyébe, az Egri érsekébe pedig püspökököt báró Szepessy. Ő Fels. olly nagy szerencsével választta két esztendő olta férfiakat a méltóságokra, hogy Jósikának és Szepesynek ezt reményleniek lehet.

Feleségem elébb olvasta leveledet, mint én, mert az akkor érkezék, midőn én Patakon múltattam csaknem két hétig, s csudálkozással szeretettel monda, értem jöven, melly szép levelet fogok kapni, ha haza jövök. Tisztel ő is, Zsenivel, ki épen a Tancréd Onvertürjét játsza a fortepianón. Druszád, a 21 holnapos Lajos, eleven gyermek, s nagy kedvelője a Muzsikának. Mihelyt a hír megpendül, abba hagyja játékait, s szalad oda. Ölellek forró barátsággal

örök hived

Kazinczy Ferencz.

Kérlek adassd által ezt Igaznak Farkas által.

XIII.

Édes barátom!

A szüret bajai s néhány rendbeli utazásaim nem engedék, hogy kedves leveledre azonnal felelhessek.

Elhaladván egyszer az idő, a mai napnak, házasságom 19-dik visszafordulójának, akarék adni új gyönyörűséget az által, hogy veled szólljak s azt mondjam, hogy azon nagy mértékben szeretlek, a melyben azt érdemled. Melly szent érzések azok a tied, édes barátom, és melly kevély volnék én, ha gyermekeim valaha hozzád hasonlitanának. Ehhez a te leveledhez járula a Döbrenteié, ki nekem mindazt elmondá, a mint tiszteletre méltó anyád s testvéreid által fogadtatott, mind hozzá irt levelednek egyik cikkelyét szóról-szóra dicsekedő örömmel kiírta. Barátom, te és jó Anyád s angyal testvéreid a Misanthropust is megengesztelhetnék, a Philanthropust gyönyörűséggel töltitek el. Illy lelkek körül örülnünk kell, hogy emberek vagyunk.

Ha az én fő kevélységem Miklós még körültevélt múltat, mondjad, hogy vettem levelét, s feleségem sírt örömében, mikor neki levelét felolvastam. Barátom én october 27-dikén léptem 64-dik esztendőmbe, de miattatok rettegtem a halált. Hogyan hagyhatnám én el csendesen azt a világot, a melyben ti maradtok el tőlem? Melly boldog vagyok én, hogy benneteket ismertelek, hogy ti engem szeretetekre méltóztattatok! — Miklós Zsibón fogja venni leveletem, nem tudván, ha az ötöt ott érhetné-e, a honnan te haza vitetnéd hamvaiddat.

Hebe kezemben van. Abban a te honod két fija, Rákosi és Ponori, nagy fényben ragyognak. De miért hallgat a mi kedves Farkasunk, ő, a ki olly nagy reményeket támaszta? Az olly ifjakkak mint Rákosi és Ponori nem lehet nem kedves a gerjesztés; mutass tehát tekintetet erántok és köszönd meg nekik az én képebben is, hogy Hébet megdiszesíték. Csókolom mind az egyikét mind a másikat kevély örömmel s kérem, hogy légyenek s maradjanak barátim,

s egymásnak barátjai. Vetélkedjenek, de szeretetben s higgyék, hogy a haza őket szemmel tartja.

Te, édes barátom, mind nekem, mind Literatúránknak forróbb barátunk vagy, minthogy elhallgathatnám, melly véletlen szerencse ért engem születésem napján. Egygy posta hozá hozzám a Horvát Endre Téli Plebánus, a Guzmics Benedictinus, és a Fiscális Pápay levelét, s ez az utolsó Kisfaludy Sándornak kedves izenetével. Horvát Endre és Kisfaludy Sándor tehát, kik nekem sok ideig ellenségeim voltak, megvagynak engesztelve erántam. Én elejétől fogva úgy hittem, hogy azt a ködöt, melly egünket elfogta, semmi sem verheti el sem hamarábban és könnyebben sem bizonyosabban, mint egy jóltevő zivatar s nagy magam elszánásával harczot kezdék iróink között.

Azt hitték, hogy belőlem irigység és dölýf szóll, s meglakoltatának érte. Sicáriusokat küldének ki ellenem, barátimat elijesztették, erántam elhidegítették, s a tudományos gyűjteményben Pápay, Verseghivel és Batsányival kezét fogva, kikölt ellenem, Füredi Vida költött név alatt, hogy Verseghi Ferenczre essék gyanúm. Én megrettenthetetlenül költem ki velek, mert az igazság az én felemen állott. Esztendő mulva azután hogy feleletem megjelent, Takács elhala. Én azon órában, a mellyben halálának híre hozzám elhatolt, irtam az ő kedves barátjának Pápaynak, s megirtam, hogy ha Takács nekem ellenségem volt is, s kegyetlenül és igazságtalanul bántott is, halálát szívesen kesergem; mert ő megtévedésben tette a mit tett, az ügyet igazán szerette. Midőn csak levelemben küldém meg túlادunai barátimnak azt a verset Himfyhez, melly a tavalyi zsebkönyvben áll, azt hitték, hogy az csalfaság, és csak pajkos játékot engedek magamnak Kisfaludy ellen, kinek ra-

gyogását nem türhetem : de midőn azt Igaz le nyomtattatá, láták hogy belőlem szív szöll, és nem pajkos-ság. Így oszlott el a tévedés, s ellenségeim meg valának enyhítve. S íme már most béke van közöttünk, melyet én ugyan egész erőmmel fenntartani igyekezem. Én úgy hittem mindég, hogy az íróknak különbözni értelemben s vélekedésben szabad, de sziveknek egyezni kell.

Hogy a tiszteletes Jósika csak Praesese leve a Guberniumnak, és nem Gubernator még, az, a mint gondolom, onnan jó, hogy ő fels. tiszteli a törvényt, s Gubernátort választani akar. Jobb embert Erdély alig kaphatott volna. Hát Cancellárius valljon ki lesz? Nem ismerem Mikest és Nemest, s felőlök van a beszéd.

Kérlek édes barátom, ne vedd rossz neven, ha kérek, hogy az ide zárt levelkét juttasd kezébe Igaznak. Egymás után néhány levelem indult az ő adressed alatt postán. Félek, szemet szúr a postaembereknél a gyakori irás; s egyedül ezért választom most ezt a módot.

Feleségem köszöni barátságos emlékezetedet s gyönyörűséggel olvasá a mit nekem írni méltóztattál. Maradj az magadra és ránk nézve a mi vagy s engedd nekünk azt az örömet, hogy szeretetteddel tovább is dicsekedhessünk.

örök barátod
Kazinczy Ferencz.

Széphalom, Nov. 11-dikén 1822.

XIV.

Gróf Gyulay Lajosnak.

Kedves barátom! E leveletem nem mertem itt postára adni. Maga a Roma neve is veszélybe ejthette volna. Bátorkodom tehát hozzád tenni azt a kérést, hogy tégy te rá boritékot, ird rá az adreszt:

à

Monsieur

Monsieur de Ferenczy

hongrois

à

R o m e.

chez Mons. Thorwaldsen, statuaire.

s ereszd el postán. — Ha a mi kedves barátunk Döbrentei még nálad múlat, csókold őtet képemben valamint Kornist is, és Csereyt.

Igazgal engedd látni leveletem s add által a czéduláját. Éljen szerencsésen, kedves barátom. Feleségem, lányom, gyermekeim tisztelnak, csókolnak, téggedet és Döbrenteit.

Januar 17 d. 1823.

XV.

Gróf Gyulay Lajosnak.

Kedves barátom,

Már minap is hasznomra fordítám barátságodat, midőn arra kértelek, hogy Ferenczy Istvánhoz

Romába szöllő levelemet eresszd utnak; most ismét alkalmatlankodom, mert Cserey Farkasnak nem ismerem szállását s tartok tőle, hogy Igaznak, kit dolgai egészen rabbá tesznek, nincs elég ideje levelemet neki megvinni. Kérlek ne vedd balúl terhelésemet, s képzeld, melly öröm nekem, hogy veled ez úttal is szöllhatok. — Te, a mint hallom, meglátod Romát, s Kornissal. Miért nem mehetek én veletek! Ez volna legfőbb óhajtásom, ha ifjabb volnék, a romai történetek, s az Architectúra, a faragás, a festés, a musica miatt, és hogy látnám azt a meleg érzésű népet, melly a fentebb Poesist még a kalibákban is kedveli — valamint Párizst látnám, ha lehetne, a puhultság gazdagságaiért, s a Schweitzot a természetnek rettentő szépségei miatt. De nekem azt csak képzelnem szabad. Ti, általom oly forrón szeretett két ifjaink, menjetek, járjatok szerencsésen és térjetez haza magyar lélekkel, de a mellyet az újabb Dea Roma látása megneemesített. Te, édes Lajosom, s te édes Kornisom, ne felejtsetek ott a kísértetek szempillantásaiban, hogy Anyátok döbögő szívvvel várja visszajövetelteket.

Ferenczit látni fogjátok. Én olvastam Patakon tanuló József testvéréhez írott leveleit. Nem tészem fel felőle, hogy a hiúság hazuggá tette volna; mert köz embert Thorwaldsen nem magasztalt volna a palatinusnak, s a Bonaparte Lucián leánya Rómában más által is faragtathatá vala képét. Azonban ezek az ő levelei azt mutatják, hogy lelke vadan, sivatagon maradt, és hogy csak a szeme s keze mivész. Egy 12 esztendő gyermek szebben írja leveleit, s Orthographiája olyan mint egy szép Burgerlyánykéé. De én Bécsben sok művészt ismerek, a ki nem több mint Ferenczy s ő azért nagy lehet a maga nemében.

Döbrentei nálad van e még? Ha ott van, csó-

kold a legforróbb szeretettel. Mondj ezer meg ezer szépségeket a mi kedves Farkas Sándorunknak is; és a másik Krisztus tagadó Sándornak, kit Rákosivá kereszteltem el, mert ez a Székely nem eléggé bélyegző név. Nekem minden örömem azok az ifjak, a kik már most is diszei a nemzetnek, s nem sokára bennünket egészen elfelejtetnek. Hidd el, mi öregek nem sokat érünk; ők jöttek elő a szebb korban. Ha Rákosival lésszesz, kérd, feküdjön egészen a Homer olvasásának; adjon ismét Epopeácskát, de tömjé tele similékkel. Minél többet szed ki Homérből, annál szebb lesz költeménye. — Eperjesi peremben ismét igen jó sententiát kaptam; de félek, hogy a sogorom ismét el kinoz. — Élj szerencsésen, édes barátom, te és a mi igen kedves Kornisunk. — 12. Febr. 1823.

XVI.

Tisztelt kedves barátom,

Egy posta hozá hozzám mind a Guzmics levélét azon óhajtással hogy képemet birhassa, mind az Igazét azon jelentéssel, hogy te, kedves barátom, az én képemet valamelly Erdélyi festő által, kinek neve, ha az Igaz sietve tett írását hibásan nem olvasom, Simó, másoltatod; s így neki — bátorkodom arra kérni, hogy ha te a z t másoltatod, melly Döbrenteinél Bécsben van, (azt Kreutzinger után ovális formában, tölgydeszkára, Dónát festette) méltóztassál ezen Simó által az én számomra is lemásoltatni, s Simót ugyan kifizetni, velem pedig tudatni hogy neki mit fizetél. De túl ezen még arra kérlek, hogy a képhez véte

egy fiatal fenyőből feszített deszkájú skatulyácskát, a millyenben asszonyaink hordják fichűjiket, s küldd a Dilizenszon Guzmicsnak minden levél nélkül, ha úgy tetszik magadnak. Az adresse ez lesz tintával írva a skatulyára:

Tisztelendő

Guzmics Izidor Úrnak

R a a b

Pannon-hegye.

Ez által mind Guzmicsnak nagy kedvét teljesítet, mind engem újra lekötelezel azon sok örömeken felül, a mellyeket nekem te és az anyád és a te Lottid adátok.

A tieid nekem régen nem írtak, s felőlök semmit nem tudok. Reménylem, mindazáltal hogy őket kívánt állapotban találád s hagyád. Mit mond a kedves Lotti a Dédácsi Épigrammra a Hébe új darabjában? És mit mond az én Lajosom, kit Literatúránk barátjának mind hiszek mind óhajtok, Hébére és Aurorára? Én az utolsót még nem láttam; igen a Hébet, s ebben a Gróf Mailáth szépen beszélt novelájának adom a pálmát.

Ölelem a kedves Döbrenteit, s általad is kérem, hogy nékem az Alfiéri olasz Sallustját és még inkább a Dussault értekezését minél előbb küldje. Én az enyémét most tisztázom nyomtatás alá. 30 esztendei gondjaim talán nem teszik méltatlanná hogy, a külföldiek Sallustjával eggy sorban állhasson. Éljen szerencsésen, igen kedves barátom, s mondjad Gróf Kornisnak, hogy ő nekem örökre felejtetlen marad.

tisztelő hived .

Kazinczy Ferencz.

Széphalom Novemb. 20 d. 1823.

G r. Gyulay Lajos naplótörvényeiből.

17

XVII.

Gróf Gyulay Lajosnak.

Édes barátom,

Döbrenteinek szállását nem tudom. Így legjobbnak látom neked alkalmatlankodni, abba bizván, hogy valamint nékem csinál nagy örömet, ha veled szállhatok, úgy előtted nem lesz kedvetlen, ha emlékezetedet magamra vonhatom. Kérlek, édes barátom, add által ezt neki haladék nélkül.

Minap arra kértelek, hogy képemet másoltasd le Simóddal, és küldd Guzmicsnak Pannonhalmára. Engedd tudnom, mi történt, és mit fizetél a másolónak.

Te mulatál Maros-Vásárhelytt, és így talán megmondhatnád nekem kicsoda ott

Szigethi Gy. Mózes Prókátor? és mit jelent a Gy. a vezeték és keresztnév között. Az szegény mind két szemére megvakula a mint leveléből rettegem, Ponori Töröknétől pedig hallám is. Én hírét soha nem hallám. De olly gyönyörű meséket küldde hozzám, hogy lehetetlen ötet nagyon nem szeretnem. Nagy kedvemet tennéd, ha tudósítani méltóztatnál, mit jelent nevei között az a Gy.

Élj szerencsésen édes barátom. Örömet tudakozódnám még ő Nagysága s kedves testvéreid felől, de már nem bírom a tollat. Sokat írtam, és fekve. Csókold Gróf Kornist, s legyetek mind ketten bizonyosok szives tiszteletem felől.

1823. xb. 16 d.

éjjel.

XVIII.

Édes barátom,

Gróf Dezsőffy Aurél és Marcell uraknak szü-
léjit látád Szent-Mihálytt. Lásd most ezeknek két
fijait, hazánknak nagy reményeit, s gróf Marcellel,
ki épen úgy kedveli a Muzsikát mint te, ülj fortepiá-
nod mellé, s felejtsd, ha lehet, sebedet. Szorulj kar-
jaim közzé, édes barátom, s némuljunk meg fájdalom-
munkban; mert a csapást én is érzem, s úgy, a mint
kell. — Melly lelket vett vissza az Isten!

Széphalom Aug. 31 d. 1826

örök híved

Kazinczy Ferencz.

Ezen levéllel bevégződik Gyulaynak Kazinczy-
val folytatott levelezése, vagy ha leveleztek még ez
után is, irodalmunk nagy kárára e későbbiek nem
fordulnak elő azon gyűjteményben, melyet birok. E
levelek valódi gyöngyei epistolaris irodalmunknak s
méltán egy sorban állhatnak a francia s angol iro-
dalom példányokként említett szokott epistoláival.
Nemes egyszerűség, az érzelmek közvetlen melegsége
jellemzi őket, — egy nemesen érző szív s egy nagy
elme bizodalmas nyilatkozatai.

Kazinczy szellemének legbensőbb műhelyébe
vezettetünk be általok. Nem csak stilusok, de tartal-
mok is vonzó s felette érdekes, mert Kazinczy az Er-
délyben s később Bécsben lakó fiatal barátját a ma-

gyar irodalom minden fő mozzanatáról, a fejlődésnek indult magyar közmiveltség egyes phasisairól értesíteni kívánta s bevezetni irodalmunk akkori érdekkörébe.

A mi a levelek nyelvezetét illeti, ez pár kitétel kivételével természetes, igen szépen folyó seröltetettnek épen nem mondható. A »leveléből rettegem« féle kitétel »rettegve értesültem« helyett azon pár kivételhez tartozik. Némely »enged« féle constructió nagyon is latinos.

Az orthographiát illetőleg megjegyzem, hogy az sok tekintetben helyesebb a jelenleginél, mert némely eléggé észrevehető kettőzést Kazinczy még pontosan jelelt meg, így *eggy, olly, melly* stb. — A teljesebb *az*-ból rövidült *a* még egy ' jellel van kísérve, így az *és*-ből rövidült *s* szintén egy megelőző ' jellel van el látva. Ott, a hol a genitivus *nak, nek* nélkül van, ' ezen szótag hiányára figyelmeztet. E három ' jelet másolatomból kihagytam, mert nem lényegesek. — A hosszú *i*-t Kazinczy mindég *í*-nek írja, p. o. *így, ígéret* stb., különben még most is van egynehány veterán írónk, kik a hosszú *i*-t megjelelik.

Gróf Gyulay Lajos urfinak Szemere Pál
barátságos idévezletét!

Nagy reménységű barátom! Szereteted, mellyel leveled által megtiszteltél, magamon felül emelt engemet, szebb jutalmat nem nyertem még kevés fáradozásaimért Literaturánk körül; édesebbet pedig nem

fogtam volna várhatni soha, mint ezt. Engedd meg, hogy szép érzésedért most csak rövid köszönetet tölhessek. — Még ma hirtelen indulnom kell Pestről. S ezen soraimat is sokára fogod venni, de megtettem a rendelést, hogy egy csekély ajándékkal együtt vehessed ezeket — Vidához írt verseimmel. Ezek két hét múlva kiszabadulnak a sajtó alól. — Döbrentek, kinek én majd csak Ossiáni Dalaira fogok válaszolni írjon, ha vetted e már Te?

A méltóságos grófné kezeit legalázatosabban csókolom. Öllelek! Pest Márt. 10 d. 1810.

943.91
G995

AUG 2 1966

Digitized by Google

